

Книжка

Вишенський Іван

КНИЖКА ЧЕНЦЯ ІОАННА ВИШЕНЬСЬКОГО ВІД СВЯТОЇ АФОНЬСЬКОЇ ГОРИ ДЛЯ НАГАДУВАННЯ ВСІМ ПРАВОСЛАВНИМ ХРИСТІЯНАМ, БРАТСТВАМ І ВСІМ БЛАГОЧЕСТИВИМ, КОТРІ ЖИВУТЬ У МАЛІЙ РОСІЇ, В КОРОНІ ПОЛЬСЬКІЙ, ІНОКАМ, ЩО ПО ОБИТЕЛЯХ СПІЛЬНО МЕШКАЮТЬ, АРХІМАНДРИТАМ, І СВЯЩЕННОІНОКАМ, І ЧЕСНИМ ЧЕНЦЯМ, Й ІНОКИНЯМ ВСІМ, СЕСТРАМ НАШИМ, ТА ІНШИМ ПІКЛУВАЛЬНИКАМ ПРО ЦЕРКВУ. ХАЙ БУДЕ З УСІМА ВАМИ БЛАГОДАТЬ ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА, І ЛЮБОВ БОГА-ОТЦЯ, І ПРИЧАСТЯ СВЯТОГО ДУХА. АМІНЬ.

Посилаю вам виклад про неправду, котра царює у вашій землі над істиною, і бог християнства ганьбиться з усіх боків та частин, у християнстві нашому царюють лукаві піднебесні духи (це супроти них ми маємо боротися, за Павлом)¹, через що за невір'я та безпліддя наше попущені ми з нашою православною вірою в запустіння. А коли не почувете і не виправитесь, то, знаючи знайте, що благочестя наше дорешти запустіє, а ті, що залишилися в безвір'ї, всі погинуть. Готове-бо начиння гніву божого пролитися на вашу землю, чому швидше запобігайте покаюнням та виправленням вашим перед богом. Адже немає безбожнішої, огуднішої, несправедливішої і нечистішої землі навіть серед поганства, як земля ваша. Отож молю вас, спасайтесь, подібно до Лота², котрий утік із Содоми в Сігор — Сігор-бо є покаюння та очищення від гріха — про це ви теж почувете, коли йтиметься далі про очищення церкви. А як це виправите, сподіваюсь на милість божу, бог погляне на нас знову милосердним оком і підійме наше благочестя і всіх, хто в ньому благочесно живе, спасе і сподобить бути наслідниками царства небесного, чого нам усім дістати дай господи! Амінь.

Цей виклад, начисто переписавши, усім іншим про те дайте знати, оскільки йдеться не про личко чи ремінець, а про цілу шкіру, тобто про спасіння душ наших — і хай не погинемо дочасно й вічно від живого бога.

Серед грішних од усіх грішніший,
У злобі од усіх прелукавіший,
В пристрастях од усіх безчесніший,
У злостивості од усіх багатший,
У вірі ж од усіх неменший
І в покаюнні не останніший,—
спасіння вашого вам істинно бажаю, Іоанн, інок з Вишні, від святої Афонської гори... [Пропуск в оригіналі] рукою власною писав.

ОГЛАВ НАПИСАНОГО В КНИЖЦІ... [Пропуск в оригіналі]

Короткослівно

1. Викриття диявола-світодержця і звабна його ловитва цього, нинішнього віку.
2. Писання до князя Василя³ і всіх православних християн з виказом, як вірнії східної віри нерушно і незвабно стоять на опоці, тобто на камені Петрової віри, і пекельні ворота їх аж ніяк подолати не можуть, всі ж інші впали у звабу, заблудили й в пекло пекельними воротами зачинені, тут-таки погріб невір'я папи римського і тих, що за ним ідуть.

3. Порада, як очиститися Христовій церкві, спаплюженій облудними пастирями ⁴ і їхнім нечистим життям та всіх їхніх послідовників; і який сморід поганський зазлостививсь у християнах; тут-таки і про наругу над іночим чином від світських, мирського життя людей, і що таке таїнство чернечого образу... [Пропуск в оригіналі] тощо.

4. Писання до всіх взагалі, що живуть у Лядській землі, хай покаються перед богом; показується також, які плоди жителів Лядської землі.

5. Писання до єпископів, що відступили від православної віри ⁵, про назву "згода" в книжках, які вони видали; показано, що та згода має бути чинена і єднана не такими людьми, як вони, безплідними у вірі та житті, але людьми святими, що досягли духовного розуму; відповідь і обвинувачення на іншу огуду, брехню й наклепи, виригнені ними супроти благочестя і супроти тих, що за ним слідує; звідки вони осягли цю мудрість та розум, якими так безбожно завзялися мудрувати.

6. Коротке повідомлення про латинську звабу, зблудження із правдивого шляху, про неправду та хворобу смертоносного і погібеллю вічною сморідного мудрування... [Пропуск в оригіналі]

також про віру, про церкву, про начальність, про неправдивий чистець [чистець = чистилище] тощо.

7. Про єретиків; що значить назва "єресь", а що "благочестя".

8. Загадка філософам латинським.

9. Короткий слід, що приводить до збагнення та вивчення науки, яка веде до царюючої безсмертної та вічної правди.

10. Новина, або Вість про віднайдення тіла Варлаама, архієпископа міста Охридського, якого вбито в місті Веліс і кинуту в ріку Вардар ⁶.

ПРО ТЕ, ЯК ПОТРІБНО ЧИТАТИ ЦЕ ПИСАННЯ

Перш за все хай буде читач вправний у читанні, звиклий і швидкий на око, щоб не повторював і не заїкався на одному місці двічі чи тричі, але хай ступає в міру, рівно словом по шляху написаних висловів; там, де кома, трохи зупиняється, а на крапках, минувши дві-три чи скільки може вмістити крапок, особливо там, де закінчується вислів думки, хай дасть духові відпочити, відпочиває й робить зупинку — а це для того, щоб і простим, безкнижним слухачам було зрозуміло й дохідливо подано смисл прочитаного.

Друге, соборно скликавши братію православних до школи вранці, після нічного сну, доки ще поголос мирський не внесе у бадьюру й здорову думку сум'яття й турботності і не пригнітить земним промислом і доки ще черево не начинене їстівним погноєм — тоді хай читається.

Третє, не утяжувати слуху кволих довгим читанням, але всмак тридцять чи більше листків прочитати та й кінчати; і, закладку заклавши, просити на другий ранок слухачів на такий самий бенкет і духовну честь і так ранок за ранком проходити, допоки не здійсниться бенкет книжного читання; треба вмовити зібрання, щоб, почавши, закінчили слухання здорових і тверезих думок, а що візьмуть із того, гадаю, через випробування пізнають, коли добре вислухають.

Тобі ж, читачу, за трудолюбство буде від владики Христа в сто крат більша мзда, аніж твій труд. І тобі, священиче, за те, що зібрав собор, так само подасться друга мзда. Коли ж ти

захочеш і першу мзду дістати, сам од себе потрудитися, тобто прочитати і братгю зібрати,— не осудимо тебе за таке талантоподібне надбання. Господь посприяє дати й допоможе. Амінь.

Хай це чиниться скрізь по братських соборах так само, куди тільки це писання дійде, і хай пізнають християни, що воно таке — наша проста східних віра, а що хитре безвір'я інших, відщепенців.

ДО ТОГО, ХТО ЧИТАТИМЕ ЦЕ ПИСАННЯ НА САМОТІ

Найперше тебе остерігаю, любий читальнику, від тієї зваби, щоб не шукав тут хитростей сплетеномовних складів еллінської науки, але слід єства правди, в ній-бо заховано вічне життя — відчуй це, щоб пізнати. Не минай скорогонцем, як пусте вітряне коло, очима пробігаючи наперед написаного з місця на місце, але зупиняйся судом мисельним на ступенях, де мовиться про неправду й істину, а, побачивши, як істина брехнею топчеться від погибельних синів, жалуй, проплач і богові помолися, щоб дав він повернутися на спасенну путь усім заблуканим і прийти до істинного розуму.

А про себе я й сам свідчення вам даю, що граматичного дроб'язку я не вивчав, риторичних іграшок не бачив, нічого філософського високозаносного не чув. Мій-бо вчитель — простак, але від усіх мудріший, котрий і безкнижних людей упремудряє; мій учитель — простак, котрий риболовців на людиноловців обертає⁷; мій учитель той, хто простотою висміює філософію; мій учитель той, котрий смиренням гордість потлумляє. Отож, коли хочеш потрапити на путь спасенну, послухай, а коли хочеш небесне царство віднайти, сильно надійся. А коли тебе дух марнославства латинської науки переборе і ти моїй простоті не повіриш, відаючи, запевне відай, що життя вічного не досягнеш.

Глава 1

ВИКРИТТЯ ДИЯВОЛА-СВІТОДЕРЖЦЯ І ЗВАБНОЇ ЙОГО ЛОВИТВИ ЦЬОГО СКОРОПОГИБНОГО ВІКУ, УЧИНЕНЕ ВІД ГОЛЯКА-МАНДРОВАНЦЯ, КОТРИЙ ВИРВАВСЯ З ХИТРОСПЛЕТЕНИХ ЙОГО ТЕНЕТ І ПРОСТУЄ ДО ДРУГОГО, МАЙБУТНЬОГО ВІКУ

Євангеліє від Матвія, глава 4:

"Знов диявол бере його на височезную гору і показує йому всі царства на світі та їхню славу, та й каже до нього: "Це все тобі дам, якщо впадеш і мені ти поклонишся!" Тоді каже до нього Ісус: "Відійди, сатано! Бо ж написано: господові богові своєму вклоняйся і служи одному йому".

Запитання. По тому, відколи сталося звитязтво над твоєю звабою, сину геєнський, од Христа-збавителя, а лукаве твоє царство світу цього через смерть його оголене й відкрите усьому світу (через віру й хрещення в ім'я отця, і сина, і святого духа), запитую тебе: як витимеш тепер гніздо світолюбності у вірних та хрещених і закладатимеш основу поганського невір'я?

Відповідь звабника диявола-світодержця. Визнаю, сталося звитязтво від Христа над моїм царством, але від одягнених в ім'я його, так званих християн, мало і вельми мало. Ще через свіжу пам'ять після вознесіння Христа на небеса де-не-де бралася до звитязтва мого царства якась частина роду християнського, розпалена тією теплою віри. А нинішнього віку так зване християнство знов упало в межі першого невір'я і однаково з нехрещеними поганцями люблять світ і прагнуть насититися його царством та розкошами; вони ще більш, аніж погани, своїм злим існуванням пригроджують тілесним похотям свавільного і нечистого життя. А що питаєш, як я мав вдиратися світолюбністю у християнство після Христового звитязтва, то про це запитувати не треба. Такою ж хитрістю, звабою, манною й усолодженням блиску й краси світової, як і перед Христовим пришестям. Адже Христос дав тим, котрі хочуть перемагати світ, тільки образ, показав, і навчив, і сам собою з'явив, звабності ж мого неправедного царства в

мене не відняв, і не погубив, і вчинив так для того, щоб людська самовладність досвіду набиралася, очищалася й відшліфовувалася для вічного життя у тій спокусі, боротьбі й випробуванні віку цього теперішнього. Але, бачу, мало таких відбирається і знаходиться, щоб хотіли й любили ходити на той тісний гостинець [гостинець = шлях]; решта впали й поклонилися славі, царству, красі й любові цього теперішнього віку, котрим володію я. Від найперших і до найостанніших, від тих, що зветься духовними, до простих, од влади до підручних — всі полюбили те видиво, блискіт і барвистість краси мого мирського царства, яку я Христові на горі оголив і показав⁸. І всі з теперішнього віку до того мого царства розум, думку, любов сердечну і всю тілесну міць прив'язали, приліпили й прикували так міцно, що їх тільки від любові мого царства може відлучити богом послана смерть, а більше нічого. Отож кажу я й показую, що і при Христі казав і показував: коли чогось шукаєш у мене, світодержця, то впади, поклонившись мені,— все тобі дам!

Запитання. Що ж мені даєш, дияволе? Назви, щоб знав я наперед?

Відповідь. Дам тобі нинішнього віку славу, розкіш і багатство. Коли хочеш бути вибраним, духовно покликаним, од мене шукай і мені догоди, а бога занедбай, бо від нього не так просто такі достоїнства бувають даровані, а я їх тобі скоро дам. Коли хочеш бути біскупом [біскуп = єпископ; арцибіскуп = архієпископ у римо-католицькій церкві], впади, поклонися мені — я тобі дам. Коли хочеш арцибіскупом, бути, впади, поклонися мені — і я тобі дам. Коли хочеш кардиналом бути, впади, поклонися мені, я тобі дам. Коли хочеш папою бути, впади, поклонися мені — я тобі дам. Та й Іншим усім, меншим чинам, пробоствам [пробоство = єпархія, якою відає пробст, друга після єпископа особа в римо-католицькій церкві] та попівствам у приходах і наданнях не таких гойних та багатих, ті, що прагнуть, хай, упавши, поклоняться мені — я їм дам. І до вас, котрі прагнуть мирської влади та земного титулу мого царства, те ж саме мовлю: коли впадете й поклонитеся мені, я вам усе, що прагнете, подам. Коли хочеш війським [війський = заступник каштеляна у військових справах], підкоморієм [підкоморій = межовий суддя] а чи суддею бути, впади, поклонися мені — я тобі дам. Коли хочеш каштеляном [каштелян = помічник воєводи] бути, впади, поклонися мені-я тобі дам.

Коли хочеш старостою [староста = головна адміністративна особа повіту] бути, впади, поклонися мені — я тобі дам. Коли хочеш воєводою бути, впади, поклонися мені — я тобі дам. Коли хочеш гетьманом а чи канцлером бути, впади, поклонися мені — я тобі дам, будь досконалим угодником мені — я тобі дам. Коли хочеш королем бути, пообіцяй мені на офіру піти в геєну вічну — я тобі й королівство дам. І іншим усім, меншим начальствам та чинам, те ж саме скажу: коли, впавши, поклонитеся мені, все, чого прагнете від земних та дочасних благ, я вам дам. Також і до вас, простих та неславних у моєму царстві, мовлю: коли, впавши, поклонитеся мені, знайду я по вашій мірі й простоті, чим вас убагатити і у звабу мого віку уплутаю. Коли хочеш ідолопоклонником, срібнолюбцем і хабарником бути, я тебе митником, купцем чи корчмарем учиню; там твою волю й прагнення до забав, аж доки не здохнеш, прив'язу й міцно прикую до самого скону, не рахуючись із помислом відійти від здирства. Коли хочеш умільцем, майстром, рукодільним ремісником бути та інших вигадливістю переважити, щоб тим більше міг прославитися між сусідів і грошики зібрати, впади, поклонися мені, я тебе упремудрю, навчу, наставлю і думку твого прагнення приведу до досконалості. Коли хочеш похоті тілесної насититися й називатися господарем дому, дерева і шматка землі, влади, поклонися мені — я твою волю виконаю, я тобі жону приведу, хату дам, землю подарую, те ярмо тобі на шию повішу і твою думку поховаю в біді, неволі, печалі, неспокої, турботі, смутку і в безнастанному промислі, я з тебе сторожа, слугу, невільника і в'язня жінці учиню, я тобі всі думки прив'язу біля жінки — похитливої розпусниці, тільки пошукай, прагни і мені поклонися — все оте я тобі дам.

Відповідь мандрівця від імені всіх, котрі зваблюються дияволом. Знаю, дияволе, ти все те

назване даси, якщо я тобі поклонюся, але я піду шукати і в зерцалі Христового учення виглядати, чи ж та твоя данина на пожиток, а чи на погибель вічну буде? Чи ж вона на славу, чи на безчестя вічне перетвориться? Чи надовго, чи на малий час у руках попестується, а потім з дароносцем разом нагло згине і щезне.

Даси мені, дияволе, бути папою, кардиналом, арцибіскупом чи якимось іншим іменоносцем духовного стану, але що за пожиток од такого дарування, коли візьму, ту достойність од тебе, диявола, котрий був за гордість з небес на діл звержений, а не від небесного бога, котрий такі чини духовного стану звик дарувати вельми заслуженим і від духа святого посвяченим, а не тим, котрі, як пси скажені, бігають, шукають, щоб стан духовний чи маєток, погнавшись, зловити. А що за пожиток з такого дару, коли я сам того запрагнув і дістав від тебе, диявола, а не бог небесний мене на ту достойність покликав і вибрав. Що ж за пожиток з того духовенства, коли я гірше поганця лихе й нечисте життя проваджу і валяюсь у калі похоті черева й ласолубства? Що ж за пожиток з того священства, коли я імені святості не знаю і з чужовірцями мудрістю, образом та життям нарівні стою? Що за пожиток з тієї влади пастирської, коли я раб, невільник і вічний в'язень гріхові, через який відійду в геєну вічну. Що за пожиток з тієї дочасної славиці, коли я вічно посоромлений буду? Що мені за пожиток з тієї малої розкоші, коли я вовіки у вогненній печі смажитися буду? Що ж мені за пожиток з тих сіл, маєтків та великого багатства, коли я, обдертий і голий, без усього того сидітиму в пеклі? Отож віддай про те, дияволе, що я попівського чину і стану від найвищого й до найменшого ступеня, дарованого від тебе, не прагну, і поклонитися тобі не хочу. Єдиному господу богові поклонюся і йому єдиному послужу.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, бути королем, канцлером, гетьманом, воєводою, старостою, каштеляном чи посісти інші посади й чини влади мирського твого диявольського царства. Що ж за пожиток із того твого дарованого поганського начальства, коли я страчу християнство і позбудуся вічного життя? Що мені за пожиток з того твого мирського титулу, коли я царства небесного титул погублю? Що мені за пожиток з того голосу королівства, канцлерства а чи воєводства, коли я синівство боже страчу, безсмертний титул? Що ж мені за пожиток з твоєї малої славиці, тимчасового титульця і гнилих та марнотних вуст хваления, коли я від божої вічної слави буду відкинутий, титул помазання божого погублю і відпаду від похвали янгольських вуст. Я отож, дияволе, такої влади й титулу у тебе не шукаю, тобі поклонитися не хочу. Єдиному господу богові поклонюся і йому, єдиному, послужу.

Відійди, сатано! Даси мені тепер, дияволе, бути купцем, хабарником, митником і корчмарем, аби тим здирництвом та вправністю у тому ділі поховав і осліпив я свій розум. Що ж за пожиток із твого дару, коли світла істинної науки слова божого не зможу бачити і не сподоблюся пізнати його солодошів? Отож знай, дияволе, що я в тебе того ідолопоклонного титулу й забави життя мого в ньому не потребую, тобі не поклонюся. Господу богові єдиному поклонюся і йому самому служитиму.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, бути вправним і славним ремісником, щоб поміж сусідів був я найславніший, найвідоміший і найшанованіший; грошики собі зберу, фільварки куплю, дімок приоздоблю. Що ж за пожиток з того твого хитрого дару, коли я до Ісусової простоти приладнатися не зможу? Що ж мені за пожиток зі слави й честі сусідської, коли я в хорі пророків, патріархів, апостолів, мучеників і тих, що добре богові вгодили, славитися не буду? Що ж мені за пожиток з численних фільварків та оздоб дімка, коли я красних домів горнього Єрусалима не побачу і не сподоблюся посидіти в жодному його куточку. Отож я від тебе, дияволе, тієї слави й честі майстерності не вимагаю, грошиків збирати, фільварків та дімків купувати не хочу, а тобі не поклонюся. Господу богові єдиному поклонюся і йому самому послужу.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, убогому й неславному чоловіку, втіху й похоть тілесну, жону, даси мені дімок і землицю, даси мені смуток і біду, щоб я поховав свій розум у тій забаві, у смутку, серед домашніх, земних та жіночих клопотів. Що ж за пожиток з тієї утіхи й тілесної похоті, коли я утішителя духа святого ніколи не сподоблюся вітати у своєму сердечному домі. Що ж за пожиток з тієї жони, коли я Христа, жениха, який прийшов упокоїтись і спочити на своїй сердечній ліжниці, не зможу бачити? Що ж мені за пожиток з того дімка, коли я не сидітиму в палаці небесного міста Єрусалима? Що ж за пожиток із тієї малої землиці та ґрунтика, коли не прийму я стократної заплати, обіцяної Христом у царстві небеснім за те, що залишу все, і не зможу бути спадкоємцем і дідичем вічного життя. Отож знай, дияволе: як од тебе не прагну жони, дому і землі дочасних, так тобі поклонитися не хочу. Господу богів, славленому у трійці, поклонюся і йому, єдиному, послужу нині, і так весь час життя мого й вовіки віків. Амінь.

Відійди, сатано, щезни й пропади сам із царством своїм звабним! Амінь!

Глава 2

БЛАГОЧЕСТИВОМУ ГОСУДАРЮ ВАСИЛЮ, КНЯЗЮ ОСТРОЗЬКОМУ, І ПРАВОСЛАВНИМ ХРИСТИЯНАМ МАЛОЇ РОСІЇ, ЯК ДУХОВНИМ ТАК І СВІТСЬКИМ ВІД НАЙВИЩОГО СТАНУ Й ДО НАЙНИЖЧОГО, ХАЙ ЗІЙДЕ НА ВАС БЛАГОДАТЬ, МИЛІСТЬ, МИР І РАДІСТЬ ДУХА СВЯТОГО У ВАШІ СЕРЦЯ ВІД ТРИПОСТАСНОГО БОЖЕСТВА ОТЦЯ, І СИНА, І СВЯТОГО ДУХА — СЕРДЕЧНО БАЖАЄ ІОАНН, ЧЕРНЕЦЬ ІЗ ВИШНІ ВІД СВЯТОЇ АФОНСЬКОЇ ГОРИ

Прогулявся я подумки замість проходки по книжці-відповіді від вас, православних, яку видано проти книги на собор, що був супроти вас у Берестію⁹, тим-таки згаданим дієписцем¹⁰, і побачив, з якого джерела чи студні почерпнуто думки його розуму; той ото вискочень, черпаючи, виригнув у повітря те марнослов'я, гадаючи зловити тими словами й безсилимими домислами вас. Але чому ж не зміг обмотати тією сіттю вас, правовірних? Гадаю, тому, що та мережа його словес сплетена була не від сили і вправності божої премудрості, як Петрова, бо та швидко хапала придатних до вічного життя, а ця не змогла. І тому, бачу, це сталося, що ту сіль своїх помислів із гнилої соломи чи павутини він виткав, а не від розуму святого духу на уловлення вас, правовірних. Отож мусила швидко роздертися без пожитку. Коли ж похвалиться, що багатьох інших половив чи звабив — знаю, таки половив, але не для життя, а на вічну погибель придатних. Значить, ця студня (чи джерело) не та була, з якої треба черпати і з якої хоч мало п'ють, однак так сильно наповнюються, що мусять те джерело випустити (щоб інші спрагу втамували), аби створити ріки нові. А було те джерело мізерне й вельми убоге, від якого ті, що п'ють, не можуть погасити і своєї спраги, а тим більше не мають сили напоїти інших спраглих. Значить, сталося так, що ви спершу були зловлені Петровою істинного лову мережею слів духа святого, коли гнила сіль гнилих словес не мала сили до вас пристати. Значить, мусить іти сморід од тієї нечистої води, випущеної зі студні злого і звабного мудрування, і це ваше чистої віри сумління скоро відчуло й почуло, як не зміг той, що дихав, уфундувати, чи заснувати, у ваших серцях гнізда своєму духові. Але що багато говорити! Дякую богам за твердість і сталість вашу, дякую за щирість і статечність, за щирість, кажу, яку до бога заховуєте, непорушну цноту дівоцтва віри своєї без будь-якого безчестя та огуди, що, зичу, дай боже, аби заховали до кінця.

По тій-таки книжці проходжуючись подумки, знайшов я глибоку яму, яка сягає найглибших пекельних місць; ту яму, яку духоглядці вічною прірвою називають; той рів знайшов, копач якого сам у нього й упадає, ту глибину знайшов, з якої той, хто в неї поринув, ніколи не зможе повернутися. Що ж це за такий рів, яма, глибина, прірва? То гордість, яка літає думкою високо, але насправді перебуває, коли випробувати, нижче від усього. Та гордість, у якій заховано таємницю цього віку; та гордість, що її творить високе серце — це про нього каже премудрий,

що є перед господом нечисте; та гордість, котра йде од високого серця і нагло вивертається гвалтівним язиком наявне, як сказано господом — так лукавий зі свого сховку виносить лукавість; та гордість, котра від сердечного наповнення витискається в широкі нечисті вуста, а гвалтом і отруйноязиким голосом ранить тих, що слухають. Але що багато говорити: в тім голосі я вбачав явного фарисея, про якого сказав збавитель: "Гей, не хвалися,— каже,— коли б ти був такий, як гадаєш,— та ж упасти можеш у той вищезгаданий рів". Хто-бо підноситься,— буде понижений, хто ж понижується, той піднесеться"¹¹. Те пониження ніщо інше, як падіння в той рів, а те вивищення ніщо інше, тільки готування до того падіння. А чому? Тому, що сам себе підносить, а не бог. А понижений сам себе найменшим чинить, через це бог його й підносить. Таке вивищення буде, коли людина вважає себе саму ліпшою за інших, гіднішою, шляхетнішою й мудрішою і увіч виявляє те розуміння про себе вголос. Таке вивищення буде тоді, коли людина сама собі те привласнює, чого не в силі собі привласнити. А найдивніше, що знаходять оту яму, в якій панує гордісний голос. І той голос я почув, що його виригнув ассирійський розум, який сказав, що немає спасіння Ізраїлю від царя ассирійського Сенахеріма¹². Такий же голос я почув, що не має спасіння Русі від невір'я папи римського.

Я бачив і посланця-оповісника, бачив єзуїта, ісусоогудника-блюзнителя. Але, о Всевишній, почув і всели той голос! О праведний, покажи свою правду! О сильний, покажи свою силу! О премудрий, зголоси свою премудрість! О багатий, покажи своє багатство! Чудом умісти милість свою у своїх, покажи, де живеш, спочиваєш і впокоюєшся: чи в тих, котрі самі по собі бути гадають, чи в тих, котрі перед тобою нітяться і останніми себе чинять? Ти ж, знаю, благий, отак відповідаєш: я неосяжний, і в долі невипробуваний, і непізнаний, через сина давно ознаймив, кого обираю. Обираю я смиренних, покірливих, мовчазних і тих, що відчувають трепет перед моїм словом. Нехай не хвалиться сильний силою своєю, багатий багатством своїм, премудрий премудрістю своєю. А тільки тим хвальних хай хвалиться, що зміг мене пізнати через пригодження мені і творення того, що повелю, і чинив суд та правду на землі. Адже мов нерозумне мудріше від людини, а моє недуже міцніше од людини. Я хоч безумних світу вибрав, та сильних посоромлю, я хоч жебраків, людей неславного роду й таких, що нічого не розуміють, вибрав, та великих, багатих, славних і тих, що себе за великорозумних уважають, не тільки присоромлю, але й до ґрунту знесу і знищу. А де для того я вчиню, щоб нічим земним на землі не хвалилося переді мною ніяке тіло, тільки мною, і прославлю тих, котрі прославляють мене добрим життям та смиренням, а які ганьблять лихим життям та гордістю, тих до кінця і навіки знищу й осоромлю.

Прийдіте ж тепер, усі православні християни, щоб побачити того оповісника папського голосу! Адже час наспів, щоб його на середину витягти і плакати над ним, як по нагло здохлому, і вчинімо всі одногласно (оскільки справжніми християнами зветися і спасіння всіх любите) погреб тому трупові папського невір'я, і плачмо всі по ньому, бо ж погибеллю вічною помре і воліє у пекельних прірвах поховатися. Ось він — труп голосу папського невір'я та гордості, що нібито брама пекельна перемогла грецьку віру, а римську не перемогла й перемогти не може і то через те, що папа голова й намісник святого Петра. Ось він, труп посланця папського голосу,— лежить нагло здохлий. Зруште ж усі, милостивії, єство своє й оплатте його: вже-бо його в смиренні ніколи не побачите, вже-бо у благочестя і православ'я ніколи він повернутися не зможе, уже світла благовір'я ніколи не побачить, уже радості отця, і сина, і святого духа ніколи не сподобиться, уже небесного спадку, православним уготованого, навіки він уже позбувся. Плачте, боголюбці, і стогніте, дивлячись на того трупа, і головами кивайте, виказуючи ревність сердечної любові і охайте по ньому, поминаючи: який красний був, коли здоров'я мав, а тепер як змінився, коли отрупів і бездушний став! Мовте подумки, поглядаючи: "Чи не ліпше було вірою живим бути, аніж невір'ям здохнути? Чи не ліпше було смиренням живим бути, аніж гордістю здохнути? Чи не ліпше було в єдності з нами бути і вічно жити, аніж, відлучившись од нас, нагло здохнути й загинути? Чи не ліпше було світло розуму завжди

суцього, православної церкви дароване, бачити, аніж нині у тьмі поганських наук зачинитися й померти? Чи не ліпше було, в простоті серця хвалячи бога, разом із нами здоровим бути, аніж нині, відлучившись од нас, захворіти комедійським та машкарським набоженством¹³ і померти?"

Затим, оплакавши голос того трупа, такі слова мовте:

"Ох, ох, окаянний голосе! Чи не мовили тобі святі отці, щоб не відлучався од церкви, бо лев-диявол тих, що відлучилися геть, хватає. Чи не мовили тобі святі отці, щоб не відлучався од гурту, бо заблукаєш замість горнього Єрусалима у найнижче пекло? Чи не мовили тобі святі отці, щоб вище над усіх не заносився, бо, упавши, розіб'єшся? Чи не мовили тобі святі отці, щоб не їсти багато потрави поганських наук, бо розумом звабним отруїшся і будеш одлучений від святої трійці і здохнеш навіки? Адже явно бачимо, що, страждаючи нині, лежиш мертвий, голий, бридкий, убитий і повалений. До цього світ тебе довів! До цього гордість тебе довела! До цього тебе влада головна й начальна довела! До цього тебе слава світу цього довела. Отож те, що шукав, те і знайшов. Отож, чого тобі хотілося, теє тобі здійснилося".

По тому, поховавши й оплакавши того трупа, всі свідки видіння того гидкого голосу, зібравшись, чудуйтеся і поминайте його, як він діє тепер чи в давньоминулих часах, і, поклавши пам'ять його словес перед собою в реченні: "що брами пекельні грецьку віру перемогли, а віри папи римського не перемогли й перемогти не можуть", кажіть подумки, дивуючись тому: "О окаянний голосе! Звідкіля той дух ти почерпнув? Звідкіля ту силу ти взяв, щоб виригнути таке? Від якого вчителя те слово вивчив? Од якого митця і майстра того навчився і від кого з наймудріших мудреців того голосу слово ти чув? Чи був ти у тому сховищі, де розміряється людське життя? Чи був ти у тій скарбниці, де вік основується й подається на службу й потребу людську? Чи був ти у тій скарбниці, де скарби вічного життя лежать для тих, хто бога любить? Чи був ти у тій скарбниці, де бог свою таємницю про своїх предвічно урядив? Чи був ти у тій скарбниці, де страждущим лежить вічна слава честі-корони у цьому світі? Чи був ти у тій скарбниці, де Павло чув невимовні бесіди, яких не міг розповісти й уславити тим, що тілом обкладені й живуть та мудрують по-мирському? Від кого ти, окаянний голосе, чув, що віру грецьку пекельні ворота перемогли, а римську не перемогли?"

На те безбожний голос хоч і не захоче відповісти, а муситиме: "Як не чув того ні від кого, тільки від тілесного мудрування, а найбільше від гордого духу,— так і вважаю. А це тому, що над греками панує турчин, патріархи патріархат у турка купують, вони в неволі поганських рук, жодної вольності не мають, біду терплять, страждають, чистилище в цьому житті в тілі проходять, отож і кажу, що брами пекельні перемогли грецьку віру. А папську відтак тому не перемогли, вважаю, що папа від неволі вільний, влади ні в кого не купує, сам добровільно на папство вступає, нікому не поклоняється, ані покорається, більше того, всі йому поклоняються і шанують, як голову й намісника святого Петра, також бід, страждань, нестатків, печалі й будь-якого утиску в цьому житті не терпить — з цього й бачу, що брами пекельні папську віру не перемогли. А за безпечальне життя учинив собі і своїм папа чистилище після смерті, хай чиститься й чистяться — має-бо таку владу, як голова й пан усього світу".

Обміркуйте отож православні християни, що мисленно зійшлися на цей погреб, ті вигуки оповісника папи римського отакими словами: "Чи в тому віра твоя, римлянине, що в світі цьому ти славний і великий? Чи в тому віра твоя, римлянине, що над усіма верх осягти хочеш? Чи в тому віра твоя, римлянине, що в житті цьому честі і влади шукаєш? Чи в тому віра твоя, римлянине, що всіх під собою за нижчих та безчесніших, за вбогих та найпростіших прагнеш ти мати? Ча не через те твоєї віри брами пекельні не перемогли? Чи ж така віра над гріхом і духами піднебесними лукавими¹⁴, з якими маємо боротися (за Павлом), у світі цім царює? Чи ж не бачиш, римлянине, як нагло і гвалтовно тая віра вбита вже є? Чи ж не бачиш, крикуне

папський, як брамами пекельними диявол, що володіє світом, того, трупа твого невірства зачинив, замкнув і на погибель вічну запечатав, бо ти йому вклонився, спокусившись на показне багатство цього світу, чим і нашого владику спокушав, але був ним відкинутий? Чи не бачиш, римлянине, як ти спокусився і звабився? Чи не бачиш, як ти тую красну цяцьку від усього серця, мислі й душі, полюбив і вхопив? Чи не бачиш, як тебе той мирський цар любов'ю влади світу цього нагодував, отпустив і отруїв, що й дихати від гордості не можеш — вже й і бачу, як нагло ти до кінця вже здох!"

Отак той погреб невір'ю папи римського учинивши, утвердітеся, православні християни, стояти в православній вірі міцно і непорушне, і не бійтеся голосу оповісника римського папи. І не тривожтеся від крику й вигуків його, але обернітеся якнайшвидше на молитву до всещедрого бога. Наша істинна віра є та, яку брами пекельні не перемогли й перемогти не можуть. Наша істинна віра є та, яку блиск світу цього звабити не може. Наша істинна віра є та, яку страх бід і розмаїтих страждань та смертей устрашити не може. Наших-бо патріархів віра є істинна, вони спасіння своєї віри в цьому житті купують, за Павлом, спокутуючи; він каже використовувати час, бо дні лукаві. Нашої-бо віри брами пекельні не перемогли і перемогти не можуть. Нашої-бо віри подвигу в житті цьому вінці царства небесного приготовані, нашої-бо віри чистилище — од бід антихристового слуги, папи римського, та його угодників пливти й очищатися, щоб достойними бути після смерті вічно царювати із Христом. Латина ж буде з дияволом у геєні вогненній після смерті вічно очищатися. Не бійтеся отожд, о православні, голосу оповісника папи римського, який говорить: "Хто вибавить Русь од зваби невір'я папи римського?" Віруйте кріпко й нерушно й будете єдині у вірі. Є той, хто нас вибавить, тільки до нього істиною від усього серця припадимо. Є той, хто славно звияжить, котрий одним помахом 185 тисяч ассирійського війська побив ¹⁵. Є в нас непереможна сила, непохитне божество, свята, єдиносуща, животворяща й нероздільна трійця, отець і син, і святий дух, бог у трьох іпостасях, у якого ми віруємо, якого славимо і якому поклоняємося благочесно, в нього-бо хрестимося. Він силу має вирвати нас із полону латинського і звільнити від зваби антихристової віри — йому слава вівіки віків, амінь. Йому ж вас і доручаю.

Глава 3

ХАЙ БУДЕ ВІДОМО ВАМ, ПРАВОВІРНИМ, ЯК ЧЕРЕЗ ЦЕ ПОПУЩЕНІ МИ В ТУ СПОКУСУ, ОСКІЛЬКИ ВСІ ПОСЕЛЬЦІ МАЛОЇ РУСІЇ ПОЄРЕТИЧИЛИСЯ І ДАЛЕКО ВІДСТРОНИЛИСЯ ВІД БОГА, ПРИПРЯГШИ ДО НЕВІР'Я І ЗЛЕ ЖИТТЯ, А ТОМУ ПОВЕРНІМОСЯ НАЗАД ДО БОГА, ХАЙ БОГ ДО НАС НАБЛИЗИТЬСЯ, ВІН-БО ЗАВЖДИ БЛИЗЬКО Є; ГРІХИ Ж НАШІ НАС ДАЛЕКО ВІДЛУЧАЮТЬ ОД НЬОГО, ОТОЖ ПОКАЙМОСЯ САМІ У СВОЇХ ГРІХАХ, КОЖЕН СУД СОБІ УЧИНІВШИ, ПО ТОМУ І БЛАГОЧЕСТЯ ПРАВОВІР'Я НАШОЇ ЦЕРКВИ ЯК ВИПРАВИТИ ПОРАДУ ВАМ ІСТИННУ І НЕБЛАЗЕННУ ДАЮ

Перш за все очистіть церкву від усіляких зваб та єретичних забобонів і без суєслів'я, у простоті серця бога хваліте; латинський сморід пісень із церкви виженіте, а богові, співаючи простою нашою руською піснею, дякуйте. При тому прихилітеся до нашої східної православної віри усім серцем, душею й помислом без усякого сумніву, а єретицтво й усяке невір'я від себе одкиньте. Поклоніння іконам широко шануйте, а в домах, де перебуваєте, образ матері божої з її превічним дитям на стіні в кінці трапези вашої пригвоздіте. До церкви прийшовши, хрестом Христовим не соромтеся хреститися, бо нині християни Малої Русії поєретичили, коли хреста Христова, слави своєї, на якому нам спасіння сподіялося, соромляться. І не тільки в церкві, але й до трапези сідаючи, хрестом себе знаменуйте, а коли б трапилися біля тебе латина чи єретики, не соромтеся перед тими прихильниками перелюбного життя цього, щоб не бути ганьбленими на всесвітньому позорищі [позорище = видовище, дійство], адже таїнства нашої віри не може вмістити цілий світ, а всі інші віри є звабні. На трапезі без молитов (по-свинському) їсти не починайте, як оце нині оскотілі їсте. Після їжі знову подяку за церковним уставом промовляйте. До церкви на правило соборне ходіте і все чиніте за церковним уставом (нічого не

прикладаючи від свого розуміння ані віднімаючи безсоромністю чи різномисельною думкою) і провадьте своє життя за нашим християнським законом, бо що святий дух уфундував устами, що вмістили його, поправок од гнилих земних помислів не потребує. Євангелія й Апостола в церкві на літургії простою мовою не вивертайте¹⁶, а після літургії, щоб люди розуміли, тлумачте все і викладайте по-простому. Книги всі церковнії і устави друкуйте словенською мовою.

Оповім вам велику таємницю: диявол має таку заздрість до словенської мови, що ледве живий од гніву, радо б її вигубив дощенту і всю боротьбу свою на те подвигнув, щоб викликати до неї омерзіння, огиду та ненависть. А що дехто з наших ганить словенську мову і не любить її¹⁷, то знай певно, що це вони творять дійством того майстра і риганням духу його. А то через те диявол підняв боротьбу супроти словенської мови, що вона в найплодоносніша з усіх мов і наймиліша богові, оскільки без поганських хитрощів та настанов, тобто без граматик, риторик, діалектик¹⁸ та інших марнославних підступностей, які містять у собі диявола, а через просте, старанне читання без усіляких штудерств, що приводить до бога, творить простоту і смирення й підносить святий дух. "У злопідступну душу,— каже Премудрий,— не ввійде премудрість", адже нині латинська злопідступна душа, осліплена й насичена поганським марнославством і гордими догматами, страждає, бо ніяк не може вмістити божої премудрості й духовного розуму, смирення, простоти й беззлобності. Так само оберігайте, православні, од тієї трутизни дітей своїх, відтак знайте, істинно вам кажу: коли в когось дух любові прихилиться до цих поганських, марнотних, догідних світові цьому догматів, той запевне прогрішить у вірі й цілком одпаде від благочестя; ви ж нині увіч постраждали, коли спокусилися на латинську й мирську мудрість, отже, й благочестя втратили, у вірі знемоцїли й похворіли, ересі породили й прогнівили того, в кого хрестилися. Чи не ліпше тобі вивчити Часословець, Псалтир, Октоїх¹⁹, Апостол і Євангеліє з іншими церковними книгами й бути простим боговгодником і вічне життя дістати, аніж осягнути Арістотеля і Платона і, називаючись у цьому житті мудрим філософом, зійти в геєну? Розваж! Мені здається, що ліпше аза не знати, тільки б до Христа дотиснутись, який блаженну простоту любить і в ній собі обитель чинить і там упокоюється. Отож знайте, що словенська мова перед богом більшу честь має, ніж еллінська та латинська. І це не байки. Зараз я про те не маю місця давати широкі докази, оскільки мова зайшла й далі точитиметься про очищення нашої православної церкви²⁰.

Священиками хай стають за правилами святих отців, а не з власної волі, заради плотської похоті, маєтків і панства приймають той сан. Кожного такого, хто сам наскакує, не приймайте, виганяйте й проклинайте і такого, хто присланий від короля без вашого обрання, адже ви не в папу хрестилися і не в королівську владу — ті ж бо дадуть вам вовків та лиходіїв, розбійників і антихристових таємників. Ліпше-бо вам без владик і без попів, поставлених од диявола, ходити до церкви і православ'я зберігати, аніж з владиками й попами, не від бога прикликаними, бути в церкві і з неї глумитися, а православ'я топтати. Не попи-бо нас спасуть, чи владики, чи митрополити, але православне таїнство віри нашої зі збереженням божих заповідей — оте нас має спасти! Отож ви пастиря собі такого вибирайте; спершу найменуйте кількох осіб, життям та розумом відомих, що вони благоговійні й правовірні, потому визначіть день та піст і учиніть всенощну, зібравшись до церкви,— моліться богу, щоб дав і відкрив вам пастиря, тоді його через жеребок з-поміж отих названих і вибирайте. Бог же милостивий, моління вашого не відкине, вам пастиря дасть і з'явить; такого ви прийміть за пастиря, а тоді шукайте світську владу (тобто короля, хай він вибраного вами подасть), а коли він не схоче вам його подати і вас не послухає, побачите скоро, що дорешти оглухне й оніміє, адже його поставлено, щоб правим судом судив, а не сприяв звабам своєї віри. Тільки ви до бога з правдою звертайтеся, і все те вам бог чудотворно влаштує. Тих же проклятих владик аж ніяк не приймайте і моліться, щоб були відігнані; а коли цього світська влада не хоче, узаконьте собі по всіх містах молитовний день і помоліться богу. Тоді побачите цяцьку короля віри — папи римського, хто владарює над

православними, дурною Руссю та греками, котрі в неволі перебувають. Очистіться од двоєженців і куплених церков²¹; монастирі, створені для благочестя, з фільварків перетворіть на спільне житло, оскільки нині прокляті владики починили собі фільварки із спільних монастирів і живлять у них мисливства, а не душі, що мають спасатись для вічного життя. Чернечого чину не лайте, але й самі богу моліться, щоб у тому чині життя своє скінчити, як давні ваші предки, котрі ще були в непорушному благочесті і милість божу мали близько при собі. А нині ви, поріддя їхнє, коли перемудрили, то й бога відігнали, і благочестя стратили, і смієтеся з чернечого чину, і ганьбите його духом проклятого диявола. Чи не відаєте, бідолахи, що коли б не було справдешніх ченців і боговгодників серед вас, уже б ви давно, як Содома й Гоморра²², горящою сіркою і вогнем у Лядській землі спопеліли. Та й навіщо ганьбиш скорбний слід до вічного життя, хіба ти щось добре твориш, стоячи на шляху просторім та погибельнім, хіба дивиться бог на твою багатослужну пиху, і на твою срібнопівмисну трапезу, і на твої пишностворені страви. І на твоє ласолюбне черево, і на твої ситі хорти та вижелі [вижелі = мисливський пес], котрими ти тішишся і звеселяєшся. Повір мені, коли б вас іноки перед богом не заступали, уже б ви давно з усією своєю мирською утіхою щезли й погинули. Отож прошу тебе, любий мій брате, потерпи мене трохи: хочу про те з тобою побесідувати і тебе від тієї зваби звільнити, щоб уник ти гніву й божого суду за ті твої лайки й глузи.

Початок із такого чиню. Чому ти, римлянине, смієшся з духовного чернечого чину? Ти мені, гадаю, відповіси: "Через те сміюся, що каптур, чи страшило, на голові носить, звемо його клобук; і з того сміюся, що довге волосся носить і не підголився; і за те, що просте одіння носить, безформне пошите, ніби у міх убрався; і за те, що поясище має нікчемне шкіряне чи ремінне черевичище таке, аж немає на що подивитися, а чоботища грубі, аж гидко дивитися на них; а до того він простий хлоп, не вміє і з чоловіком поговорити, коли його про щось запитаєш". Таке твоє поняття, мирянине, про іночий чин та убір.

Відповідь. Таємницю того іночого чину убору я тобі відкрию, тільки прошу тебе, пильно послухай.

Каптур отой, чи страшило, а по-нашому клобук, у якого квіст висить ззаду, правильно називається страшилом. Чому? Бо він страшить і то з багатьох причин. По-перше, страшить він бісів. Через те, що Христовий хрест на рамено взяв, з миру визувся і печатку на голові поставив, що вже в мир не повернеться, отож і дає про те знати клобуком. І ніби якийсь голос, струшування того хвоста, так дияволу відповідає, кажучи: "Даремно трудишся, бореш і зваблюєш мене, дияволе, щоб я повернувся до угодної тобі магерки [магерка = угорська шапка]. Уже мене не побачиш, дияволе, що збиваю магерку чи на той чи на цей бік, шию вигнувши, як індійський кур [індійський кур = індик], щоб пиху свою показати в моїй голові (де образ божий сидить і панує) і на своє задоволення мою голову куди хочеш повертати й направляти".

Диявол, бачачи, що той клобучий хвіст одняв йому пожиток головної пихи, боїться й безчеститься від такого нікчемного, необичайного, негарного, нікому не милого, для мирських бридкого, на посоромлення мирської краси духовно вигаданого ношення строю того клобука. Боїться через те, щоб той клобук багатьох магероносців на вічне життя не половив і в мудрування небесне не втягнув; безчеститься тому, що чернець уже не думає, як би частіше купувати шапки на вибір, котра краща і на голові штудерніше сидить (щоб чужим очам приподобатися, косичку чи пірце припинають) і думку свою не вправляє, як би прикрасити себе чи свою голову на догоду людям, але мислить, як цей світ дорешти зненавидіти і добрими ділами приготуватися до майбутнього віку. Це перша причина, чому носить той клобук.

Друга причина: він присоромлює красу й строкатість світоугодників і тих, що люблять красу, своєю бридкістю та нікчемністю.

Третя причина: він лає й безчестить світ; тим не люблять його світолюбні очі, що вигадано таку нештудерну ношу.

Четверта причина: явно сміється із шапок, з магерок червоних і чорних, ворсистих та гладких; тому що носять їх, аби людям приподобатись, а він приподоблюється єдиному богові. Отаке я звіщаю про кlobук.

Ще про волосся. По-перше, тому інок допустив зарости голові, щоб бути бридким з першого погляду. По-друге, тому, щоб жіночу стать до себе в огиду й брідь привести, щоб неміло було дивитися, адже то мирський звичай пильно придивлятися до облупленої голови того, хто підголює її, до причепуреного, милом вишаруваного й вимагльованого [вимагльований = вигладжений] і блудити похитливою думкою, коли не самим тілом. А на брудного, кошлатого, невмитого і до кохання непричетного хоч і погляне, однак від огиди некрасного образу помислом швидко відскочить і не согрішить.

Третя причина: тому оброслу голову носить, щоб різнитися від облупенця і образом. І одежею, і життям, він-бо з миру вийшов і до майбутнього віку думкою мандрує, а підголенець у мир іде і мир у собі мисельно розширяє та множить. Цей про бога й вічне життя поучається, а гологоловець людям приподобляється, через те ота гола голова від кошлатої, як небо від землі відстоїть думкою, достойністю, гідністю й щирістю перед богом. Ось яка причина, чому носить кошлате волосся.

А щодо одежі (мовляв, інок носить її безформну й пошиту, як міх) потім тобі відповідь дам, а спершу спитаю тебе про таїнство життя нашого в цьому світі.

Питання. Скажи мені, любий осуднику, задля чого ти народився і прийшов у цей світ: для того, щоб жити, чи щоб умерти? А коли ти, народившись, хочеш мертвим бути, а не вічно жити, то навщо ти й народився? Чому тебе ота окаянна утроба й випустила, коли на смерть, а не на життя? Знаю, що на те не можеш відповісти, що таке смерть, а що таке життя. Але потерпи трохи, я тобі той вузлик короткими словами розв'яжу. Смерть є для тих рождених, котрі світ оцей люблять і до нього думку свою прикували, котрі задля тіла живуть та мудрують, котрі труп свій боготворять і, наче ідола різними фарбами, так свій труп різними барвистими шатами прикрашають, одягаючи, змінюють і ненаситну любов до принади того шмаття прив'язують, до злотоглаву чи адамашку, шкарлату [злотоглав = парча; адамашок = узориста шовкова тканина; шкарлат = яскраво-червона тканина] чи інших сукон, ціною до них подібних, і на тій мані виснажили всю свою думку, а до бога і до майбутнього віку ніяк свій погляд звернути не можуть. І це тому, що воліють плавати помислом у цій смерті віку нашого, а через це смерть життя цього обертають на майбутню вічну смерть, тобто народжуються на смерть. На життя ж народитись — це коли, вийшовши з утроби у цей світ і дійшовши зрілого віку, думка вже має силу відрізнити зле од доброго. Тоді такий розсудить, як швидко вся краса світу цього від життя відходить, бо коли й не хоче людина її покинути, та мусить, бо із собою нічого не понесе. Отак уживати її тут і думку свою в ній поховати, значить безсмертя погубити і відпасти від життя й слави божої. Отак усе осмисливши й розсудивши в собі ту путь, візьме й відкине світ цей, а в ньому всю красу, різнобарв'я й принади й зненавидить славу, честь, а достойність цього світу обезчестить, обплює, потопче й висміє в помислах своїх і, ніби з якоїсь темниці, вирине на світло свободи, щоб бачити бога і на життя вічне навчатися й мислити. Тоді такий у саму свитку, на взірець мішка пошиту і безформну, одягнеться і з надією на живого бога вистрибне з тієї мирської ями на рівнину. Тоді думкою ні про що інше не турбуватиметься і не дбатиме, тільки про те, як би побачити славу свого господа, як йому вгодити — і буде з ним царювати вовіки. Такий на життя у світ цей народився, і тут у бозі життя проживає, і по смерті житиме вічно.

Тебе ж, осмішнику іночої безформної одежі, питаю:

що тобі дає красне і штудерне вбрання, коли темниця вічна тебе з ним покриє? Що тобі дає злоголава делія [делія = верхня одежа типу плаща, опанча], коли пекло тебе з нею пожере? Що тобі дає алтембасовий кобеняк [кобеняк = верхня довга одежа з каптуром; алтембас = шовкова тканина із золотим пітканням], коли геєна тебе в надра свої із ним прийме?

Супроти того питаю: чим пошкодить тобою осміяному мішком пошита і безформна одежа, коли присносуший побачить, коли царство небесне дістане, коли сподобиться радості отця, і сина, і святого духа? Чи не відаєш, осмішнику, як зображено оту мішком пошиту й безформну одежу на більших людях, народжених жінками. "Іоанн мав одежу собі,— вістить,— з верблюжого волосу"²³. Адже бачиш, не каже: "Убраний, наче ідол, красно", але просто одягнений, як проповідник покаяння. А покаяння барв не потребує; тілу, котре кається, досить, аби йому голизну покрити. Отож, хто хоче покаятися — хоче одягти мішком пошиту одежу, а кола покаяння не має, то божого царства не побачить. Коли ж бо царі, Давид²⁴ та інші, свої голови попелом посипали, і у веретище вдягалися, і на голій землі розпростиралися, і постом нутроці свої мертвили, і кості свої сушили, клякнучи перед богом, щоб дістати від нього милість, то що думаєш про себе ти, виголивши потилицю, повісивши поверх рогу на голові [ріг на голові = пихата голова] магерку, косичку чи пірце встромивши поверх магерки, підперезавши, на собі делію і накокорічивши плече одне вище другого, ніби полетіти хочеш — чи не треба тобі покаяння? Повір мені, що більше від інших треба, оскільки мирське лихе життя всі природні межі та цноти гвалтує. Досить уже про безформну одежу сказано.

Ще про пояс хочу сповістити. Інок носить ремінний пояс для того, щоб убити й заморити під ременем тілесної шкіри пристрасті, похоті, і всіяке гріхолюбне прагнення, котрі там ховаються, придавлюючи шкіру шкірою, а пряжкою для того замикає черево, міцно стягнувши, щоб уміру наладнати ту утробну шкуту, чи ком'ягу [шкута = річкове судно; ком'яга = човен), бо коли її перегрузить, розум у сон та лінощі поринає й тоне, а коли вміру покласти тягар, тоді легко можна пливти, тобто молитися і читати без забави сну. А некраса пояса має ту ж таки силу, що й камилавка [камилавка = головний убір духовної особи]. Про пояс досить уже.

Приступимо тепер до нечищених черевиків або чобіт. Їх для того інок носить такі, щоб тебе, мирянина, від себе відігнати й мирним бути. Бо коли б щось гарне на собі носив, ти б на нього миленько позирав, і говорити з ним прагнув би, і порожніми бесідами зачіпав, і чинив би тим перешкоду й забаву, відкидаючи думку від божої пам'яті. А коли бачиш, що в болоті черевики, а твої очі не звикли до такої неохайності, тоді тікаєш од нього, гидуєчи тим неоздобним строєм, через що він радий, бо вільно може богові молитися. І ще тому нехороше взуття носить, бо так безпечніше; на змію, скорпіона і на всю ворожу силу наступить, і гаспиду та василиску²⁵ голову сокрушить. Бо коли б добре взуття любив, то помислом би у мирі перебував, і тої сили наступити на змію і скорпіона і на всяку силу ворожу не дістав би, і зміг би перебувати з тобою, дворянином, в одній господі, щоб по-мирському мудрувати. А стій-но ти, кривоногий бачмажнику [бачмага = черевик] зі своєю кривоножною бачмагою: чи можеш нею так попати силу ворожу, як той грубий черевичище? Гадаю, що тебе омилить та надія. А чому? Тому, що сила ворожа в середині, внизу п'яти твоєї бачмаги сидить, і вона той стрій вимислила і з тебе завжди явно сміється, коли ти ноги в бачмаги всунеш. А трапиться тобі перед паном стояти, тоді сила ворожа не попускає тобі рівно на ногах триматись, але перечіплює тебе, щоб ти переплітав йогами: чи ту, чи цю наперед виставляючи і на п'яту вивертаючи, а то сила ворожа повертає, куди хоче, твоїми ногами через те, що владу взяла над твоїми ногами, а сама під п'ятою сидить. Нечищене ж іноче черевичище не таке, бо коли стало на одному місці звечора перед богом на молитву, то стоїть, як камінь непорушний, аж доки день засвітить і бісів од тієї комірки, де молитися, далеко відганяє — ось яку силу має нехороше іноче обув'я.

Ще залишилось оповісти про те, що інок простий і не вміє вести мирської бесіди. Я визнаю тобі правду в тому, що сказав: не вміє інок говорити з дворянами, сміхотворцями, курціями, шкуртами [курціани = куртизани; шкурта = розпусниця] та блазнями. Але чому? Тому, що він оті бесіди й марнослів'я заморив, убив і, ту пам'ять мирських справ забувши, поховав, а переселився від мирських хитромудростей у простоту, щоб бути думкою і пам'яттю із богом і до бога. Ти ото ж, дворянине чи мирянине, звідки знаєш, що він дурний і не знає нічого? Чи ж бо не відаєш, що твоя бесіда і вправність у багатослів'ї є перед богом глупством, за Павлом: "Цьогосвітня-бо мудрість у бога глупота". А ще: "Як кому з вас здається, що він мудрий в цім віці, нехай стане нерозумним, щоб бути премудрим"²⁶. А ти чому, брате, висміюєш інока: чи тому, що він простий у хитростях, а ти мудрий у лукавстві? Чи ж бо не знаєш, де та мудрість узялася, котра учить насміху й наруги? Чи ж бо не відаєш, що це не ти наругу чиниш та смієшся з інока, але той, котрий уміцнив у тобі місце, для своєї влади; той, котрий, опанувавши думку твою, сидить там, у тому начинні, владарює, наказує й повертає куди хоче твою волю і думку. Отой мирський цар, через тебе сміється з інока, йому ти служиш життям своїм, догоджаєш і в усьому виконуєш його волю. Це той через тебе сміється з інока, котрий сміявся іудейським родом і наругу чинив над незлобивим простаком, іноковим паном Христом. А де ж ти таке в писанні знайшов чи від якого вчителя, котрий читає писання, чув, щоб велів сміятися й наругу чинити не лише над іноком, сином божим, але й над простим християнином, котрий ще ярма і хреста не взяв і слідом за богом не пішов; і не тільки над християнином, але й над іновірцем, жидом і поганином? Чи не відаєш, що іноче життя для плачу й подвигу існує, а не для сміху й утіхи? "Всі-бо святі, — каже, — плачучи. Із світу цього йдуть", а коли святі, плачучи, із світу цього йдуть, то чи тобі, грішнику, не подобає плакати за гріхи? Чи не бачиш, що тебе обікрав той злодій, котрий хитро рови риє і ями підкопує, щоб, усередину залізши, вкрати скарб цноти й щирості? Чи не бачиш, як тебе розбив той розбійник, котрий у діброві ховається і на могилу часто вибігає, виглядаючи, щоб зброєю ересі-безбожності розбити якогось православного у вірі купця? Чи не бачиш, як тебе погриз отой вовк, котрий під оборою лежить, пильнуючи, щоб вихопити із загорожі надвір якусь вівцю з-посеред вірних і одностайних думкою, а коли її спіймає, то обід своїй еретичності із неї учинить? А про що інок не вміє бесідувати з тобою? Чи ти його запитуєш про напади диявола? Чи ти його запитуєш про боротьбу духа з тілом і безнастанний плин думки? Чи ти його запитуєш про внутрішню печаль, голод і спрагу? Чи ти його запитуєш про війну помислу з лукавими піднебесними духами? Чи ти його запитуєш про подвиг молитовний тіла й мислі? Чи ти його запитуєш про те, в чому вічне життя заховується? Чи не відаєш, що в тому житті, яким ти живеш, це тобі і вві сні не може приснитися? Чи ж бо не відаєш, що в тих численних мисах, півмисах, приставках [приставка = соусники], чорних і сірих, червоних і білих юхах і в численних скляницях та келишках, у мускатних винах, малмазіях, алякантах, ревулах [малмазіях = мускатне вино; алякант = назва Іспанського вина; ревул = назва вина], медах і пивах розмаїтих той смисл ще не має місця? Чи ж бо не відаєш, що тієї думки про вічне життя не може підняти й умістити розум, що плаває у статутах, конституціях, правах, практиках, сварах, хитрощах? Чи ж бо не відаєш, що тієї думки про вічне життя, ніколи не сподобиться бачити розум, котрий блудить у сміхах, лайці, марнослів'ї, багатослів'ї, в кунштах [куншти = мистецтва, ремесла], блазенствах, глумуваннях? Чи ж бо не відаєш, що того помислу про вічне життя немає у тих, хто з псами братство прийняв: з хортами, огарами, вижлями та іншими кундусами [тут перелічені назви собак; огар = гончий пес; кундус = дворовий собака]; хто пильнує їх і дбає про них, щоб їхні боки були повні, а хребти рівні та гладкі? Чи не відаєш, що того помислу про вічне життя не може умістити той, хто на гордих бадав'ях, валахах, дригантах, ступаках, єдиноходниках [тут перелічені назви коней: бадав'я = турецький кінь; валах = кастрований кінь; дригант = жеребець; ступак = кінь, що добре йде ступою; єдиноходник = кінь-іноходець], колисках, лектиках, брожках, каритах, котч'ях [тут перелічені повози і карети: колиска = коляска; лектики = ноші; брожки = повіз; котч'ї = різновид карет] труп свій переміщає. Чи не відаєш, що не може мислити про царство боже той, чия думка блудить у замках, містах, селах, полях,

грунтах, межах, просторах? Чи ж бо не відаєш, що численним гологоловцям, трипирним і багатопірним магероносцям, шликам, ковпакам, кучмам, високоногим і низькоситим слугам, дворянам, воїнам, пістрявоквітним жовнірам та гайдукам — смертоносцям — сподіватися на боже царство не тільки годі мислити, але й мріяти?

Тут, знаю, злякаєшся і скажеш, як учні Христу, коли він їм сказав, що важко увійти багатим у царство небесне. Тоді відказали учні з жахом: "Коли воно так, як кажеш, господи, то хто може бути спасений?" І знову спитали: "Чи всі влади й царі, ті, що були і ті, що хочуть бути, загинули й загинуть?"²⁷. На це тобі коротко відповім і той вузлик швидко розв'яжу. Істинно тобі кажу, що мало їх і спаслося, і спасеться, і їх усіх ми можемо перелічити, хто задля спасіння в тому житті виснажив богобійно свій вік і плоди християнства в собі показав, а інші всі по-поганському, по-тиранському, по-мучительському безчесно жили. загинули й залишили на вічну ганьбу та зневагу пам'ять лихих своїх справ, а благочестиві царі і в небесах, і на землі дотепер прославляються богохвальними вустами.

Що ж це таке плід влади і чим вона могла б спастися? Знай про це!

По-перше: смирення — розуміючи так про себе, що годі гордитися, адже має бути питаний і катований, коли б не владнав добре й достойно все йому довірене згідно з божою волею, як добрий і вірний шафар [шарфар = управитель] свого пана.

По-друге: приниження й упослідження — розуміючи так про себе: хоч і високо сидить і вище за всіх дивиться, але з низькими він однаково земля й порох і так само, або й гірше, у гробі від черви той труп постраждає.

По-третє: нехвальство — міркуючи так про себе, що немає чим хвалитися, коли довічно не пробуває і швидко міняється, а, зрештою, зникає й гине.

По-четверте: милість, щедрість, обичайність і добродійність — носячи подобу сонячного круга, всім своє нутро до любові відкривати і досвідчувати своїм оком загальні нестачі й потреби, освітлювати, дозирати і ті потреби задовольняти.

По-п'яте: благоговіння, тобто чесність, боязнь і сором утримувати й мати їх завжди у собі до бога та святих. Це значить молити, просити, припадати, славити, утішати, шанувати, величати і хвалити христоносців, бо взяли собі скорбну путь і в слід божий пішли. І це йому треба чинити для того, щоб були в нього поспішники до ласки божої, чого сам знайти не може через забаву владою та урядуванням, яке чинить у мирі.

Отаким обичаєм може спастися такий володар, король чи князь, приклавши до доброго життя суд і правду і то не з огляду на свою мирську добродійність, а на тих сіромах сподіваючись і маючи певну надію: котрі ходять з хвостами халтурними, в одязі мішком пошитій, з ремінним поясищем і які носять нечищені черевичища — саме вони схилять милість божу через молитви на прощення гріхів такому господарю чи князю, коли через необережність мирської забави, як людина, согрішить. Так ото чинили й перші благочестиві християнські царі (знаходимо про це в церковних історіях), ходили вони пішо в пустиню і там, у тих, хто в Христі любо жив, просили вдатися до бога із своєю покорою, щоб дав їм поміч і посприям, причащалися там із ними сухим хлібом, ще й за звичаєм хвалили те пригощення та пошанування, кажучи: "Ніколи ще,— казали,— царська вельми вигадлива трапеза так мене не усолоджувала і не давала такого любовного наситку, як твій сухий хліб і те зіллячко, чесний отче!" — і отак, благословення взявши і прийнявши од них ласку, повертались у свої палати з миром і царство (за божим сприянням) мирно й добре улаштовували, і спасіння діставали. А нині поміж ляхів руські князі всі поєретичилися і від істинної християнської віри відступилися, ще й на божий слід ганьбу

наводять і нарікають, іночий чин лають, висміюють, лихословлять, брешуть, наклепи зводять, судять, гудять, безчестять і доконечно ненавидять, а сподіваються ще й спастися, чинячи таку плодоносність.

Не сподівайтесь, не надійтеся на спасіння, коли до тик клобуків з любов'ю не повернетесь. Я вас упевняю і таємницю ту вам відкриваю: коли б не було поміж вас отих каптуроносців, уже б ви давно погинули, уже б цю владу давно втратили, уже б і той декрет, мовлений Христом до іудеїв ("Ось вам дім залишається порожній для вас" ²⁸), видався б і щодо вас! Але ті клобучники вас перед богом заступають, ото ж милість божа терпить безбожність вашу, чекаючи, щоб навернулися ви до покаяння, тоді увійдете у перший чин благочестя, а коли б тих клобучників поміж вас не було і коли їх не буде,— зятяйте, міркуючи! — то щезнете ви, як слина, і в запустіння прийдете! А коли не віриш моему слову, дивлячись наперед, озирнися позад себе, що сталося в недавно минулих часах, і віруй! Чи не запустів дім Слуцьких ²⁹, коли в хитрого папу повірили, а від руської простоти відкинулися? Воістину запустів. І покоління благочестивого роду там уже немає!

Скажеш ти: "А інші?" І ще те слово мовиш через недомисел: "А чи не щастить латині, чи не шанцюється [шанцюватися = укріплюватися, окопуватися; шанці = земляні укріплення, окопи] вона в славі, в силі, в розширенні машкарного і комедійського богослужіння, розтягненого й примноженого чотирирогими ісусогудниками?" Признаю я тобі, що так воно і є. Але потерпи, той хитрозв'язаний вузлик розв'яжу тобі радою божою. Не будь ласий: скоро побачивши цяцьку, запрагнути її, бо вона тебе зрадить, як Адама. Розсуди-бо спершу, чи на пожиток вона тобі, для життя, а чи на пакость і смерть? Щастить папі? Але чи не помре? Чи папа не вмирає з того щастя? Як гадаєш? Але відаю, і ти це знаєш, що й папа вмирає так само, як і той, котрий щастя не має, ще й гірше. А чому гірше? Тому, що за Давидом: "Зло безбожному смерть заподіє" ³⁰. А безбожний той, котрий мирського щастя наївся, від якого мусить розірватися й нагло здохнути. Ось чому зло люто смерть заподіє. А коли щасливий люто помирає, де ж його щастя? Чи з ним пішло, чи тут іншим на принаду залишилося? Знаємо всі, що тут у нас, живих, залишилося. А коли з ним не пішло оте окаянне щастя, то негоже його й тим іменем називати, а годилося б його називати душогубцем. А чому? Тому, що людей смертю лютою вбиває і у смерть вічну на муку відсилає. Як віддалося тому щасливому багатієві, котрий злидаря Лазаря, що лежав біля його воріт, не добачав? ³¹ Коли ж був од тих веселощів та тріумфу радощів мирських забраний, то відразу в пеклі опинився, а там відразу у вогонь кинений був і почав просити краплі води, щоб не палилося так його сите, ласолубне, винолюбне, багатопитне нутро. Та не дістав води, бо щастя із собою зі світу не зміг потягти, а змушений був, радий-нерадий, залишити його у світі. Щастилося і Стефанові, польському королеві ³², але чи не вмер? Чи, може, з собою потягнув Польське королівство? Чи не видно усім, що тут усе ділим залишив, а сам у земляні надра запроваджений? Щаститься нині й латині, але чи не помруть? А коли помруть, то де їхнє щастя, де їхня слава, де їхня пам'ять? Чи не погине із шумом і погинула? І чим прославився Костянтин Острозький, котрий простоту християнську відкинув ³³, а мирську хитрість папської віри, як принадну цяцьку, ухопив? Чи не щез скоро і не пропав? А чому плоду по собі не залишив? Тому, що християнство стратив. Потерпи, поки не помруть інші, потерпи, а не ласся на початок того щастя. Чому терпить бог латину, таємниці тієї не знаєш, але русі не терпить і руських зрадників викорінює? Чому зваблюєшся на щастя, яке убиває? Ласся на боже благословення, яке оживляє! Не кажу тобі, щоб не мав нічого житейського. Май, але від благословення божого, як Авраам ³⁴, а не від брехні й підступності, а не від махлярства й прокурації [прокурації = судові справи], як папісти. Тому боже благословення лежить на православних християнських домах, а щастя цього світу панує у звабних вірах цього світу, а хто з християнського роду прагне його, той із домом викорінюється, А чому? Тому, що від божого благословення відступає, віру в бога тратить і позбувається надії в бозі, на мирське ж щастя очі витрищає і, бачачи ту принадну цяцьку, ласиться й обома руками серця й помислу

хапає оту трутизну; мов Адам, красний на позір і добрий на смак овоч того щастя з'їдає, а, наситившись, отруюється, нагло здихає і відпадає від ласки божої, як нині, так і навек. Чи не ліпше від божого благословення хоч і мало чого мати, але з богом завжди бути, аніж мирським щастям збагатитися і від бога тут, у світі, і по смерті вічно відлучитися? Благословенний Авраам під дубом жив, тоді як навколо існували щастя мирського повні царства, багаті на скарби, на війська і числом людності, із замками та золотом приоздобленими палацами. Але Авраам ліпший від усіх, щасливіший був, і своїм малим, од бога йому даним, багатший од усіх незліченних царських скарбів. А чому? Тому, що богу вгодив. Оті щастя царств, чи ті, що заживали їх, знесли, пропали, а він і нині у пам'яті живе. Чом же ласишся на папське щастя, а не ласишся на боже благословення? Хіба мало було багатих і славних, щастя мирського в країні Авсїдстей? Але людини не було, тільки Йов; але богові угодника божого не було, тільки він. Чом же ласишся на щастя, не від бога дане, а не ласишся на благословення боже, котре сходить від бога на достойних? Хіба мало було багатих і славних, щастя мирського в Ніневії-місті, але Товїїв³⁵ не було, тільки один, але боговгодника не було, тільки він! Чому ж тебе страшать царства, слава і сила навколишніх, коли вони безбожні? Чому жахаєшся, коли бог з тобою? Чому тривожишся, коли з нами господь сил? Із нами бог, із східними! Тямте, народи, і ти, прегорда латино, і покоряйся, бо з нами бог! Хоч, може, гордістю й переважите, від трисуцного божества будете переможені, бо з нами бог; а коли якусь раду радите, розорить її господь, бо з нами бог; а коли яке слово мовите, не буде пробувати у вас, бо із нами бог!

Отож повертаюся до тебе, хулителю іночого чину, і чудуюся тому твоєму незносному осідланню тим тяжким і тягареносним сідлом глупства. Чому ти смієшся з інока, що він не вміє з тобою говорити і трактувати, крутячи й вивертаючи безпожиточний той язик, як пусте млинове коло? А що ти знаєш здорове, ану скажи! А що за пожиток іноку від твоєї бесіди? А від кого ти навчився добре бесідувати? Чи ж бо є у сатани правда? Чи ж бо є у Веліара³⁶ смирення? Чи ж бо є у князя тьми світло? Чи ж бо є у диявола скруха й убозтво? Чи ж бо не знаєш, що ті у світі володарюють? Чи ж бо не знаєш, що тії мирських учать? Чи ж бо не знаєш, що ті упремудрюють дворян? Чи ж бо не знаєш, що інок від тих вирвавсь? Чи ж бо не знаєш, що інок від тих утік? Чи ж бо не знаєш, що інок перед тими бігає? Чи ж бо не знаєш, що ті інока завжди женуть? Чом же ти, любий брате, лаєш інока, що з тобою не вміє бесідувати? Чи гадаєш, що ти чогось пожиточного в замтузі [замтуз = дїм розпусти] навчився? Чи гадаєш, що ти щось цнотливе від курви чув? Чи гадаєш, що ти чогось богобійного у шинкарки навчився? Чи гадаєш, що ти чогось розсудного від дудки, і скрипки, і флюярника розібрав? Чи гадаєш, що ти від трубача, сурмача, пишцальника, шамайника [шамайник = той, що грає на дуді, сопілці], органіста, регаліста [регаліст = органіст], інструменталіста і бубоніста щось чув і про дух і духовні речі? Чи гадаєш, що ти від собачих пастирів, мисливців чи водовозів, візників чи скачомудреців [скачомудреці = ті, що майстерно скачуть на конях], кухарів чи пекарів, котрі штудерні пироги печуть, чогось навчився в богослов'ї? Чому ж лаєш, брате дворянине, інока, що не вміє з тобою говорити? І який маєш скарб розуму ти, щоб інок з тобою говорив? А що за пожиток інокові говорити чи бесідувати з тобою? А чого ж інок від тебе навчиться? Ти ж бо інока послухати не хочеш! Коли тобі інок про свій каптур чи страшило-клубук почне говорити, прагнучи з християнської братньої любові тебе в той клубук одягти, щоб і ти син божий був і слід Христовий узяв, і біси страшив, і в світі од світу був огуджений і вінець нетлінний хотів би взяти у царстві небеснім; ти, таке від інока почувши, як від змія біжиш. Що ж хочеш, щоб інок з тобою говорив, чи, може, хочеш почути якісь премудрості від інока? А він каже тільки про те, чим і як спастися, щоб князя тьми віку цього уникнути і ввійти в спокійне і затишне Христове пристанище. То чого ж тобі, милий брате, хочеться від інока? Що ліпше тобі на світі схоче подарувати інок, як бесіду про той каптур і хвостате страшило, яке і боже царство віднаходить? Не огуджуй отож, милий брате, інока, щоб і сам не зазнав наруги вовіки й обличчя іноківого пана не уздрів, а як огудник і сміхотворець не ввійшов у геєну! Чи ж дивно, що інок не вміє говорити з тобою, коли ти іноківої бесіди не приймаєш, і, як пес скажений, од

свого спасіння та пожитку біжиш? Та й що ти можеш іноків сказати, не маючи нічого такого в скарбі свого серця, чим міг би стати іноків корисний, з своїми розмовами його б ти до кінця отруїв. Уже-бо інок очистив своє душеносне начиння від смороду твоєї світської премудрості, твій розум, котрий ти носиш, виблював, вивернув, виплюнув. І ту посудину душевну слізьми помив, постом випалив, молитвою, печалю, бідами, трудом і подвигом випік, і виполірував, і посіяв нове чисте насіння богослов'я. Чи не через те, брате милий, лаєш інока? Чи не через те дурним звеш і висміюєш інока? Чи ж бо не бачиш, як од того проклятого хулителя оганьблений ти? Чи ж бо не бачиш, як від того сміхотворця висміяний ти? Чи ж бо не відаєш, що, хоч би не вмів інок з тобою говорити, його невміле мовчання більше, аніж твоя вивчена філософія? Чи ж бо не бачиш, що той стоїть на шляху вічного життя, а ти стоїш на мирській погибельній путі? Чи ж бо не бачиш, що той є херувим і серафим³⁷, на ньому-бо почиває вишній цар, а на тобі ще почиває мирський князь, любов світу цього й утіха його? Як же ти не жахнешся, висміювачу іноків, Христа, адже Христос у ньому сидить? А коли начиння висміюєш, то й скарб, що в ньому лежить, безчестиш, тобто самого Христа, — якої ж бо честі будеш достойний за ту твою зухвалість і розпутний звичай? Повір мені, коли того ганьблення, сміху й огуди не облишиш і не учиниш за те покаєння, після смерті опинишся в одній обителі й домі не з християнами, а з содомлянами! Не ганьби, бо поганьблений будеш! Не смійся, бо осміяний будеш! Не безчесть, бо збезчещений будеш!

Кажеш ти оце, що лихе життя мають іноки: по корчмах ходять і упиваються, по господах обіди влаштовують, з мирськими собі в приятельство заходять, гроші, окрім того, збирають і на лихву дають. О, коли гроші збирають і на лихву дають, та й коли б на лихву не давали, а при собі ховали, і купу до купи в'язали б, гріш до гроша, щоб помножити їх, складали, то таких окремих із спільножителів, іноків-грошолюбців не достойно справжніми іноками називати, бо лжа критиметься у тому імені. Ти його одним звеш, а він не сам, а з дияволом-грошовласником, от і буде огуда на іноче ім'я. Однак можеш сміливо його назвати таким ім'ям: юда, раб, підлесник, друг і зрадник, образом у апостолах, а ділом у зрадниках, образом у тих, що спасаються, а ділом у тих, що пропадають, образом в учнях, а ділом серед пропащих. "Продам-бо,— каже,— Христа і куплю маєток!" Таке саме каже й грошолюбний інок. "Відкинуся,— каже,— від обітниць свого постригу і зберу гроші".

А про обіди й напої скажу таке. Коли інок не чинить того грошолюбного гріха і не ховає нічого у спряті своїм, а трапиться йому від того черева й того горла побореним бути, не чудуйся з того нітрохи; і я в те вірю, що таке у вашій землі трапляється іноку, що часом і в корчмі переночує. Не все-бо пшениця іде на посів, але знайдеш таку ниву, на якій більше куколю уродить, аніж пшениці. Так само й межі іноків: мало їх є таких, котрі успішно звитяжать над черевом. Тому не дивуйся, бо їхнє життя є подвигом і боротьбою, яких ти не знаєш, бо ще на війну не вибрався, ще ти домонтар, ще ти кровоїд, м'ясоїд, волоїд, худобоїд, звіроїд, свиноїд, куроїд, гускоїд, птахоїд, ситоїд, ласоїд, маслоїд, пирогаїд; ще ти периноспал, м'якоспал, подушкоспал, ще ти тілоугодник, ще ти тілолюбитель, ще ти кровопрагнитель; ще ти перцьолюбець, шафранолюбець, імбиролюбець, гвоздикулюбець, тминолюбець, цукролюбець та іншої бридні гірко— і солодко-любець. Ще ти конфетолюбець, ще ти черевобісник, ще ти гортанобішеник, ще ти гортанограч, ще ти гортаномудрець, ще ти дитина, ще ти маля, ще ти молокопивця — як же ти хочеш розсудити біду войовника, того, що б'ється й бореться, коли сидиш удома біля матеріної цицьки?

Чи не бачиш, що каже Павло корінф'янам: "Я вас молоком годував,— каже,— а не твердою їжею"³⁸. А чому? Тому, каже, що не могли іще стравити і нині ще не можете, бо злий, дитинний розум маєте. Той-бо зветься папіст, той оце нині з євангелія виліз, євангеліст, той он недавно вихрещений, той он суботник³⁹. Чи не плотські ви є? Чи ж вам допоможе сивина і гарна борода, коли маєте дитинногральний розум? А Павло не так радить, мовлячи: "Браття, не будьте

дітьми своїм розумом,— будьте в лихому дітьми, а в розумі досконалими будьте!"⁴⁰

Чи не такого дитячого мудрування прагнеш, бувший русине, колись благочестивий християнин і цнотливець Малої Русії, кажу, ти, що з ляхами живеш і нині одитинів і розділився, відступивши від Христа, на Кифу, Павла і Аполлоса⁴¹, розділився нині на папіста, євангеліста, новохрещенця і суботника. Чи не бачите, що подитиніли ви і не тільки подитиніли, але сміло мовлю, що й побісили, оскільки у звабу заблудили. Чи не бачиш ти, що в православній вірі немає інших вигаданих, марнословних нововинайдених титулів і назвиськ усього Сходу і сторін круга мирського собору, тільки одне ім'я, дане апостолами в Антіохії⁴² — "християнин". Не зветься всі народи, хрещені в ім'я отця, і сина, і святого духа, іншим іменем, почавши від східних сторін і не доходячи до західних, де православні з папістами мішаються, як у Венеції, Криті та в інших націях, а на півдні і півночі кожен народ відмінний своїм виголосом названої мови, тобто греки, арапи, сіверяни, серби, болгары, слов'яни, арабанаші, мултяни, богданці⁴³, москва і наша русь — тільки "християнин". А чому не зветься патріаршник, царегородець, а чи єрусалимець, а чи александрієць, а чи антіохієць, де головні столи наших патріархів місце мають? А чому не зветься тим іменем? Тому, що Павло очистив ту звабу, кажучи (як і корінфянам сказав або каже): "Чи ж Христос поділився? Чи ж Павло був розп'ятий за вас, чи Петро, або Аполлос"⁴⁴. Подібно й до цього: чи ж бо в патріархи ми хрещені, чи в ім'я червоз'їдного чоловіка, який підлягає тлінню і смороду, як нині латина, здерши хвалу з бога, її на папу вкладає, кажучи: папської віри, римської віри — правокрадці диявольські! — євангельської віри, новохрещенської віри, суботницької віри. "Чи не відаєте,— каже Павло,— що ми недостойні той титул собі накладати". А то чому? "Тому, що ми тільки слуги й привідці до тієї мети, тобто віри, а самі ми, і Петро, й інші ніщо, тільки плату відповідно до своєї праці й старання кожен прийме". І отак бачивши й зрозумівши постанову апостольську, наші патріархи не сміють своїх овечок, що йдуть за ними, до свого імені й до свого титулу притягати й підтягати, але ще їх од тієї зваби (як апостол корінфян) остерігають і, себе смиряючи, про себе вівцям своїм повідають, кажучи, що "ми,-мовляв,-ніщо, ми тільки привідці ваші, хрещених, щоб збавити вас і приймемо собі за плату, згідно із своєю пильністю і старанням нашим про вас, овець наших. А коли б ми прогрішили в чомусь і не утрималися, як годиться нашому стану, і узаконене нам оганьбили й не виконали, то ми гірше, ніж ви, простаки, будемо осуджені і в геєну вкинені".

Чи ж бачиш, дитино руська, котра в колисці розкоші колисаєшся, що ти не знаєш, як інок із черевом б'ється, товчеться, мучиться й бореться, а ти його ганьбиш і наклепи чиниш, коли раз п'яним побачив. А тієї війни, яку він удома веде, не знаєш? А тієї боротьби, достатками всілякими обставлений, не відаєш? Чи чув про це коли-небудь, в тій колисці розкішній колисаючись, від мами чи від тата чи знову-таки від попа про те, мовлене Павлом, слово: "Тіло, — каже, — бажає противного духові, а дух противного тілу і супротивні вони один одному, щоб ви чинили не те, що ви хочете"⁴⁵. Як же ти хочеш пізнати те і зрозуміти, коли ти увесь — тіло, коли ти увесь — кров, а тіло і кров, за Павлом, царства божого не дістануть! Чи ж бо не бачиш, дитино руська, яка гойдається в колисці розкоші, що не знаєш тієї черевної війни інока, якого ганьбиш і лаєш, а сам завжди валяєшся в пелюхах смороду ненаситності? Не дивуйся ж, дитино руська, побачивши п'яного інока, оскільки він у боротьбі перебуває і походи чинить. І часто трапляється так, як у двох борців, котрі борються: чи той, чи другий нагору вискакує, а того під себе підгинає, чи той зісподу вискочить і верхнього на спід перевертає. Так і наше тіло — од землі земля — земного собі тяжару й корму прагне, дух же шукає, як би витягтися з того м'яса нагору, але його той гній і ласощі тілесні зв'язали і не пускають — це примушує ще більше того прагнути. Диявол тілу пособляє і супроти душі бореться. І багатократно борець, котрий розігрався від тілесних похотей з помічником дияволом, вибігає на погибель душевну із віри і впадає в турське обрізання. А це чинить: одне — для м'ясочеревоохітного, а друге — для красної туркині: хай він на м'яких постелях спить і безпечальне життя проживає! Невже через таких відступників Христовий слід і шлях вічного

життя зникне й загине? Аж ніяк! Нерозважно так це розуміти: шлях-бо Христовий цілий стоїть, а ті відступають на погибель через свою похоть і несталість, вік цей дочасний возлюбивши. Отим і ви у своїй землі нещодавно постраждали. Ті єпископи ваші із ситими тельбухами, з чималим числом скриньок та шкатул, наповнених червоними,— як гадаєш: чи на покуту, убозтво, хрестоношення і відкинений світу й похотей його відійшли до папи? Вір мені, та й сам дивися, що не для того. Для чого ж? Щоб догнати той голос багатого, котрий сам до себе говорить — тому вони це собі й урадили. Як це? А так: "Розорімо житниці благочестивої віри! Наші скриньки і шкатули наповнені — сотворімо ж більші скриньська, поклонившись папі. Знаємо-бо, як тільки ми відступимо від своєї віри, той князь мирський, папа, наші скриньська наповнить, той наше ненаситне прагнення заспокоїть, той наші похоті, що безнастанно киплять, заспокоїть і погамує. Тоді будемо вольність мати жити за своєю волею. Тоді будемо чинити, що схочемо, коли за нами ніхто не наглядатиме. Тепер у нас та дурна Русь чистого життя шукає, тепер у нас цноту, чесність і добре сумління прагне бачити, чого ми не маємо, і тому завжди через них осоромлюємося. То як учинимо? Побіжимо до папи римського. І з того сорому викрутимося, і на Русь (хай поклониться папі) біду навалимо, і своє бажання виконаємо, і скажемо душі нашій: "Душе, маєш ти багато блага, якого вистачить на многі літа, їж, пий, веселися, нікого не бійся, скачи і грай!" Добре оце урадили, добре винайшли! А коли вас те добро зрадить, а коли вас у тому постановленні вашому щось супротивне зустріне, а коли вам оту раду той голос ("Нерозумні, ночі цієї ось душу твою зажадають од тебе, і кому позостанеться те, що ти наготовив") посіче? Так-бо, каже, кожному буде, хто багатіє в світ, а не в бога. Невже ж через тих відпалих єпископів наша християнська віра збідніла чи порушилася? Невже дістала якийсь ущербок у слідах спасенної дороги? Аж ніякого! Бо ті, що од віри відійшли, в яму безвір'я впали і від себе смерть нашукали собі, а наша віра чиста, ціла й здорова стоїть. Отож і ти не гризися через те, що побачив ченця п'яного. Аби тільки з віри до папи не біг! Бо доки той хвіст на голові носить, може покаятися.

А що ж ти, брате милий, знаєш? Ти ж бо його бачив, як їсть він і п'є, і осудив, а він, пішовши з корчми у свою келію, той смачний кус і кухоль оплакавши й віджалувавши, прийняв од бога прощення. Як же ти смієш попереду судді суд на божого раба чинити? Не суди ж, брате, і не судитимуть тебе, а оберни на себе самого свого помислу очі.

Як вдасися по справедливості до бога з того корчмарства, яке ти в пеклі черева свого носиш і яке горлом глитаєш, куштуючи найсмачніше пиво, мед чи вино; а яке тобі не любе, те простішим черевам, візницьким, мисливським, наказуєш давати і своєї колоди, що стримить в очах сумління, не хочеш бачити, а на порошину в брата, щоб побачити, широко очі продер. Чи не бачиш, що страждаєш, а хвороби своєї відчуті не можеш! Тому неборакові в місяць раз випаде напитися й то не перебираючи, а що знайде, гірке або квасне пиво а чи мед, те і хлебче, аби тільки міг наситити й утішити ту поганку-утробу, а наситившись, терпить, у келію влізши, доки йому друге таке свято випадково трапиться. А в тебе як середя — різдво череву, а як п'ятниця — великдень, святкування жидівського весілля, не згадую вже про інші дозволені дні ⁴⁶. Отож перш за все себе бачити не хочеш, а на бідолаху вивернув огудного язика. А коли б і так було, що побачив у корчмі інока, який п'є, бісами зманеного? Однак день чи два прогайнувавши, біжить у келію на покуту й плач, і за лихі два дні кладе сорок днів добрих, постить, голодує і страждає, за гріховну провину покутою платить і мстить собі. А ти завжди в корчмі живеш і сам ти є шинкарем: корчми запродуєш, людські сумління обпоєш, через скупість корчемного торгу з жидівськими Афраїмами ⁴⁷ людське черево оцінюєш, а проте поганство це бачити не хочеш і замружив очі, щоб не бачити суду собі. Чи ж не бачиш, у якій содомській пивниці сидиш? Уже руки й ноги відпив і дорешти обезумів, а того, однак, не бачиш, що за твоїм черевом волочаться бочки з пивами, барила з медами, барилка з винами, шкатули із фляшками, наповненими вином, малмазією і гіркодорогою горілкою. А проте того свого корчмарства бачити не хочеш, зате на бідолаху зуби нагострив! А що бачиш у собі вищого від

інших людей чи що більше від інших умістити в собі гадаєш? Чи не земля ти від землі, як і той убогий та голий сіромаха? Чи в тобі не той самий дух, що оживлює трупа, як і в убогого? Чи голова в тебе не на тому самому місці стоїть, що і в убогого? А очі, слух, смак, ніздрі, руки, ноги чи не так само розміщені, як і в убогого? А губа, зуби, язик, горло чи не в тих-таки місцях стримлять, що і в убогого? А серце, черево, печінка, селезінка, кишки, прохід у тебе не там, де вони в убогого? Чи смерть не вхопить тебе так само, як убогого? Чи в землянії надра не поволочуть тебе так само, як і убогого? Чи не судитимуть тебе за життя віку цього так само, як і вбогого? Чому ж про себе так велемудрствуєш? Чому заносишся? Чому похваляєшся? Чому, як порхавка, надимаєшся? Чи не тому, що нині над тим гноєм тіла пануєш? О, гірке твоє панство! О, окаянна твоя розкіш? О, бідна ж твоя веселість! Умри лишень і побачиш пожиток того панування, уздриш несвітиму темницю і кромішню пітьму, уздриш черву невсипущу, уздриш пекло з глибокою прірвою, уздриш ріку вогненну і конечну геєну із скрежетом зубним, які уготовані твоєму панству, коли їх тут, у тілі, покаєнням та покорою з добрим життям од себе не відженеш і від того не звільнишся, навпаки, чинячи християнські вчинки і живучи в цьому віці добродієним життям. Не лай же, бідашний пане, іночий чин, сином царства небесного заклинаю, не лай! Бо далеко хлоп від шляхтича відстоїть. А хто ж є хлоп та невольник? Тільки той, котрий цьому світові, як мужик, як хлоп, як пійманець, як невільник служить, котрого образ і подобу ви, панове, носите тому, що ви є невольники і хлопи світу цього, і йому в службі вік свій аж до смерті погубляєте і самі з ним гинете. А хто шляхтич? Той, котрий з неволі мирської до бога вийде і вищою волею од духа святого народиться, за Іоанном. "А всім,— рече,— що його прийняли, їм владу дало [слово] дітьми божими стати, тим, що вірять у ймення його, що не з крові, ані з пожадливості тіла, ані з пожадливості мужа, але народились від бога"⁴⁸. Чи бачиш ти шляхетство віри нашої? Хто від бога родиться, той і шляхтич. А ви супротивно перевернули всі письма в тій безбожній землі і, родячись од крові й похоті, од смороду, пошляхетніли й запишалися і божих рабів осуджуєте! Молю отожд вас, відкиньтесь від того звичаю, і покаєння за зле прожитий час учиніть, а бог світу хай вам посприє і поможе. Амінь.

Про іночий чин мовилося досить, тепер, кінчаючи, скажу про очищення церкви. Святкові ярмарки, які ви звете соборами, очистіть, як у Жидичині і в Горах Святого Спаса⁴⁹, оскільки бридко богу, що диявол замість честі і хвали йому під божим титулом чинить собі розпусту і п'янство з купецькими торгами, адже сказано: "Дім мій-дім молитви, а ви з нього зробили печеру розбійників"⁵⁰. Такий твій празник, не християнський, а диявольський. Коляди з міст та з сіл ученням виженіть, не хоче-бо Христос, щоб при його різдві диявольські коляди мали місце, але хай їх у свою прірву занесе. "Щедрий вечір" з міст і сіл у болота заженіть, нехай із дияволом сидить, а не ганьбить християн Волочільне⁵¹ по великодні з міст та сіл виволікши, утопіте: не хоче-бо Христос мати при своєму славному воскресінні того сміху й наруги диявольської. На Георгія-мученика перестаньте чинити диявольський празник, виходячи на поле і віддаючи танцями та скоками офіру сатані⁵², гнівається-бо на вашу землю Георгій-мученик, що немає православного християнина, котрий міг би ту диявольську наругу очистити й вигнати. Пироги і яйця надгробні в Острозі чи де б то не було⁵³, скасуйте, щоб у християнстві того поганського квасу не було. Купала на Хрестителя утопіте і огненне скакання відкиньте, гнівається-бо Хреститель на землю вашу, що в день пам'яті його попускаєте дияволу глумитися вами з вас же самих. Петро й Павло молять вас, коли хочете від них ласку мати: поламайте і попаліть колиски та шибениці в їхній день⁵⁴, як це чиниться на Волині та Поділлі і де б цей звичай не був, бридко-бо їм з небес на землю дивитися, на те диявольське видовище, на яке збираються християнські люди. Та й від інших зваб, які тільки є, очистіться, а це писання всім у вуха внесіте. Не бійтеся через те ляха, але бійтеся ляхового творця, котрий і лядські, і наші всі душі тримає в своїй руці, і доки його воля, доти нам дихати, жити і діяти, що хочемо ми і зволяємо, на добро чи зло, він це попускає; а потім, звершивши таїнство життя нашого, зла чи добра, від життя цього забирає і переносить на майбутнє позорище і ставить перед судом. І

той-бо страх ляхів на вас попущено за ваше безвір'я, щоб пізнали, чи християни ви, чи єретики.

Отож ознайомлюю вам: коли послухаєте в тому не мене, але бога, пошле вам бог мир і літа добрі та вільготні, пошле вам бог з неба на ваше духовне й тілесне задоволення якусь утіху. А коли не послухаєте, чистий я од крові вашої! Відайте отож, відаючи, що погинете і дочасно, й вічно. Від чого вас, Христе-царю, порятує і приведи на покаєння. Амінь.

Глава 4

ТОБІ, КОТРИЙ МЕШКАЄ В ЗЕМЛІ, ЩО ЗВЕТЬСЯ ПОЛЬСЬКА, ВСЯКОГО ВІКУ, СТАНУ І ВЛАДИ НАРОДУ РУСЬКОМУ, ЛИТОВСЬКОМУ І ЛЯДСЬКОМУ, ЩО В РОЗДІЛЕНИХ СЕКТАХ ТА ВІРАХ УСІЛЯКИХ ПЕРЕБУВАЄ, ХАЙ ДОСЯГНЕ ДО СЛУХУ ОЦЕЙ ГОЛОС

Звіщаю вам, що земля, по якій ходите вашими ногами, і в ній ви у життя, народившись, пущені і нині живете, плаче, стогне і волає на вас перед господом богом, просячи сотворителя, щоб послав смертного серпа погибельної кари, як це було в давнину на содомлян, і всесвітнього потопу, котрий міг би вас вигубити й викоренити, щоб не оскверняли більше її антихристовим безбожним невір'ям і поганським нечистим і несправедливим життям, воліючи ліпше порожньо в чистоті стояти, аніж через вашу безбожність спустошеною від хвали всесильного бога, сотворителя і творця небес і землі, бути.

Де-бо нині в Лядській землі віра, де надія, де любов, де правда і справедливість суду, де покора, де євангельські заповіді, де апостольська проповідь, де закони святих, де збереження заповідей, де непорочне священство, де хрестоносне життя іноче, де просте благоговійне і благочестиве християнство? Чи не перетворилося все в більше за всіх народів нечистих нечистіше життя та безвір'я? І як дерзаєте безсоромно називати себе християнським іменем, коли сили того імені не бережете і не хочете вчитися на ділі осягнути й зберегти суть того імені? О, окаєнна утробо, котра таких синів породила на вічну погибель і випустила на знаду цього звабного світу!

Тепер-бо в Лядській землі всі священики, як у давнину колись Елзавеліні (а не бога небесного) жерці⁵⁵, офірують черевом, а не духом. Пани починилися над своїми підлеглими підданцями вищими від бога і від творця, який пошанував усіх однаково, давши свій образ, через суд безбожний вознеслися і у своїх антихристового закону правах оцінили вищою ціною безсловесних істот над люд божий, відданий їм дочасно під владу. Замість євангельської проповіді, апостольської науки, закону святих, установа цноти й доброчесності християнського сумління тепер мають владу у і дворах Христа-бога поганські учителі, Арістотелі та, Платони, й інші подібні їм машкарники й комедійники. Замість смирення, простоти й убогості панують гордість, хитрість, махлярство і лиходійство. Замість суду й правди панують брехня, кривда, облудність, суперечки, наклепи, лицемірство, облесність, насильство антихристове. Замість віри, й надії, і любові панують безвір'я, відчай, ненависть, заздрість і мерзота. А замість доброчесного життя конечна розпуста, плюгавство й нечистота гидка панує.

Покайтесь отож, усі жителі тієї землі! Покайтесь, щоб нагло від скорого божого гніву не загинули подвійною смертю: і вічною, й дочасною. Коли ж того не хочете, тоді я кажу до вас, стада православного, християнського роду: якщо будете готові відлучитися від того погибельного антихристового й содомського роду, то ви воістину є новий Ізраїль, а не з поганцями погани. Де ж бо в поганих такий нечистий плід, як оце бачимо нині в Лядській землі? Стократ чесніші перед богом у суді при сякій-такій правді нехрещені в ім'я отця, і сина, і святого духа турки, зваблені від диявольського слуги та неправедного пророка Махомета, аніж хрещені ляхи, котрі євангельську науку супротивно борють, своїм лихим життям та гордістю

антихристового духа топчуть, пожерши її.

Отож, відаючи про те, ви, православні християни, не печальтесь! Господь-бо з нами, і я повсякчас з вами. Майте віру й надію в живого бога — міцну й нерушну! На ланів же ваших руського роду, на синів людських, не надійтеся! У них-бо немає спасіння! Всі-бо вони від живого бога та віри в нього відступилися, а прихилилися до зваби єретицької, до любові марнославного духа, життєлюбства і лиходійства. Їх же не вподобає господь, як сказано: "Коли захищається він, то душа моя його не вподобає"⁵⁶. Отож хай відступить од неправди всякий, хто називає ім'я господнє! Будьте повсякчас готові на прийняття Ісуса, котрий нині у вашій землі не має де голови прихилити. Духи-бо нечисті піднебесні скрізь по єствах так званих християн гніздяться й царюють: звабили, перемудрували і од бога відкрали з лівої руки і з правої єресі людське єство і за собою потягли. Оскільки тепер немає анітрохи хвали богові з Лядської землі, то християнство до решти зникне і загине. Всі-бо женуться за теперішнім віком, щоб його благами задовольнитися й насититися. Вже й пам'ять ту знищили, щоб мислити й шукати в цьому житті майбутньої вічної насолоди, і нечутливі стали до такого життя, ніби камінь. Але де поміж вас перебуває справжній священик, доброчесний інок і мирського життя православний християнин, який живить своє життя від праці своєї, побожно живучи, а не від поганського лиходійства, і прагне, жадає бачити правду? Дасть вам бог за бажанням вашим! Не печальтесь, але потерпіте трохи. Прийде той, що має прийти, і не забариться!

Хай прокляті будуть владики, архімандрити й ігумени, котрі монастирі привели в запустіння і починили собі із святих місць фільварки, а самі зі слугами та приятелями у них перебувають тільки тілесно і по-скотському; на святих місцях лежачи, гроші збирають, із тих прибутків, що подані для Христових богомольців, дівкам своїм віна готують, синів одягають, жінок прикрашають, слуг множать, барвисті одежі справляють, приятелів збагачують, карети купують, заводять ситих і стрійно одягнених візників,— заживають розкіш поганську! А в монастирі не побачиш молитовних рік та потоків, які безнастанно течуть до небесного кола від іночого чину за церковним законом, і замість всеношної, пісні та молитви й духовного торжества пси виють, гавкають і радіють. Де нині можеш побачити й почути в Лядській землі в церкві правило за уставом святих, тобто вечірню, повечірницю, опівночницю, завтредню, першу годину, третю годину, шосту годину, дев'яту годину (тут визначено години церковної служби на всеношну), денне і нічне книжне повчання закону? Чи не перетворилось усе в поганське безвір'я, а слід християнського життя зник і загинув? Безбожні владики, замість правила і книжного читання, замість денного й нічного поучення в господні закони, вправляються (і погубляють цілий свій вік) над статутами й у брехні, а замість богослов'я й дотримання справжнього життя навчаються зваб, хитрості людської, неправди, лихослів'я і судового диявольського суєслів'я та догодження.

О земле запустіла й заросла терням безвір'я та безбожності! О образ божий, за його подобою створений, як погребеш себе від слави нетлінного та вічного життя небесного в цьому житті швидкоплинному! О чоловіче окаяний, як, честі своєї позбувшись, волів ти приєднатись і пристосуватись до незмисленності безсловесного скоту? О так званий християнине, як ти осмородив таким світолюбством помазання хрещення в божество божеством духу! О сину віри в небесного бога, як ти міг перейменуватися через плоди діл своїх диявольським сином! О царське свячення, язика святий, людей оновлення, як перетворився ти в поганське та єретичне безвір'я! До тебе, земле Лядська, з плачем голосом Ісаїним мовлю: "Як стало розпусницею вірне місто: було повне воно правосуддя, справедливність у нім пробувала, тепер же — розбійники! Срібло твоє стало жужелицею, твоє питво водою розпущене"⁵⁷. Який є образ лядського священства? Священики-бо твої змішують істинне слово і боже з неправдою, з підхлібством, уласкавленням, лицемір'ям, улесливістю і пригодженням людині, розпускаючи вино істини водою лицемірства й улесливості, з улагодженням слуху, а не з бодінням та вбиванням гріха

котрий криється в серці, через викриття істиною. Князі твої божому закону не покоряються, обітниці даючи татям [тать = злодій], люблячи мзду, гонячись за хабарями. сиротам не сприяючи і на суд удовиць не зважаючи! Чи не про таке говорить владика господь Саваоф: "О горе сильним і начальним у Лядській землі! Не припиниться-бо ярість моя на супротивність їхню і суд на лукавства їхні! Я спротив свій над ними учиню, і наведу руку мою на них, і розпалю бідами та випробуванням у чистоту. А тих, хто покається не хоче і від тих лихих звичаїв відійти, я до решти погублю і пам'ять імені їхнього навіки знищу і відніму всіх беззаконних від тебе, і всіх гордих смирю. І буде їхня міць, як згрібна солома, і діла їхні, як вогненні іскри. І спляться беззаконники та грішники вкупі, і не пригаситься той вогонь".

О країно грішна, люди лютії, повні гріхів, плем'я лихеє, синове беззаконнії! Залишили господа і розгнівили святий Ізраїль, поверніться назад! Чому далі вражаєтесь, прикладаючи беззаконня до беззаконня? Від голови і до ніг острупіли ви! Від начальних, від священників і до простих онечистилися ви! Засмерділи ви од гною світолюбства! Образ божий огноїли ви! Немає цілого місця від гріховної недуги — все струп, все рана, все пухлина, все гнилизна, все вогонь пекельний, все хворість, все гріх, все неправда, все лукавство, все хитрість, все ошуканство, все підступ, все лжа, все мана, все тінь, все пара, все дим, все суєта, все марнота, все привиддя — а суцього нічого нема! Ніде плястра прикласти, щоб зцілити якусь частину. Все смертоносний гріх, усе смердить пеклом, адом і вічною геєною!

Покайтеся отожд, бога ради, покайтеся, доки на покаяння маєте ще час: після смерті того учинити не зможете. Чому такі нечутливі стали, одебеліли й окам'яніли серцем та помислом? Хіба не вірите, що помрете? Хоч краде вам диявол ту пам'ять і осліплює вас світолюбством, а ви прийдіте з пам'яттю тих, що народили вас і предків ваших! Де поділися і в який бік відійшли? Чи не померли? Хіба і вам не належить відійти туди і так само померти? А коли і ви мусите, хоч і не хочете, так само, як і батьки ваші, померти, готуйтеся ж до того, щоб відійти в майбутній вік! Готуйте діла, готуйте чисте життя, готуйте догодження богу! Отожд, коли звелить вам владика відійти від цього життя, майте все те готове з собою. Хай буде той скарб при вас на смертній постелі, щоб побачили ви те своє зібране, коли душа розлучитися захоче із окаянним тяжарем тіла, й утіштесь! Нехай буде той ваш скарб вам послом до надр Авраамових! Хай готує спокій і місце відпочинку, місце прохолодне, місце тихе, місце затишне, звідки відійде всяка біль, печаль і зітхання і де освітить вас світло троїчного божества; де життя безконечне, радість невимовна, веселощі неосяжні; де лики святих, лики патріархів, лики тих, що віддавен богу вгодили, лики пророків, лики апостолів, лики мучеників, преподобних, праведних, тих, що сяяли в пості, молитві і подвигу; де пустельне виховання, чесне годування й оживотворіння дійством та благодаттю святого духа; будьте їхніми наслідувальниками в подвизі, наслідниками долі й жеребу їхнього — дістати це сподоби вас, Христе-царю, якому приноситься від усього живого честь і поклоніння з отцем і святим духом нині, завжди і ввіки віків. Амінь.

Іоанн, інок з Вишні, від святої Афонської гори, прочув з Лядської землі, тобто з Малої Русії, як напали на вас злоєресі. Для того послав отця нашого Саву, проігумена від святого Павла. А ви ж бо, Христові християни, прийміть його з радістю і сотворіть милостиню — для того молимо вашої милості.

Глава 5

ВЕЛЬМОЖНИМ ЇХНИМ МИЛОСТЯМ ПАНАМ АРЦИБІСКУПУ МИХАЙЛУ І БІСКУПАМ ПОТІЮ, КИРИЛУ, ЛЕОНТІЮ, ДІОНИСІЮ ТА ГРИГОРКУ⁵⁸. ІОАНН, ЧЕРНЕЦЬ З ВИШНІ, ВІД СВЯТОЇ АФОНСЬКОЇ ГОРИ СЕРДЕЧНО ВАМ ЗИЧИТЬ, ЩОБ БУЛА ПОСЛАНА ВАМ З НЕБА ПАМ'ЯТЬ ПОКАЯННЯ, СТРАХ ГЕЄНИ Й МАЙБУТНЬОГО СУДУ ВІД ВСЕВИДЯЧОГО ОКА ТРОЇЧНОГО БОЖЕСТВА, ОТЦЯ, І СИНА, І СВЯТОГО ДУХА

Звіdomляю вашим милостям, що до мене дійшло вашого подвигу (труду, ревності і старання) писання, назване "Оборона згоди з латинським костьолом та вірою, що Риму служить", грубо збите від руського народу вами, старателями й будівничими тієї згаданої згоди. Побачивши те, вельми почудувався я не простим, малим подивом, але великим здивуванням та жахом, розмірковуючи сам собі в затворі, в темниці безмовності сидючи: як це воно і звідкіля б ваші милості могли досягти такої ласки, дару, блаженства і святості? Те я частково знаю, що ви таких почестей і благодаті з високості ніколи не шукали, ані просили. І сліду скорбного Христового не топтали, і мандрівок до горнього Єрусалима через заняття розумною молитвою не творили, а отак знагла, без жодної заслуги перед богом смієте собі привласнювати оту гідність, шляхетність і достойність дару (так, начебто це запевне йде від небесного одкровення) і, єднаючи ту згоду, таїнство віри змішуєте і споюєте з безвір'ям. Коли ви звикли дотримувати і заживати звичаю влади панської, царської чи королівської, то дигнітарство [дигнітарство = сан, сановитість] і начальство нікому даремно не дають і титул не вивішають, а лише за заслуги, честь, поки того угодник добре не заслужить. Це ми маємо розуміти так само і щодо небесних дарів, які йдуть од божества: вони також даються не без заслуг і законного порядку. Подивувавшись із того достатньо, щоб і на бога огудної думки не піднести і, вам по простоті своїй правду мовлячи, не согрішити, пішов я шукати євангельського сліду, що приводить до пізнання явного, яким такі справи, таємниці вічного життя відкриваються, як саме подано їх од бога і як вони мають відправлятися. А коли б інакше, а не в той спосіб хтось хотів би хвалитися досягненням того дару і вірою управляти, такого божественне Євангеліє називає слугою антихристовим і його таємним помічником. А який він є, отой слід, що до цілі того дару приводить (пильно прошу, послухайте!), хочу показати вам не викрутами прокурацької фантазії, а самими вустами Христа, бога нашого, які промовляють зі святого Євангелія! Це чиню не задля похвали виграшу в диспуті (як мирська мудрість звикла визначати), але для мого спасіння й вашого, про яке, знає бог, я турбуюся так само, як і про своє.

Відомість ту відкриваю вам короткими словами. Тим, котрі хочуть досягти того дару і йдуть від миру вслід за богом, началом є п'ять таких ступнів.

Перший: віра, хрещена в ім'я отця, і сина, і святого духа.

Другий: при вірі виконувати узаконені заповіді, проголошені від господи, коли послав після воскресіння учнів на проповідь, кажучи: "Тож ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа" ⁵⁹, і більше того, учачи їх зберігати все, що "я вам об'явив" ⁶⁰.

Третій: хрест Христовий на рам'я взяти і душею своєю в світі цім відректися, як казав господь: "Коли хоче хто йти вслід за мною — хай зречеться самого себе і хай візьме свого хреста та й іде вслід за мною" ⁶¹, і більше того: "Хто ж ненавидить душу свою на цім світі — збереже її у вічне життя" ⁶².

Четвертий: дім, село, маєтки, родацтво і мирських друзів відкинути, як казав господь: "І кожен, хто за ймення моє кине дім, чи братів, чи сестер або батька, чи матір, чи діти, чи землі — той багатократно одержить і успадкує вічне життя" ⁶³. І більше того: "Хто більш, як мене, любить батька чи матір, той мене недостойний" ⁶⁴.

П'ятий: конечна убогість, як казав господь: "Коли хочеш бути досконалим, піди, продай добра свої та й убогим роздай — і матимеш скарб ти на небі. По тому приходь та йди вслід за мною" ⁶⁵.

В тому конечному зубожінні учні, йдучи за Христом, ще не могли осягти таїнства віри і зрозуміти Христові притчі, через це приходять і питають господи. "Чому, — кажуть, — у

притчах розмовляєш з народом такою мовою, в якій ми досягнути сокровенного розуму не можемо?"⁶⁶ Відповідаючи їм, Ісус сказав: "Вам-бо дано відати таємниці царства небесного, тобто тим, що оголили думку свою від мирських справ і пішли вслід за мною, а мирським я говорю ще притчами і непрямомою мовою, тобто прикритою повістями. А чому це? А тому, що не вмістять духовного розуму та й не тільки мирські не вмістять, але й ви, о учні, котрі пішли за мною вслід, воліли понести конечну убогість і доходите, простуючи за мною вслід, до страстей моїх, а таїнства віри вмістити не можете. Багато маю, — каже, — говорити вам, але тепер того не можете носити; коли ж прийде утішитель, його я вам хочу послати від отця, той вам відкрив повне знання моїх справ"⁶⁷. Отже, після воскресіння відкриється їм уміння розуміти писання закону, пророків та псалмів, які вістять про нього, а поки що таїнства віри вмістити не можуть. Отже, ще й більше каже їм:

"А ви позостаньтеся в місті [у місті Єрусалимі], аж доки зодягнетесь силляю з висоти"⁶⁸. І вже сам на небеса відходить, а духа святого в урочий час посилає до апостолів. Приймаючи духа святого, всі відають уже все, і безпечно проповідують таїнство віри, і управляють, приводячи з невір'я до віри, людським спасінням.

Пастирі й учителі вселенської нашої православної віри, святі отці, цей слід відчувши, тим самим способом увійшли в священничий стан і узаконили, як іншим у нього входити, — про це Дионісій Ареопагіт⁶⁹ достатньо пише, даючи знати, що не досить тільки виконати ті п'ять ступенів, які після бога вийшли і які я вище перечеислив. Той, що з неба від духа святого не посвячений, не може бути істинним, законним священником і достатнім знавцем таїнства віри. А коли того таїнства вмістити не може, як же такий сміє важитися управляти вірою? Явно є, що таке зухвальство богопротивне, що воно оводч, воля і діло антихристового плоду. Так само порядок Дионісій Ареопагіт описав. Після того п'ятого ступеня, тобто конечного убозтва, тому, хто хоче священство досягнути й зрозуміти таїнство віри, не можна інакше, — каже, — як тільки спершу належить йому очиститись; очистившись же, просвітитись; просвітившись же, установитись — про що читай Дионісія Ареопагіта "Про священоначалля" і побачиш, що мовлю правду.

На тому ставши, спитав би я вас, котрі згоду віри зв'язуєте, що воно таке — ступінь установлення, про який казав Діонісій? Але знаю, що не тільки не можете відповісти мені про те, як установлюється ступінь, але не відаю, чи хоч би ви прочитали коли самі голі слова, сказані Дионісієм у його книзі. Спитав би вас, що воно є — просвіта, але знаю, що й нявкнути мені у відповідь не зможете. Спитав би вас: що воно є — труд очищення, але знаю, що вам, те й не снилося. Як же ви можете знати явні, втілені, як годиться, в образі, ступені наближення до небесного бога? І не тільки ви не знаєте, але й ваші папи та ісусооудники, що їх звать єзуїти, про те ані писнути, щоб з'ясувати, не можуть. А чому? Тому, що ті поганські догмати (Арістотелів, Платонів та інших), супротивні Ісусовій простоті, Петровій вірі, Іоанновій чистоті, Якововій беззлобності та нелукавості інших апостолів, не тільки не можуть умістити, але й зрозуміти. І не тільки про порядки міри, що приводять до благодаті духа святого, не зможете мені відповісти, коли вас запитаю, але й соромитися будете, коли я спитаю, чи виконуєте ви ті п'ять тілесно узаконених ступенів. Однак я вас запитаю, хоч ви на мене за правду жаль матимете, — прагну я ліпше богу і правді його в тому догодити, аніж вашій смертній ласці.

Покажіть, отже, мені ви, котрі згоду в'яжете, чи котрийсь із вас отой перший ступінь сам собою виконав і чи перебуває у вірі, заснованій на непорушному фундаменті, з виконаними заповідями? Чи не ваші милості лихими справами розорили спершу віру? Чи не ваші милості розпустили в собі джерело похотей через прагнення здирства грошового і мирського достатку і насититися ніяк не можете, а ще більшим голодом та спрагою похворіли, прагнучи світських достатків? Покажіть же мені о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас, будучи в мирському житті, виконав оті шість заповідей, узаконених Христом: тобто чи голодних нагодував, чи

спраглих напоїв, чи мандрівних людей прихистив, чи голих одягнув, чи хворим послужив, чи темничників навідував? Чи не ваші милості ті шість заповідей не тільки потоптали в мирському чині, але й нині, начебто в духовнім перебуваючи, постійно топчете!

Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ божий, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогонування подане від благочестивих християн грабуєте і з гумна стоги та обороти тягнете, самі з того зі своїми слугами годуєтеся, їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидючи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите; пиво трояковиборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева, самі і з гістьми своїми пересичуєтеся, а сироти церковні голодні і спрагли, а бідні піддані у своїй неволі річної потреби не можуть задовольнити, з дітьми у скруті, їжу собі уймають, боячись, що їм хліба до наступного врожаю не вистачить.

Чи котрийсь із вас завів у дім страннього, прихистив, задовольнив, ноги по-авраамському мандрівній людині помив? Чи не ваші милості, котрі самі нібито в духовному чині, странніх огуджуєте, ганьбите, обмовляєте, ненавидите, лихословите, оббріхуєте? А що з'явилося з тих вуст, котрі в'яжуть сморідну згоду, — вони таким духом огуджували, кажучи: "А що вони, оті патріархи чи грецькі владики? Жебраки, волоцюги, облудники!"⁷⁰ Ось бачите, як ви розумієте гостинність для странніх.

Чи було, що ви одягали голих? Чи не ваші милості самі оголюєте: з обори коні, воли, вівці у бідних підданих забираєте; податки грошові, податки поту й труду від них витягуєте; із них з живого лупите, оголюєте, мучите, морите, гоните до ком'яг та шкут, не зважаючи на час: взимку і влітку, в негоду, а самі, як ідоли, на одному місці сидите або, коли й трапиться перенести на інше місце того ідолотворного трупа, безскорбно переносите його на колісках, так наче ви вдома сидите. А бідні піддані і день і ніч на вас трудяться й мучаться, ви ж бо, їхню кров, силу, працю і старання висмоктавши і починивши голими в оборі та коморі, ваших вирванців, що ступають перед вами, фалюндишами, утрфинами і каразіями [фалюндиші, утрфини — сорти сукна; каразія (кармазин) — сукно червоного кольору] одягаєте, щоб красним виглядом тих слуг око наситити, а ті бідні піддані простої доброї серм'яжки не мають, щоб покрити голизу. Ви з їхнього поту мішки повно напихаєте грішми золотими, талярами, півталярами, ортами, четвертаками, потрійними [орт — четверта частина таляра; четвертак, потрійник — четверта і третя частина таляра] суми докладаєте, шукаєте в шкатулах місця, де б котрій особі з тих згаданих грошей гідно було б спочивати, а тії бідолахи шеляга, за що солі купити, не мають.

Чи було, що ви хворим послужили? Чи не ваші милості самі чините хворих із здорових: б'єте, мучите і забиваєте? Пошкреби тільки свою лису голівку, ксьондзе біскупе луцький⁷¹, скільки ти за свого священства живих мертвими до бога послав, одних січеною, других водотопною, третіх вогнепальною смертю вигнав із цього життя? Я думаю, що пам'ятаєш, ваша милість, усіх тих, якщо захочеш покаянну правду на сповіді виригнути? Згадай-но Пилипа, маляра багатогрошового! Куди ті рум'яні золоті після його невільної смерті подівалися, в чиєму нині сидять ув'язненні?

Чи ж було, що ви в'язнів у темницях навідували? Чи не ваші милості в темниці за правду зачинаєте і даєте терпіти біди християнським людям? Чи не ваші милості й Никифора⁷² добре навідали і в темницю зачинити його подбали, щоб безпечно при неправді панувати і не мати з його вуст викриття за своє відступництво зі своїм папою? Але знайте і таке: коли навіть людський язик замовкне, та глядач згори бачить тих, що внизу, — уздрите ви все своє теперішнє тоді, коли, виконавши таїнство цього життя, відійдете в країну майбутнього віку. Тоді все те вам відкриється, чого нині не можете обмацати й побачити через окрадення сліпоти світу цього і його слави.

Але тепер не маю місця, щоб цим бавити час, хочу лишень, ідучи шляхом повісті, вивершити й наявне показати річ щодо ступенів євангельських, як ви самі від себе відкинули їх і потоптали.

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас світу відрікся, хрест Христовий узяв на рамено і душу свою в цьому житті зненавидів? Чи не ваші милості в собі нині виявляєте велику помпу й таїнство свавільного життя віку цього, більші достатки в так званому духовному, ніж у мирському чині, вхопили, до слави й багатства дорвалися, чого в мирському чині не мали — товщаєте, годуєте, харчуєте, насичуєте черево розкішними наїдками, улещуєте горлянку смачнішими кусами, усолоджуєте, смакуєте, мажете, собі пригоджаєте і в усьому виконуєте похитливу волю?

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи котрийсь із вас покинув дім, села, маєтки, майно, родичів і мирське життя заради господи? Чи не ваші милості для того й до біскупства докопалися, щоб знайти у божій церкві більше маєтків, майна, грошових скарбів та прибутків, слуг лічбою подвійною і потрібною, ніж мали їх спершу, славою віку цього коронуєтеся, плаваєте, як у маслі, в безпечальних та розкішних достатках, дочок обвіновуєте багатим біскупським вином, робите зятів пишногордими панями і забагатіли церковним, сирітським, убогих і тих, що сліду Христового тримаються, добром своїх підлеглих; титули тим зятям найславніші у світі цьому подавали: від війських на підкоморих, від підкоморих на суддів, від суддів на каштелянів, від каштелянів на старост, від старост на воєвод перевертаєте!

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас виконав той кінцевий ступінь Петрового слова: "От усе ми покинули та й пішли за тобою слідом, що ж нам буде за це?"⁷³ — те він сказав, почувши від учителя, що нелегко багатим увійти у царство небесне. А чи не ваші, милості більше тепер маєте, ніж мали спершу, і стали багатшими й пишнішими, аніж спершу були? А коли неправду кажу, відвалімо той надгробний камінь і уздрімо увіч все життя ваше попереднє в мирському стані, а нині в так званому духовному: хто ким на початку був і що мав, а ким є тепер і що має.

Почну ж від славніших у мирі. Спершу його милість каштелян Патей, хоч і досяг каштелянського титулу, але тільки чотирьох слуг за собою волочив, а в одежі барви, які тільки міг, уживав, а тепер, коли став біскупом, то має слуг більше десяти, а барви має ціною дорожчі й пишніші. Так само і його милість архібіскуп, коли був простим Рогозиною, не знаю, чи міг утримати в себе на службі й двох слуг, а нині їх у нього більше десяти, а барвами однаковий з першим. Так само й Кирило, коли простим попом був, тільки дячка за собою волочив, котрому платив пирогами з храмового свята, а тепер, коли біскупом став, доганяє і слугами, й барвами перших. Так само й холмський⁷⁴, коли жив у Луцьку, Саксоном і Майдебурським правом годував своє черево⁷⁵, а нині, коли біскупом став, напевне, надбав собі й слуг. Так само й Григорко, коли дворянином Рогозиним був, то й хлопчика не мав, а нині й той тепер, коли біскупом став, у череві ширший, горлом ласолюбніший, у помислах заноситься, в достатку багатший, а слугами задоволеніший. А пінського⁷⁶ в попередньому житті я не знав, але за теперішнім увіч видно, що й він, як інші, бо так само бачу: він не в слід Христа, а в слід світу цього мандрує, як і всі вищеперечислені.

Отож запитаю вас при цьому на докінчення тих п'яти ступенів. Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, як це ви удостоїлися управляти вірою, коли плоди віри самі від себе розорили, а саму віру обезчестили й наругу над нею вчинили? Чи не бачите, нікчемні мудреці, того, що сказав Христос: "Так ото й кожен із вас, який не зречеться усього, що має, не може бути учнем моїм"⁷⁷. А коли не може бути його учнем, як же він може пізнати таїнство віри? А коли таїнство віри пізнати не може, як же цією вірою управляти сміє? Чи не бачите ви, котрі згоду в'яжете, віру вас самих, адже у воскресіння мертвих не віруєте! Чи ж не бачите вашу сміливість, адже у прірву впали! Чи не бачите вашу сліпоту, адже в погибель світолюбства погрузли! Чи не бачите

вашу премудрість, адже у звабах цього віку потонули! Чи не бачите ваш подвиг, труд, ревність і старання, адже за благами теперішнього віку гонитеся, а майбутнього пам'ять, тепло, страх та боязнь погубили!

Але, о возлюбленії, віруйте, віруйте, адже буде суд і страшний суд. І такий страшний, як і нині, коли б вам сердечні очі відкрилися, і жажнувшись од видіння страшного судді, тікали б ви голі, як мати вас народила, од тих біскупств, від титулу того й санів тих, котрі здобули ви собі в Римі, й усе те за шматину чи віхоть не оцініться. Але що ж, коли вмістити світ, і його любов, і його державця вам не попустить? Отож я вас із повинності своєї християнської застерігаю, нагадую, молю, прошу і в ноги вам кланяюся: тікайте в Сігор із Содоми, щоб сірка й вогонь геєнський у тім невір'ї вас не спостигли, біжіть на покаєння, доки час віку вашого вам триває — по смерті — бо покаєння не знайдете! Коли ж не можете показати велике покаєння подвигу принаймні дух свій у православної вірі спустить і вже не від усіх частин бога відпадетє.

Правду-бо вам кажу, правду, коли не покаєтесь і справдешнім помислом, серцем і душею не повернетесь у православ'я, то будете в геєнському вічному вогні разом з вашими папами клекотіти й кипіти, від якого вас хай би порятував син бога живого, який прийшов у світ спасти грішників. Амінь.

О возлюбленії! Коли б то виділи ви і відали того диявола, розумного борителя, котрому підпали під царство, знаю, що ви не дбали б про честь папину й королівську і, жодного любодійного роду в цьому віці не соромлячись, відразу б повернулися, як добрі й мужні воїни, до благочестя. Це ж бо є хороброго війна: впасти у спокусу, укріпитися і стати на своєму місці. Але не бачите і не відаєте, який є той диявол і як він уловлює, зваблює, перехитряє і зводить із рятівного шляху! Чому ви, знаючи про це, соромитеся повернутись у своє достоїнство благочестивої віри? Чи не більший буде сором на вселенському позорищі перед тисячами тисяч ангелів, архангелів, начал, влад, престолів, господств, сил, херувимів та серафимів, так само і єства людського — патріархів, пророків, апостолів, мучеників, преподобних, праведних і всіх, хто належно богові вгодив, перед котрими всіма все наше сподіяне і таємне відкриється і чинитиметься сором вічного безчестя? Тамтого сорому нам треба боятися, і нині покаятися, щоб не бути за безпліддя нашого нинішнього життя поставленими перед тим страшним і нелицемірним суддею. Там-бо не тільки вам, але й собі папа й король помогти не зможуть, а нарівні з усіма іншими, з найубогішими, постануть голі і за діла свої приймуть або славу, або ж безчестя вічне. То чому їх соромитеся і через той сором хочете відпасти (і лиця господа нашого не видіти) від царства божого? "Бо хто буде мене, — каже, — та моєї науки соромитися в роді цім перелюбнім та грішнім, того посоромиться також син людський, як прийде у славі свого отця з ангелами святими" ⁷⁸. Я тільки з повинності своєї і любові християнської, що знаю, те вам відкриваю і утаїти від вас не хочу. Вам же послухати й сотворити вільно — як хочете, так і творить, маєте свою волю і свою владу.

Це я сказав вам тільки щодо назви вашої книги про саме слово "згода", ксьондзи біскупи, показуючи, як не повинні, не можуть і не будуть управляти вірою мирські байкотворці, статутного, прокурацького, каштелянського, надутого, сварливого і тілесного мудрування розуми. І коли б за допомогою Веліара від тих піклувальників щось і почало в малому часі зшиватися в цих речах, однак скоро знову розірветься і до решти щезне — не лише сама згода, але і єднальники згоди пропадуть і згинуть із пам'яттю своєю. Так трапилося і з тим баламутом мудрим Ісидором ⁷⁹ (суєтногонцем мирської слави), якого ваші милості стали наслідувати і якого у своїх книжках вихваляєте. А його згода, ним грубо збита, мимоволі мусила розвалитися. А чому? Тому, що основи премудрості святого духу не мала, а без цього фундаменту клітка мусить розвалитися від будь-якого вітерця. І той-таки відтак Ісидор, мабуть, як і ваші милості, бігав до Риму по сак [сак = мішок, торба]. Але про те розводитися багато не хочу. Одна й та сама була в того Ісидора плотська мудрість, що і ваші милості

прихилила до марної слави цього світу, на гору високодумності попхнула й винесла. І тієї ж честі й достоїнності він був, як і ваші милості, і таким же безплідним життям жив, як і ваші милості, і так само своїх собі й віку цього шукав, а не Ісуса Христа, і гнався, як і ваші милості, і ту ж плату за свій подвиг прийме у пеклі, як і ваші милості прийняти хочете, коли не покаєтесь і не повернетесь якнайшвидше у благочестя, з якого випали.

А щодо інших прокурацьких байок, виголошених у ваших книжках, князі-біскупи, то я вправлятися в байках, вам відповідаючи, не хочу. Бо як тільки проглянув те ваше писання, зараз-таки пізнав словесну, а не божу мудрість ваших милостей; зараз-таки пізнав учителя фантазій ваших милостей, світолюбця, а не світоненависника Христа; зараз-таки пізнав майстра ваших милостей — славолюбця, а не обезчещеного Христа; зараз-таки пізнав ректора ваших милостей — саколюбця, селолубця, золото — і срібллюбця, а не убогого сіромаху, бездомника, який не мав і голови де прихилити, — Христа.

А тому, бачачи, що ваші милості ту гру скачете, якої ноту на дудці диявол вашим милостям заграє, відповідати на байки не хочу; не хочу бачити танцевідця, змію зваби, за якою ваші милості йдете слідом і ведете крок; не хочу вправляти дух чистого мудрування у смердячій забаві світського словесного змагання. Однак вибравши деякі артикули, вашими милостями супротиборно й огудно висловлені на православних і виригнені гордим духом на бога, поставивши їх поруч на своєму місці, кожен пункт окремо, запитуватиму ваші милості й хочу вам показати, як той дух заразливий, вами виречений, вилетів із пекельної прірви і смердить пеклом, і в пеклі гніздо має, там спочиває й живе і довіку житиме, коли не покається.

Артикули тих, хто грубо збиває згоду віри

1. У римському костьолі біскупи не питають своїх овечок, що вони думають про переміни і їхні вимисли, які вносяться в костьол, але що постановлять, того наказують своїм овечкам дотримувати, а вони й слухають пастирів своїх — так би мало бути і в Русі.
2. Дурні й безчесні патріархи нічого славного й пожиточного, приїжджаючи, в цій землі не чинять, як Ієремія учинив⁸⁰, тільки хлопів простих, шевців, сідельників та кожум'як вище єпископів поставив і увесь порядок церковний від духовенства віднявши, дав у владу світським людям, чим велике учинив пониження єпископській владі.
3. Воліли від невільника до пана, від страждальців-патріархів відірвавшись, до вільного й нікому не підвладного папи пристати.
4. То не чудо сталося, коли з вина вода учинилась у згодній службі попа римської віри, яку він одправляв на престолі православної віри, але це так сталося через помилку й випадок.

На ті чотири артикули дух благочестя не дозволив мені мовчати, і це тому, що в них криється огуда на бога, яку я хочу світлом правди оголити й наочно всім показати, бо та огуда є курва й розпутниця, а не цнотлива дівиця й панна. А інші байки тілесного блюзнірства й мирського мудрування, виблекотані в тій книжці, перетерплю і за ніщо вважатиму й матиму, бо язик те плів, що йому дух лукавий шептає, а не що наставляла йому думка чистого розмислу, який плине від розумного єства божого образу. Тому інші самохвальства, самозвеличення й випинання себе князів-біскупів з їхнім папою перенесу без відповіді на рамені терпіння, не дивуючись на їхнє самохвальство за простою приповідкою нашої братії росів, коли мовлять. "Кожна, — кажуть, — лиска свій хвіст хвалить"; і ще: "Тее, — каже, — говорить, що любить і оком голубить"; і ще: "Про те повчає, за чим уганяє" — як би те жадане міг би ухопити. І ще один зі святих каже: "Що в нутрі осідає, — мовить, — те язик вивергає". Так само й ваші милості, ксьондзи біскупи, те славите у своєму писанні, що злюбили й чому поклонилися, а те

ви гудите, від чого відбігли і що зненавиділи — це все виносите ви зі сховку свого, що в тайник серця поклали і вмістили. Ту пісню козлогласно співаєте, ноту якої вивчили і нині вчите. Отож я тому огудному писанню, од вас вигаданому на вірних православної віри, нітрохи не дивуюся, згоджуючись із одним із святих. Прийшов був до нього один брат і зчудовано каже: "Чи не чув ти, чесний отче, як один брат у такий і такий гріх упав?" Відповів йому святий отець: "Не чудуйся, — каже, — друже милий, падінню не чудуйся, але радніше і більше чудуйся, коли хто може з гріха встати, чудуйся тому, — каже, — великим чудом, хто може із тенет сильцевих і плетива гріховного виплестися й вимотатися".

Отож і я не чудуюся, ваші милості ксьондзи біскупи, наклепам, огуді, безчестю й брехні, яку ви зводите на благочестя. Але більше б я почудувався, коли б міг почути від вас мовлені щирість, правду і суд. Але ви цих догматів не вчилися, сліду борозни істинною мислю не провели, по скорбній путі важкими ступенями розмислу не трудилися і не ступали, тісною істинного життя і безмовності до Христового розуму не протискалися. Отож я не дивуюся, що істину огуджуєте, а неправду, якої навчилися, славите. Отак і Спас сказав до іудеїв: "Як ви можете мовити добре, буди злі?"⁸¹ Так і я, ваші милості, мовлю подібно до Спасового вислову: "Як ви можете говорити правду, вчившись у супротивній щодо істини школі?" А коли неправду кажу, розсуди, любимче, дай місце судові, а не дияволу та гніву, розгорни книгу совісті і явно побачиш усе те, про що кажу. А коли сам не хочеш тієї книги розгорнути й повірити тому, що я кажу, спитаю вас: де ви вчилися в законі й правді день і ніч, законі, який Давид зве блаженним, де "господи, хто може перебувати в наметі твоїм" (псалма 14), а плоди ваші позначилися ділом? Прочитайте пильно у тій книзі вашого сумління й побачите, чи не супротивне учення школи плоду тому істинному ви проходили, чи ж не вчилися ви у сварках, диспутах, хитрощах, змаганнях прокурацьких та велемовних завжди переборювати неправдою істину і поклали на те весь свій вік? Чи не сьогодні каштелянами, дворянами, жовнірами, воїнами, кровопроливцями, прокураторами, курціями, корчмарями, купцями, ведмедниками, а завтра — попами, а позавтра — біскупами, а післяпіслязавтра — арцибіскупами поробилися? Як ви можете істину промовляти, не чувши нічого про школу, яка істини навчає? Чи можете сказати, що неправду мовлю, коли в супротивній проти істини школі навчалися і зараз дихаєте мудрістю того учення; і не лише дихаєте супротивним ученням, але явно істину борете і вже межі істини й законні огорожі. Істиною оточені, самі від себе поламали, поперевертали і погвалтували? А як саме? А тим, що дірами через загорожі, силою, обіцянками, викрутом, людським догодженням та іншими хитрощами вдерлись у Христову церкву (а не в законний спосіб) і начальствуєте. А коли самі не бачите, то мушу розгорнути книги совісті вашої, щоб показати вам усе, що я кажу, хай не сидить правда у тьмі олжі вашої, але наявно усім вирине на світло.

Покажіть мені, о біскупи, чи котрийсь із вас сам собою пройшов через ступінь іночого життя, що скорбним шляхом веде до Христа і духовного розуму, а без цього випробування — так закон велить — єпископом бути не можна. Той закон ви зневажили і внівеч обернули, А чому? Тому, що не лише не знаєте іночого випробування, але навіть самого голого імені, що воно таке — інок, не чули. І як були спершу в мирському стані, так і тепер ви тільки на слово духовні, або й удвоє гірше від мирських по-мирському живете й мудруєте. Чи хоч один із вас пройшов дияконський ступінь багатолітній випробуванням служебного за законом священнодійства? В тому й самі признаєтесь, що від вас гвалт стався, якого ви не тільки не спиняли, але не знаю, чи ви не упередили його своїм єпископством. Чи хоч один із вас осягнув священство за узаконеним порядком? Те і самі признаєте, що ви і тут насилля чините, — хоч один із вас узяв єпископство від вищого звання, дарування й освячення і через голоси всенародного обрання? Те і самі признати мусите, що і тут насилля вчинили. А коли починили гвалт церковному закону зусібч, признайтеся самі, чи не борете супротивно ви істину своєю неправдою? Мусите, хоч і не хочете, бо не можете ані сховатися, ані укритися з неправдою перед істиною, коли в такій

бrehливій школі училися і тепер учитесь. Отож через Спасів голос знову мовлю до вас: як можете говорити добре, будши злі? Дивіться пильно й прочитайте книги свого сумління, чи не проти вас нині, як колись супроти іудеїв за зневаження закону божого. Ісаїн голос кличе, мовлячи: "Послухайте ви, небеса, і ти, земле, почуй, бо говорить господь: "Синів собі виховав і викохав я, а вони зняли бунт проти мене!"⁸² Чи не бачите, як ви од бога відкинулися? Чи не бачите, як ви добре мовити, будши злими, не можете? Чи не бачите, як ви з віри благочестя у невір'я безчестя і свавільного життя вибігши й бажаючи через це покрити свою ганьбу й вічну соромоту, неправдою істину борете, істину топчете і зневажаєте, огуджуєте благочестя православної віри! Але ніколи того не досягнете, на що заповзялися. Істини неправдою перебороти не зможете і самі щезнете й загинете, а істина живе й житиме вівіки. Отож не дивуюся вам, ксьондзи біскупи, коли ви через те православних огуджуєте. від яких відійшли. Інакше бути не може — мимоволі мусите огуджувати, бо огудникові ви й служити взялися.

Час уже наспів, щоб про ті артикули, вами мовлені, вас запитати і показати, чи правду ви казали, чи лжу, чи добрий у вас дух, чи лихий.

ПОЧАТОК ЗВІДСИ ЧИНЮ

Питаю-бо вас, ксьондзи біскупи, котрі одійшли від благочестивої віри, чи дасте мені, свідчення від писання євангельського, апостольського і святих богоносних отців, де ви того дошукалися й дочиталися, щоб стадо словесне, хрещене в ім'я отця, і сина, і святого духа (пізнавши віру, закон своєї віри, таїнство благочестя, яке стоїть у незмінних межах законної огорожі), ішло вслід вовків на розшарпання їхнього чистого сумління і пустило себе на поживу тим, хто хоче внести в церкву нові вимисли, як це чинять у римському костьолі, що його ви похвалили! Чи не сам владика Христос сказав: "Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині — хижі вовки"⁸³, і знову-таки: "Від плоду їхнього, пізнаєте їх". До кого промовляв Христос: "Стережіться"? Від кого? Від фальшивих пророків. А хто фальшиві пророки? Пастирі й наставники. Як же їх велиш стерегтися? А так: коли і в одежі овечій та смиренній приходять — то по зубах вовчих пізнаєте їх, за мудруванням правдивим чи супротивним зрозумієте їх; явні вони вам будуть від новин та вимислів, учинених від себе, а не від закону; а окрім того, пізнаєте ви їх від життя, яке ведуть не по-християнському. Добре, господи, остеріг нас. А коли їх пізнаємо, що нам годиться учинити? А таке: стерегтися їх, не слухати їх і не наслідувати їх. Питаю вас, ксьондзи біскупи, чи вірите ви Христу, який дав стаду овець закон остороги від фальшивих пастирів, чи не віруєте? А коли віруєте, чому ж ви на стадо огуду кладете, коли вони за досвідченими та випробуваними вовками не хочуть ходити у слід і не допускають, щоб марно і нагло стратити свої душі? Чи не бачите, що не вірите Христу і його Євангелію, оскільки на стадо, що слідує Євангелію, огуду покладаєте.

Питаю вас, ксьондзи-біскупи, де пастирям така влада призначена й узаконена, щоб у слід блуду й нових вимислів, яких набули від себе, овець витягати із законної, вічно уфундованої обори і в свою погибель (коли самі, в ній воліли потонути через мудрування та нечисте життя) і їх тягнути? І де це узаконено, щоб вівця, побачивши, що пастир через окрадення душоугубця впадає в рів безвір'я чи вскакує у вогонь ересі, чи коли знамірюється втопитись у воді зваби, сама разом із пастирем мала б увіч погибати, скачучи за ним у ті погибельні місця? Чи не казав сам Христос: "Коли праве око твоє спокушає тебе — його вибери і кинь від себе"⁸⁴? А чому? Тому, що ліпше тобі з одним оком у рай чи в царство небесне, аніж з двома в геєну відійти. Хто ж бо є оком у тілі церковному? Вождь і наставник. Чому ж ви на тіло церковне огуду кладете, коли око гниле, гноєм світолюбства засмерділе зі свого здорового тіла виривають і за ним не слідуєть, бажаючи, хоч і без славних органів, самим увійти в царство небесне, аніж із сліпими очима, тобто із звабленими наставниками потрапити в геєну? Чи ж не бачите, що в Євангеліє Христове не вірите, оскільки на церковне тіло судом заздрості й неправди огуду накладаєте?

Питаю отож вас: чи годиться стаду всякого пастиря слухатися, котрий сам за іменем пастирства вганяє, а до вівчарні не по-пастирському через двері, не від бога покликаний, і не через народне обрання входить у вівчарню стада, але таємно, дірою і через законний пліт, злодійському, неправдою, куплениною і мирською заслугою влазить не для спасіння овець, а для згуби? Чи не сказав сам Христос: "Хто не входить дверима в кошару, але перелазить деінде — той злодій та розбійник"⁸⁵. Чом же ви на Христове стадо огуду накладаєте, коли вони пильно стережуть законну вівчарню від злодіїв та розбійників, щоб душ своїх марно не потратити, а коли, намацавши тих, що не в двері зайшли, а в діру залізли, не приймають таких за пастирів, голосу їхнього, як чужого, слухати не хочуть і проганяють їх геть? Чи не бачите, що в Євангеліє не вірите, оскільки на правдомудрих овець огуду накладаєте. Питаю отож вас, чи пастирям дано владу більше мудрувати від овець вірних та хрещених в ім'я отця, і сина, і святого духа? Того жодним писанням не покажете, тільки тим, що й пастирів стосується: "Якщо ви мене любите — мої заповіді зберігайте"⁸⁶, а хто не любить мене, моїх заповідей не зберігає. Питаю отож вас: чи мають пастирі владу вносити від свого мирського вимислу щось нове у законну церкву, уґрунтовану вічним фундаментом писання, чину й обичайності, огорожену непорушними уставами, і поправляти стовпи-основи нерушного закону, чи переносити на неґрунтовне й погибельне місце і увесь законний фундамент потрясати або й знищувати? Того жодним писанням не тільки не покажете, але й ще почуєте прокляття на тих, хто сміє отак важитися. Блаженний Павло каже: "Але якби й ми або ангел із неба зачав благовістити вам не те, що ми вам благовістили — нехай буде проклятий!"⁸⁷. Також і святі, наслідуючи Павла й обмеживши церкву законом, щоб євангельська проповідь внутрішньо ціла була, казали: "Коли хто до цього додасть що чи відніме — проклятий буде"⁸⁸.

І ще: "Не клади границь, їх-бо дух святий вустами богоносними отців помірив, обмежив, закопав, утвердив і ознаймував бути нерушними". Чи не бачите, що ви тим самим самі від себе ті границі поламали, учинили гвалт закону, Євангелію та вченню святих — це явно всьому світові — і (за апостолом Павлом) супротивно та по-новому благовістите. Будучи трикляті від церкви закону церковного, перш за все огуджуєте стадо, яке стоїть ціле і здорове в оборі правовір'я. Чи не бачите, що ви цілковиті антихристові слуги? Отож питаю вас: чому б і з якої причини не мало б визначати й викривати словесне стадо пастиря, коли він неправдиво ходить і хоче їх годувати трутизною єресі, а не істинною євангельською мудрістю? А чому Павло нагадує стадові, щоб і самі досягали Павлової доброчесності і щоб, помітивши, не приймали таких, котрі у той слід не йдуть і образ Павловий не носять і щоб не мати з такими ніякого стосунку. Він так говорить до филип'ян: "Будьте до мене подібні, браття, і дивіться на тих, хто поводить так, як маєте ви за взір нас. Багато-бо хто, що про них я вам часто казав, а тепер говорю навіть плачучи, поводяться, як вороги хреста Христового, їхній кінець — то загибель, шлунок — їхній бог, а слава — в їхньому соромі... Вони думають тільки про земне!"⁸⁹ Чи бачите, що вівці добре чинять, слухаючись у тому Павла: такі, котрі не є подібні Павлу і котрим бог — черево, і котрі думають про земне, і котрі соромітної слави цього світу шукають — їх помічають, а пізнавши їх, не приймають, проганяють і не хочуть із ними, як з ворогами хреста Христового (від чого і сам Павло плакав) ніякого стосунку мати. Бачите заради чого Русь огуджуєте, а латину хвалите — Русь, мовляв, дурна, бо відчуває малу порошину єресі в оці своєї церкви, що його хочуть запорошити неправдиво найменовані пастирі, і відразу ж очищає і геть викидає, а в латини неправдиво найменовані пастирі цілою колодою нових вимислів завалили зіницю людського спасіння, а писнути й промовити за істину немає кому. А чому? Тому, що в тій долині костьольного безсловесного послушенства всі вівці ніби мертві, ока колодою пастирської влади привалені й сидять нечутливі й безсловесні і не відають про своє спасіння: чи будуть вони збавлені чи ні, тільки, як кому трапиться, вмирають — безтямно, по-скотському.

Питаю вас отож, чи добре латинські вівці чинять, коли бачать пастирів, що неправдиво ходять і мудрують супроти божого євангельського закону, знають і зрять, як вони явно валяються у

блуді зваби, але їх не тільки не остерігають, і не викривають, і смородом їхнім не гидують, але ще й в усьому їм покоряються і в їхній слід, хоч і на погибель, запевне про те відаючи, йдуть, за ними бездумно ступають і в ту ж таки погибель, що й пастирі, упадають своїми душами? Тут, знаю, скажете, догоджаючи своїй хворобі, що добре чинять. Але мені те "добре" не голослівне, а через писання покажіть і того "добре" пожиток мені покажіть, тобто чи будуть збавлені вівці, коли підуть у слід вовків, ошуканців, злодіїв та розбійників, як казав Христос, і лиходійців та псів, як казав Павло; але коли добре чинять, що за такими пастирями йдуть, то чому ж їхні пастирі не звільняють їх від лівого боку на страшному судилищі — там-бо за себе і про себе треба дати відповідь за Павлом: "Вони дадуть відповідь тому, хто судитиме живих та мертвих" ⁹⁰. А коли пізнають муки і коли з кожного питається за його життя, що ж за пожиток із слухняності тим вівцям, котрі услід за пастирями своїми, що до погібелі вели, і самі з ними у ту прірву падають і гинуть? Що ж за пожиток від мовчання тих овець, котрі, не знаючи чи збавляться, за пастирським слідом ідучи, в геєну вічного вогню потрапляють і гинуть? Що за пожиток з покори пастирям тих овець, коли не мають діла доброго життя й правої віри і не можуть звільнитися пастирями від того страшного голосу, прореченого суддею ("Відійдіть од мене, прокляті, у вічний вогонь, уготований дияволу та ангелам його")? Чи не бачите, як недобре римські вівці чинять, що не дбають про своє спасіння? Чи не бачите, як римські вівці недобре чинять, що допускають володіти собою розпутникам і безсоромним дворянам? Чи не бачите, як недобре римські вівці чинять, що, день у день пасучися новинами трутизн, супротивних законові, нічого не кажуть пастирям своїм про євангельську правду. Чи не бачите, що ті пастирі на страшному суді нічого не зможуть допомогти вівцям? І не тільки своїм вівцям, але й самим собі. Чи ж можуть якось допомогти, скажіть мені й навчіть мене цього, молю я вас? Знаю, знаю, знаю, що пастирі почують ще бідоносніший, ще суворіший голос, аніж простаки. І повинні будуть дати невимовний одвіт за те, що сприяли погібелі душ зі своєю погібеллю і приймуть сторицею більші муки і зазнають суворішого покарання праведним божим судом; але вівцям велика пастирська біда й мука їхній малій біді й муці пожитку й утіхи аж ніяк не принесе. Досить вівцям свої страждання і муки за гріхи й переступи терпіти і в собі самих ту печаль і горе відчувати. А пастирі, хоч і вельми суворо і з бідами мучитимуться за себе і за своїх овець, але що за пожиток вівцям від їхньої великобідної муки, коли на їхнє менше пастирі не мають жодної сили, щоб дати поміч, відряду й вільгу? Чи не бачите, ксьондзи біскупи, що неслухно того прагнете, щоб за римським звичаєм володіти роськими вівцями? Чи не бачите ви, що ухопили антихристовий слід, забороняєте, щоб над вами хтось наглядав, і велите слідувати вівцям, які образ божий носять, безмовно, як худобі, блуду й словесним вимислам, яких ви навчилися од майстра диявола? Чи не бачите, що самі, від яких мав би показатися, як в улюбленцях церкви Христа-бога, образ чистоти, цноти, невинності, чистої віри й доброго сумління, стали перелюбцями, блудниками і розпутниками і, від жони законної вінчальної східної віри втікши, до замтуза римської розпусти відбігли? Суди сам, чи кажу неправду. Цим я вам з'явив вашу першу байку про те, як хотіли по-римському володіти Руссю.

Приступімо тепер до другого артикулу, який повторюю червоними словами [червоні слова — в рукописі виділені слова писались червоним чорнилом] для того, щоб судді й читачі добре придивилися до образу, як буде соромитися й рум'яніти той пащекун, коли його освітить і пригріє своєю істиною праведне сонце. Ім'я ж тому артикулу таке:

Дурний-бо, неславний і непожиточний був приїзд Іеремії, патріарха, через те, що хлопів простих, шевців, сідельників та кожум'як поставив вище за єпископів, і увесь порядок церковний, віднявши від духовенства, світським людям у владу дав, чим велике учинив ущемлення єпископській владі. Глава 6.

З того артикулу, мовленого від вас, ксьондзи біскупи, видно, що ви ще погани, а не християни. А оскільки ви не християни, як же ви смієте зватися чи славитися духовними? Чи не відаєте, що

таке дух і духовний? Духовний — це той, котрий духовне чинить, мудрствує та говорить. Отож знайте! Чому ж бо ви, називаючись духовними, по-плотському, по-поганському мудруєте й говорите, а самого Христа, сина божого, царя над царями небесного, який науку та образ смиренномудрості показав, побиваєте своєю гордістю та огудою? А як саме? Так, що чините себе ліпшими за інших, плоттю та кров'ю родовитою хвалитеся, а не вишнім богом. А Іоанн-євангеліст воліє не тих, котрі народилися на злотоглових подушках і в китайчаних [китайка = бавовняна тканина] пелюшках, але які родяться з високості од бога, отих вважає вірними й шляхетними, кажучи: "А всім, що його прийняли, їм владу дало (світло) дітьми божими стати, тим що вірять у ймення його, що не з крові, ані з пожадливості тіла, ані з пожадливості мужа, але народились від бога" ⁹¹. Як же ви духовними, та не тільки духовними, але й вірними зватися можете, коли брата свого, з єдиної купелі хрещення — вірою і від однієї матері, — який народився з тієї ж таки, що й ви, благодаті, робите гіршим за себе, принижуйте і ставите його за ніщо, хлопом на огуду прозиваючи, кожум'якою, сідельником, шевцем? Добре, хай буде хлоп, кожум'яка, сідельник та швець, але згадайте, що він брат ваш, рівний із вами в усьому. А чому? Бо одним способом із вами хрестився в єдине трьохіпостасне божество і наділений однаковою благодаттю і даром віри, однаковою запечатаний печаттю святого духа на християнство. А подвигом і діяльною вірою, коли ви одного батька й матері — віри й хрещення, кожум'яка може бути ліпший за вас і цнотливіший. З чого це пізнаємо? А з того: були в одного батька Ісаака й матері Ревекки два сини — Яків та Ісав ⁹². Яків був ліпший та цнотливіший, хоч молодший, а Ісав гірший і простіший, хоч і старший. А чому? Тому, що Яків богу вгодив і благословення прийняв, а Ісав вище божого благословення поставив черево й похить і від бога був відкинутий. Питаю отож тебе, огуднику імені, чим ти ліпший від хлопа? Чи ти не такий самий хлоп, скажи мені? Чи не та ж матерія, глина й порошок, скажи мені? Чи ж ти не те саме тіло й кров? Чи ти не та сама жовч, харкотиння, слина і тлінь? Чи, може, ти з каменя витесаний і не маєш у собі кишок та хлопської слини, ознаймує мені! Чи, може, ти кістяний, отак без тіла народився — дай мені знати про те! Отож питаю тебе і не залишу, пинтаючи, чим ти ліпший від хлопа — скажи мені і свідчення дай, не горду огуду й надутість, але покажи писанням божественного голосу. А коли показати не можеш, що ти кам'яний, кістяний чи навіть і золотий, а такий самий гній, тіло і кров, як і будь-яка людина, то чим ліпшим викажеш себе від хлопа? Явно, що нічим іншим, тільки огудою й величанням гордості перед людьми, а перед всевидячим оком ти найокаянніший і найбезчесніший від усіх істот. "Що-бо високе в людей, — каже, — те перед богом гидота" ⁹³. А коли ти показати того не можеш, що ти ліпший од хлопа, а сам гордюком чинишся, то як же ти духовним чи навіть простим християнином можеш зватися? Чи не бачите, що антихристів дух надув ваші міхи і через вуста гордо дихає й ригає? Чи не бачите, що не тільки духовними, але й простими християнами зватися вам не годиться й не подобає. А чому? Тому, що самого Христа й учення його борете, хвалитеся плотським народженням, славою, багатством і, називаючись духовними пастирями, братію свою і Христову нижчими від себе (та й не тільки нижчими) вважаєте, але за ні що перед своєю гордістю ставите. Тому я хочу це показати не через словесну вправність, а через божественне писання, що ви не є не тільки духовними, але навіть і простими християнами; і хто б вас хотів звати християнами, той не є християнином також.

ПОЧАТОК ЗВІДСИ

Христос-бог, слово небесного отця, передвічно рожденний син, в останні літа (як свідчать євангелісти й богослови Григорій, Василій, Златоустий у "Бесідах" ⁹⁴ і всі інші, що говорять про богослов'я), захотівши відкрити світу оту відвіку сокровенну в бозі тайну — народитися плоттю на землі поміж земними і взяти на себе земне тіло від земних, обрав собі батьків убогих, а не багатих, з низьких, а не зі славних, з простих, а не з хитрих; теслю, а не короля чи воєводу називав своїм батьком, у вертепі народився, а не в замку чи палацах, в яслах коло худоби, а не на ліжках чи коштовних одрах, на соломищі у гною поклався, а не на м'яких подушках і

сповитий був простими пелюшками, а не тонкодорогими. Оце тільки я показав про народження небесного царя, який з'явився земнородним для оновлення нетлінності. А чому він так чинив, що народився упосліджено, безпошанівно й неславно? Тому, каже, щоб убити тією простотою цього світу гордість, пиху, славу й могутність, заморити їх і до кінця стлумити. Тому так убого народився, щоб потім ті, котрі родяться в замках, палацах і багатих дворах не бундючилися і не чинилися ліпшими від тих, що народились у хліві. Тому сином теслі звався, щоб оті, котрі є королівськими та князівськими синами, не виносилися й ліпшими не чинилися над кожум'яцьких синів. Тому народився на гною, у вертепі, без слуг, у простих пелюшках, щоб ті, котрі родяться на м'яких подушках у замках, дворах і багатих домах при численних слугах і дворянах, у тонких китайках і у флямських [флямський = фламандський] полотнах, не чинилися ліпшими від тих, що народилися убогими, по-сирітському голими, без будь-якого достатку. А коли сам цар небес і землі показав земнородним від себе такий образ смирення, порох земний навчив, щоб гноєм тіла не вивишався, відсік чванство й надутість мирської пихи, то чому ви, ксьондзи біскупи, чините себе ліпшими від своєї братії й обзиваєте їх хлопами й кожум'яками? Чи не бачите, що ви ще не є християнами, то як же ви можете зватися пастирями й духовними? То щирий фальш, зрада, підступ, брехня на духовне ім'я й огуда на всесильного бога, що ви так зветесь! "Бо ви всі, — каже, — що в Христа охрестилися, у Христа зодягнулися" ⁹⁵. Отож, чи зодягнулися ви у Христа? Покажіть мені на собі Христову одягу — чи це його, чи антихрстова? Та де ж Христос обзивав своїх учнів хлопами й кожум'яками? Чи не каже сам предобрий: "А я, — мовить, — серед вас, як службовець" ⁹⁶, і ще: "Бо хто найменший між вами всіма — той великий" ⁹⁷. Чи не бачите, що ви ще поганці, а не християни і не можете найменовуватися християнським іменем, коли й захочете. А чому? Тому, що поганство вас з усіх боків кличе, волає, гукає, зве, кажучи: "Ось нашого кореня плоди за образом, життям, вірою, мудруванням та бесідою". Цим з'явив я вам, що ви не є християнами.

А тепер говоритиму про патріарший приїзд, і то в той спосіб. Питаю вас, біскупи, з якої це причини приїзд нашого патріарха у ті краї нашого мешкання здався вам неславний і непожиточний? Чи, може, тому ви вважаєте його приїзд за непожиточний, що він бачив Христову церкву заплугавлену нечестивими, черевопасними пастирями, місця хвали божої зайняті мирською владою, зневолену поганським мучительством, оганьблену злим і нечистим життям, піддану огуді й до решти збезчещену? Бачив він, як міцно на стерві церковного лиходійства сидять пастироподібні вовки і як вони заюшилися. І коли б хотів зігнати їх із того стерва, то не міг би уникнути смерті від їхньої звіролютості. Що ж чинить? Скликає словесне стадо, овець Христових, хай вони кожум'яки, сідельники, шевці, усякого стану, чину й віку православних християн, а скликавши їх, каже їм такі слова: "Спасайтесь, братіє моя, самі, бо через пастирів спастися не можете". Чому? "Тому, що вони не тільки про ваше спасіння, але й про своє немало не мислять. Уже пастирі живуть на догоду світу цьому, уже пастирі князю віку цього на службу поставали, уже пастирі про вічне життя і ваше, і своє нічого не дбають, уже пастирі намислили нажитись у нинішній вік, нарозкошуватися, виславитися, вигордитися, набагатитися, вимудруватися. Спасайтесь, братіє моя возлюблена, вірне Христове стадо, роде вибраний, мово свята, царське свячення, люди оновлення, руський благочестивий народе, самі. Спасайтесь вірою, спасайтесь заповідями євангельськими, спасайтесь законом отецьким, спасайтесь чистим і неблазеним життям! Пробудьте в церкві, пробудьте в огорожі, пробудьте в законі, пробудьте у згоді, єдності та любові!"

Скажіть же мені, о наклепники, чи не тому вважаєте, що патріарший приїзд був неславний і безпожиточний, бо своїх овець союзом любові, закону, віри і єдністю однодумства зв'язав, поєднав, утвердив і уґрунтував? Може, і Христа назвете дурним і скажете, що непожиточно прийшов до Єрусалиму, коли, побачивши безплідних пастирів, які позасідали місця церковні в широких реверендах [реверенда = ряса римо-католицького священника], які пильнують урочистих обідів та вечер, які славно ходять по торжищах і волочать за собою розкрилля

реверенд, — з них він здер духовне духовенство церковного устрою й урядування і наклав його на простих мережоткальників-рибалок, а потім і кожум'як привів у ту достойність. Чи, може, і Христос через те буде від вас названий дурним і непожиточним, як і патріарх? Чи не бачите, що дише від вас огуднобрехливий і наклепний антихристів дух? Чи не бачите, що дихає пекельною смердючою заразою? Чи не бачите, що брешете на патріарха, начебто він мав приїхати не на славу й користь, і що немудро під час того приїзду чинив? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, пожиточніший і славніший, як не той, хто стереже, щоб не була нагло вбита розбійниками душа? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, славніший і пожиточніший, як не той, котрий звістив про злодіїв, щоб не було вкрадене душевне багатство? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, славніший і пожиточніший, як не той, хто вчить, як би сховатися від вовчого душоубства і в зуби омани не ув'язнути? Чи не бачите, який славний і пожиточний був і є патріарший приїзд? Чи не бачите, що патріарх не був дурний, але був і є мудріший од премудрих цього віку? Таке вам з'явив я про славний, пожиточний і мудрий патріарший приїзд.

Розглянемо, для чого патріарх поклав церковний уряд на хлопів, кожум'як, сідельників і світських людей, а біскупами в тій достойності зневажив; з'явив, що недостойні вони тієї честі і зганьбив дорешти їхню владу. Питаю вас, біскупи, скажіть мені таке: чи Христос владика-бог, коли хотів послати проповідувати всесвіту спасіння, вибирав на ту достойність єрусалимських архієреїв, чи Анну й Каіафу⁹⁸ пошанував тією гідністю, а чи не покликав інших на ту службу? Чи ж бо не відаєте, що вони його вбили, або чи таємниця для вас, що вони його осудили, чи, може, не чули ви про те, що ті його швидко вб'ють і безчесно будуть супроти нього підбивати, чи ж бо не читали про те, що вони з нього сміялися, лаяли, ганьбили його, брехали і прирекли повісити? Але коли добрий владика для проповіді вибрав простих хлопів, смиренних жебраків, беззлобних рибалок, кожум'як і доручив їм свою церкву, доручив людське спасіння, переконавшись, що вони вірні — так само й патріарх, тримаючись Христового сліду, учинив; тим доручив Христову церкву, в яких переконався, що вони не єретики, не відщепенці, не розпутники благочестя, і дав їм силу управи свого пастирства, і навчив, як церкву оберігати од єресі антихристового вчення. Аннів та Каіафів відставив, знехтував архієреями в широких реверендах, які погойдуються на лектиках, а біскупів, котрі саки по Римі гонять, визначив уважати за ніщо. Чи не бачите, що патріарх слушно й належно, учинив, коли на простих вірних, світських людей, православних християн, поклав Христову церкву і доручив нею управляти? А ви, біскупи, що учините після того вашого викриття, надметесь, знаю, ще більше, кажучи: "Ті хлопи прості сидять у своїх кучках [кучки = маленькі хатки, хліва, кліті для птиці] та домах, а ми вищі — на столах єпископських лежимо, тії хлопи з однієї мисочки поливку [поливка = каша з тертим конопляним сім'ям] або борщик хлебчуть, а ми вищі — по кілька десятків півмисків пожираємо, які приоздоблено різноманітними присмаками; ті хлопи бітським або муравським гермачком [гермак = верхній чоловічий одяг, арм'як, в даному разі пошитий із моравського чи віденського (бітського) полотна] покриваються, а ми вищі — в атласі, адамашку і соболевих шубах ходимо; тії хлопи самі й пани й слуги собі заодно, а ми вищі — по кілька десятків маємо таких барвяноходців [барвяноходці = ліврейні слуги], що перед нами ходять, перед тими хлопами ніхто славний не зніме шапки, а перед нами і воєводи знімають, низько кланяючись. На те кокошення, панове біскупи, відповім я вам так: оті архієреї, котрі Христа убили, подібні до вас — чи не на єпископських місцях вони сиділи так, як і ви, але Христові хлопи ліпші за них були та й нині є; ті архієреї чи не так само черево накладали, як і ви, але Христові хлопи, що прагнуть правди, ліпші од них були, як і нині є; ті архієреї свої трупи чи не так само м'яко й коштовно прибирали, як і ви, але Христові простаки, одноризні, ліпші од них були й нині є; ті архієреї чи не так само були оточені підлеглими, як і ви, але Христові хлопи, самослужні собі, ліпші од них були й нині є; тих архієреїв Пілати й Іроди⁹⁹ чи не так само шанували і перед ними укліякали, як і перед вами, але Христові хлопи, гонені й обпльовані, обезчещені, піддані нарузі, осміяні, биті й убиті — ліпші й цнотливіші й славніші од них були і нині є. Так само і ви, панове

біскупи, сидите на єпископських місцях, але на достоїнності й чесності не сидите; селами володієте, але вашими душами диявол володіє; пастирями називаєтеся, але є вовками, священниками зветесь, але є прокляті; єпископами іменуєтеся, але є мучителями; духовними себе вважаєте, але є поганці і язичники; хвалитесь. Павловим словом боронячись, перед попами благочестивими і кажете: ви попи, а ми єпископи, і це не до попів, кажете, було мовлено, а до єпископів: "Пильнуйте себе та всієї отари, в якій святий дух вас поставив єпископами, щоб пасти церкву божу" ¹⁰⁰.

На цьому спинившись, буду у вас питати отого слова. Прийдіте, прийдіте ви всі, хто дивиться, щоб побачити дух антихристового голосу, і уздріть його, як він буде рум'янитися й соромитися, коли його сонце праведне пригріє й виявить. Питаю вас, брехливі єпископи: чим це ви хвалитесь, хіба тим, чим ніколи не були, не є і ніколи не будете? Скажіть мені те перше голе слово, мовлене Павлом, що значить "пильнуйте себе" і яку силу те пильнування має, а тоді прийдемо до святого духа, який наставляє єпископів. Але знаю, що про те пильнування не тільки ви, богочеревці, але й усі мирські філософи, склавшись разом із вашими машкарниками-ісусоогудниками, що їх звать єзуїти, сили того вислову "пильнуйте себе" пояснити мені не можете — я не кажу про істинного богослова, який перетерпів у пустелі випроб мовчанням, поборов мисленно бісів і прочистив, щоб прозріти до бога, своє око душевне, який відкріся крові й плоті; це від такого я можу почути про силу того "пильнуйте себе", а від богочеремника і мудреця, в світі славетного, аж ніяк. А коли того першого слова не знаєте, чим же вище за попів підноситеся і чому смієте славитися єпископським саном? Питаю отож: чи святий дух поставив вас єпископами, щоб пасти церкву господа бога, чи антихристовий дух, щоб пасти черево і множити несите здирство? Чи не явно цілому світові, що вас поставив дух пекельного Веліара і його жертвна ласість? Чому ж ставите себе вище у спасінні душевному від православних попів? Знаю, що вищі ви є, і я вам те мушу признати, але розкішнішим черевом і ласолюбнішим горлом, пишнішим помислом і неситішим здирством. Тим ото ви од православних попів вищі, а не спасінням духовним! А спасінням духовним ви далеко менші й гірші од простих православних світських, і то так, як з Єрусалима до Рима й далі. Хвалитесь тим єпископським титулом, а не достоїнстю, кажучи, що не має влади православне духовенство вас скидати, викидати і клясти за те, що із законних меж виступаєте і од жони власної своєї, церкви східної віри, до римської курви хочете бігти для блуду, і ту блудницю, наблудившись там із нею, хочете таємно притягти до чистого ложа улюблениці Христової — церкви. Отож знайте, що не тільки здорові очі можуть побачити й осудити гниле око і мають на те владу, але й саме тіло Христове, тобто прості християни, за Христовим словом, мають владу викрити, осудити й проклясти скверноначальника, щоб не увійти з тим блазеним оком (чи пастирем) у геєну. А священники православної віри, поборники благочестя, у своєму ступені тверді і мають таку силу, владу й начальство боронити євангельську правду і за неї до крові стояти, як це робив і сам Христос, його апостоли та інші. І я отож, многогрішний чернець Іоанн, в першу чергу вам нагадую, щоб ви до бога повернулися і покалися за ваше зухвальство та інше зло в житті, а показали достоїнні плоди. А коли не хочете, проклинаю вас від отця, і сина, і святого духа, прокляті будьте тепер і в майбутньому віці. Амінь.

Звеліть же, панове біскупи, після своєї смерті спробувати тієї гри, яку я вам розкажу. Коли ваш труп розсиплеться до загального для всіх воскресіння, тоді випробовники, які на те дивитимуться, побачать, що воно, православна віра наша, і яка сила прокляття нашої віри. Чи не бачите, біскупи, що нападки, наклепи, брехню й огуду на святого духа наносите, а виславлюєтеся, що це від нього прийняли єпископський сан, про що дух святий ніколи не мислив, щоб вас, його огудників, поставити єпископами. Чи не явно всьому ангельському сонму і людям, які живуть на землі, що ви самі схопили те біскупство через світолюбність у духа, котрий світом володіє, а був за гордість скинутий із небес. Він-бо вас благословив, бачивши всі види та образи вашого безплідного й нехристиянського життя, щоб були ви єпископами — і це

ви показуєте. А не від святого духа, не од того першого слова Павла, від святого духа поставленого, щоб пасти церкву господа й бога, а від останнього, щоб не щадити стада. Придивіться лишень пильно, розчинивши зеркало свого сумління: чи не про ваш то образ і підстригання борід, зроблене для сміху пекельному чорту, ознаймив Павло, кажучи: "Бо я знаю, що увійдуть між вас вовки люті, що отари щадити не будуть" ¹⁰¹. Що значить "увійдуть"? Тобто силою, з чиєюсь допомогою, через хитрість, догоджений людині і через здирство влізуть, вдеруться, вкрадуться і втиснуться гвалтом у начальство. Що таке — "вовки люті"? Це начальні, лжепастирі, драпіжники, здирці, ідолопоклонники срібнолюбства і невір'ям єретики. Що значить "щадити отари не будуть"? Це ж бо: поховання пастирського розуму в дочасних пожитках, коли вони овечу вовну луплять, деруть і п'ють молоко їхнього кривавого поту і завжди з них насичення шукають, а не пасуть їх пасінням євангельської істинної проповіді за належний пастирським законом, і поморили голодом словесні Христові вівці.

Роздивіться свій образ у тому зеркалі, панове біскупи: чи про вас говорив Павло, як про поставлених святим духом єпископів? Чи не ви ото влізли, чи не ви ото вовки люті, чи це не ви не щадите отари? А коли б розуміли, що поставлені од святого духа, покажіть мені ті плоди, які приготовані для поставлення, про які Павло казав до Тимофія, мовлячи такими словами:

"А єпископ має бути, — каже, — бездоганний, муж однієї дружини, тверезий, невинний, чесний, гостинний до приходнів, здібний навчати, не п'яниця, не заводіяка, але тихий, несварливий, не сріблолюбець, щоб добре рядив власним домом, що має дітей у слухняності з повною чесністю — бо хто власним домом рядити не вміє, як він може пильнувати про божу церкву? — не новонавернений, щоб він не запишався і не впав у ворожий осуд. Треба, щоб мав він і добре засвідчення від чужинців, щоб не впасти в догану та в сітку диявольську" ¹⁰². Отож, коли вас дух святий поставив, покажіть мені хоч одну овочинку з того переліченого і сказаного Павлом, що треба зробити й виконати єпископу. Не тільки не покажете, запевне знаю, але ще, коли захочу викривати на кожен плід вашого життя супротивні діла, оскверню піднебесне повітря й отрую голосом людський слух. Однак дарую вам усі плоди, що ростуть у середині, вони, знаю, і не снилися вам, а не те, щоб ви їх хотіли творити ділом, а про перше й останнє вас питатиму.

Покажіть мені, отож, біскупи, чи ви були колись, бажаючи єпископського стану, непорочні? Чи знаєте силу того слова, що воно таке — непорочний? Не тільки не були ви, небожата, ніколи непорочними, але ще й у нинішньому житті, в так званім духовнім стані, пороками усяких злочинів убили ту непорочність, заморили і забуттям поховали, а у вас царює ніщо інше, тільки порок. Питаю отож вас про ту останню добродієність — покажіть мені, о біскупи, хто давав за вас свідчення із чужинців, що ви того ступеню достойні і маєте всі ті чесноти, які проголосив Павло: "Треба, щоб мав він, — каже, — і добре засвідчення від чужинців, щоб не впасти в догану та в сітку диявольську". Хто ж давав у вашу користь свідчення від православних, скажіть мені? А коли показати не можете чи не хочете, тоді я вам хоч показати, хто давав за вас свідчення.

Перше, вам посвідчили рум'янці, тобто червоні золоті з білими великими талярами, півталярки, орти, четвертаки і потрійники. А як саме? Ото так, що славнішим секретарям та рефендарям [рефендар = доповідач], підхлібцям і таємним брехунам його королівської милості, аби заступилися і свідчили, що це гідна людина, щоб посісти біскупські прибутки й пожитки та вести свавільне й розпутне життя з тих маєтків та сіл, які належать біскупству, — то за те все тій особі, завивши в папірець сто чи скільки випаде червоних золотих, у руку — тиць; другому з тих очелюбних шафранців [шафранці = ті, що люблять пряність шафран], завивши так само, в руку — тиць; задовольнивши золотолюбців, потім ступили до менш славних осіб, тим теж торбинки понаповнювали одним великими білими талярами, іншим — півталярами, ще іншим — ортами й четвертаками; тому в руку — тиць, другому в руку — тиць, а писародрачі вже не бракують і потрійники з грішми — беруть і деруть. Ті прохачі, панове біскупи, за вами свідчили,

що ви достойні для свавільного життя сід єпископських; свідчив про це поклін і ота тисяча червоних у королівську кишеню, а до того свідчило вам ваше лихе сумління, що обіцяли віри відректися й антихристу поклонитися — цього ви до решти досягли і бажане виконали. А вчинивши таку плодоносність, кажете, що не мають влади православні єпископи, священники і весь народ вас проклясти. Мають і мають, небожата, і вже ви є прокляті і геєну вічну напевне дістанете, коли не покаєтеся. Вільно вам не вірувати, але коли помрете, тоді побачите чи брешу я, чи правду кажу. Чи ж бо не бачите, біднорозкішники, куди запливли, хіба не бачите, що у глибокий вир — римську звабу — потрапили, в якому навіки мусите потонути, коли не покаєтеся.

Тим вам показав, що не дух святий вас поставив єпископами, але неситість, ласолюбність і здирство. Показав я вам, чим був пожиточний патріарший приїзд; показав я вам, чому патріарх переклав Христову церкву на світських людей. Тому другому артикулу доказів досить, приступимо вже до третього. У третім пункті кладеться причина, через що, відійшовши від патріарха, ви поклонилися папі і чому бажаєте йому служити. Те викласти чи виблювати — діло вашої мудрості, а нам огудно відригати супроти вас непотрібно, лишень мусимо посвідчити, признати й утвердити вашу мову й учинок, як ви самі сказали, чому від патріарха відійшли, а до папи пристали.

МОВА ВАША ТАКИЙ ПОДІБНИЙ ОБРАЗ МАЄ

Ви одійшли від убогих до багатого, від простих до хитрого, від безславного до славного, від невільника до найсвавільнішого, від смиренних до гордого, від бідних до біду чинячого, від страждальців до мучителя, від нічого не маючих до пануючого над світом, від євангельських пустельників до пекельної ріки, від принижених у світі до тих, що у віці цьому царюють, від голодних на правду до пересиченого владою цього світу, від приналежності до Христових патріархів відторгнулися, а до антихристової голови — папи — приєдналися. Йому поклонилися, йому служити готові і його жереба запрагли бути учасниками нині і в майбутньому віці. Признаємо вам безперечно, що те ви так учинили, як і самі визначили.

Ще залишилося сказати про чудо вина, що його ксьондз латинської віри, який служив відправу на престолі православної віри, перетворив у воду. Але це чудо не за чудо вважають, бо це сталося ніби через помилку — саме так ксьондзи-біскупи своєю прокурацією, наче на трибуналі в Любліні, хочуть це викрутити, вивернути і вибrehати у православних з віри і з думки. На це вам, панове біскупи, так відповім: махлюйте як хочете, махлюйте й брешіть, і ту брехню бороніть іншими підпорами неправд, але істину перемахлювати й перекрутити не зможете, і що сталося — істиною те чудо сталося! А звідки це знаю, адже сам на той час у ваших краях не був? Знаю це від тутешнього святогорського чуда, яке сталося в певний час за божим допустом од латинян у Святій горі, через це й виписую на доказ історію приходу латинян до Святої гори, перечислення їхніх дій та наслідків, які вони там починили, і посилаю вам. З цього самі зрозумійте: чи була то помилка, коли вино у воду перетворилося, чи істина ¹⁰³.

ТА ПОВІСТЬ ІЗ ТАКОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ

У час царювання Михайла Матеолога грецького ¹⁰⁴ була поміж греками та латинами обложна війна і випало при тому, що в греків узято в посідання багато міст та сіл. А царство Візантійське під ту пору давало данину болгарам, і грецький цар мав супроти болгарського царя таємну ворожнечу. Однак у нужді він смирився і попросив допомоги проти італьян, тобто латини, і той болгарський цар Калойян кинувся грекам на допомогу і подолав фругів [фруги = зневажлива назва римлян], переміг усю їхню силу, звільнив для греків їхні міста та землі — царі дістали подвійну радість.

По тому цар Михайло, трохи утишившись, підняв ворожнечу супроти болгарського царя Калойяна, прагнучи через диявольську заздрість узяти над ним гору, і вже був пішов на нього, але нічого не досяг, оскільки злий умисел повернувся на його голову, а неправда його вийшла наверх. Від усіх цих хитрощів Матеолога цар Калойян з усіма своїми рятувавсь у своїй землі — невдовзі ця смута уляглася.

По тому, трохи відпочивши від нападу грецького царя, цар болгарський, вичекавши належний час, пішов з великою силою та немалою лютістю на грецьке царство, розбиваючи при цьому міста до основи, переганяв греків, як переселенців, у болгарську землю, а болгарами населяв грецьку землю і таким чином побивав землю грецького царства, тобто Пропондію, Фракію, Македонію, Феталію, Елладу, Ахаїю аж до Пелопового острова¹⁰⁵ — ці їхні міста можна побачити зруйнованими й тепер. Тоді грецький цар Михайло Матеолог побачив, що його подолано, і посилає до Італії молільників із листом, який мав у собі такі слова: "Довелося вам і нам постраждати від преславних скіфів, вам, ні в чому не повинним, підвладним римській церкві, що твердо стоїть, а наша — в хитанні і розмірі. Отож прийдіть швидко нам на допомогу, хочемо бути з вами однодумцями, бо гинемо від бридких варварів. Якщо не поспішите нам на допомогу, коли ім'я наше може зникнути на землі, то будете від вседержителя покарані за нашу біду".

Почувши це, латина швидко ополчилася, але більше на погибель Матеологу, ніж на порятунок. І всі латиномудрі владики постаралися прийти від усієї Італії та Риму в Константиноград до того єдиномудрого марнослова, а коли проходили мимо, пішли війною на бога і в бозі живучих у горі Афонській, що її звать Свята.

Ті беззаконні владики і бридкі їхні священники увійшли сюди, в лавру, в монастир святого Афанасія, і почали закликати тих, що були в обителі, наказуючи суворо з'єднатися з їхньою вірою та причащенням. Ченці ж каменосійці, переможені страхом і зле тлумачачи апостольське слово: "Дайте місце гніву"¹⁰⁶, попустили їм сквернити на престолі їхню мшу [мша = римо-католицька церковна відправа]. Потім вони були викриті великим викриттям од бога, бо й досі у тій соборній церкві на вівтарі ніколи не творять проскумідію [проскумідія = частина літургії, коли на жертovníку готуються дари для освячення], але творять проскумідію на іншому, боковому вівтарі; тільки на херувіку [херувіка = херувимська, духовна пісня, яка співається в літургіях Іоанна Златоустого та Василя Великого] на престол соборної церкви від бокового вівтаря творять священники таїнство жертвопереносення.

Все оце — не чудо, про яке я вам хотів сказати, але справжнє дійство й плід латинського духовенства — де що корисного зробили і як у якому монастирі жертвували; по тому і про чудо розкажемо, йдучи оповідним шляхом. Тільки, молю, утямте добре: все було справді, як тут оповідається.

Отож сквернили вони свою гидотну мшу без заборони, після чого приспіли в так звану Іверську обитель, у храм Успіння пресвятої богородиці, шукаючи такої ж згоди, як і з першими і примушуючи, щоб з'єдналися з ними. Ці ж бо, на благій землі сіяні, не дали їм на те ані слова, ні дозволу, але вважаючи їхню начебто законну віру і все їхнє єретичним і звабним мудруванням, пославшись на писання, звинуватили їх і піддали анафемі, за апостолом, як таких, що вводять замість істини нововигадані зваби. А нечестиві владики і священники, почувши це, сповнилися гнівом та люттю, з нуждою і бідою всіх хапали, зтягували їх у монастирський корабель і топили в морі, кидаючи з корабля, і так чинили через те, що ті їм не покорилися, — позбавляля сповідального вінця, а молодших ченців з кораблем і всім збором відіслали в полон до Італії і там, позбавивши іночого чину, наказали продавати. Це така перша жертва, вчинена латинськими святими.

Од того монастиря приспіли вони до монастиря Ватопеда і, зайшовши в нього, застали його порожнім, окрім недужих та зовсім старих. Запитали в них про пастиря та інших іноків. Вони ж бо мучителям відповіли: "В пущі й хащі [вони, а ви] залишіть нас, щоб ми зберегли віру і щоб не осквернилися з вами, богомерзеними". Вони отих посікли й кинулись у середину святої обителі, знайшли, всіх побили й постріляли, а пастиря і тих, що були при ньому, старалися звабити ласкою й багато говорили підступних улесливих слів, щоб прийняли їхнє єдиномудріє. Пастир мовив: "Ліпше Христові вгодити, ніж антихристові". Вони на те відповіли: "Хіба ми не Христові, а антихристові?" Святий сказав: "Так!" Вони його знов питають: "Як це?" Святий відповідає: "Кожен супротивний Христовому благовіщенню називається антихристом і є ним, і зараз він за вас бореться. Чи ж можна причаститися світлу у тьмі? Хай нам це вовіки не примішується!" Почувши це, духоборці затикали свої вуха, як глухі гаспиди і, не дозволяючи прихилити себе до православної віри, простягли беззаконні руки до тих оборонців закону, позбавили їх життя, задавивши уживкою [увіжка = шнур]. А те місце, де їх знайшли, відтоді й дотепер називається Фурковуні, тобто бердо [бердо = пуща, прірва] Повішених. Це така друга жертва, яку здійснили латинські святі.

Після того прийшли вони на протилежний бік і досягли обителі святого великомученика Георгія, що його звать Зограф¹⁰⁷. Іноки, які жили в обителі, були навчені вождем Фомою — він міцно стояв і вчив своє стадо, кажучи: "Отці і браття, скільки є тут синів божих, ведених божим духом, не візьміть рабського духу од боязні, а візьміть дух усиновлення і скажімо собі, чада божії: коли ми діти й наслідники, то наслідники богу, а співнаслідники Христу, оскільки з ним страждаємо — хай же з ним і прославимось! Вважаю я: це малі муки, які терпимо зараз для бажаної слави, ото ж, за апостолом, кажу всім: коли ви приготувалися духом без боязні до мук пробудьте зі мною в обителі; коли ж ви боязливі, відійдіть, скільки вас там є, доки не мине еретичний гнів, щоб не впасти в огудний гріх". Багато боязливих сховалось у нетрях — у схованках і у засіках серед хащ.

Святий же з усіма іншими зайшов у башту і то не через боязнь, але щоб спокійно засудити беззаконну ересь, що і зробив. Мучителі ж, зусібч оточивши обитель, закричали до тих, котрі були в башті: "Відчиняйте нам ворота, добрі люди, відчиняйте!" А преподобний до них каже: "Не знаю вас, звідкіля ви?" Вони ж назвали себе Христовими рабами і сказали: "Приходимо повернути зваблених на путь істинну". Святий, однак, каже: "Відступіте від нас, чинителі беззаконня, адже апостол благовістити вам, мовлячи: "Коли людина чи ангел з небес благовістити інакше від того, що ви прийняли, — хай буде анафема; хто ж другого вчителя шукає, той увіч біснується". Ви ж покажіть ваше вчення і коли воно буде від бога, то пристанемо до вас і поцілуємо, як братів; коли ж ні, далеко від нашого помислу будете. Ті ж бо сказали: "Ми від бога і віримо у владу Ісуса Христа і вчимо його святе Євангеліє, а послані од преблагенного папи римського, який є главою божої церкви, щоб з'явити таїну вашого безумства, щоб до розуму ви прийшли, щоб пізнали церковні устава, щоб істинно сповідали у святому знаменні, що виходить святий дух од отця і сина, а в приношенні щоб несли опрісноки [опріснок = облатка, частина так званих "святих дарів" у римо-католицькому богослужінні], а не квасний хліб і щоб священники ваші стригли бороди, щоб більше не согрішали цим при божій службі, оскільки вони церковні женихи. Коли ви цього відтепер дотримуватиметеся, маєте одержати від вседержителя очищення, і ми умилосердимся на ваше покаяння; коли ж ні, то злих зле погубимо, щоб не оскверняли це місце". Отакі та інші виблювали погрози й огуду. А преподобний їм сказав: "І ми також хочемо знайти істинне і засудити вашу звабу й безумство і не боїмося ваших погроз, не страшимось, адже написано-бо є: "Бога одного треба боятися, а людини не страшитися за писанням: "А їхнього страху не бійтеся"¹⁰⁸, ніхто-бо не дерзне на нас кричати, коли з нами є бог миру, оскільки правий господь і возлюбив він правду. Іоанн так каже: "Утішитель же, дух святий, що його отець пошле в ім'я моє, той навчить вас усього і пригадає вам усе, що я вам говорив"¹⁰⁹, і далі: "І вблагаю отця я і втішителя іншого дасть вам,

щоб із вами повік перебував" ¹¹⁰. І ще: "Це передаю вам, з вами суший: коли ж прийде дух святий, його ж бо пошле в ім'я моє, він навчить вас усьому" ¹¹¹. І так: каже не раз, а багато разів — повірте слову цьому, щоб змовкли вуста, які хочуть брехати, нібито дух святий виходить і від сина. А коли і цьому не вірите, духоборці, навчіться від Іоанна-предтечі й Хрестителя, який бачив дух святий, котрий сховався як голуб і на синові перебував. Дивіться, в чому істина, адже від отця дух святий виходить голубом, а не від сина. Свідчать і напоюють усіх божественні церкви, і не з Едема ¹¹² це знання тече, а з самих божественних Христових уст. Так проповідуйте Євангеліє всьому живому: хто вірує і хреститься, той спасеться, а коли не вірує — осудиться. І далі: коли хто рече на сина — відпуститься йому, а коли рече на дух святий — не відпуститься йому ні в цьому, ні в майбутньому віці. Духом-бо святим усі навчаються: пророки, апостоли й учителі, проповідуючи, хрестячи й навчаючи і православної віри увесь всесвіт, і написано було право правлячих і подано, щоб дотримуватися чотирьох євангелістів: Матвія, Марка, Луки та Іоанна, а хто п'ятого євангеліста додає ¹¹³, тому буде анафема. І коли хто, зваблює одного із братів, той достойний такої муки, яка більша за всесвіт; а хто знайде-таки відповідь, щоб уникнути достойної муки, також, хто від семи боговibrаних соборів ¹¹⁴ скаже, що святий дух виходить від отця і сина, чи хто в правила вставить, щоб приносити опрісноки і стригти бороди, такі блудять і посилають у небо плювотину, а вона на їхні бридкі лица знову падає. О, поморочено нечестивого язика і п'янство! Очі маючи, злим помигують вони, а інші сім лукавих духів насичуються. Якому Христу називаєш себе вірним і яке ти учиш Євангеліє? Тільки антихристове. П'ятого, отже, євангеліста не знаємо, окрім Махомета Сарасинського ¹¹⁵, погрузителя і предтечу антихристового. Це повністю був з'явив Павло ще перед появою вашої погибельної ересі, так само сказав і про мертві ваші жертви, що творите по-іудейському, навіть безумніше від іудеїв. Христос спершу звичай давніх часів, щоб їсти паску стоячи, будши опоясаним і по-писаному тримаючи в руках жезл, повністю відкинув, так само й обрізання та інше ложне. Тоді, коли надходив час його страстей, сів із дванадцятьма, щоб поїсти, взяв хліб, подякувавши, переломив і дав своїм учням, сказавши: "Прийміть і їжте — це моє тіло" та інше. І в одного з дванадцятьох увійшов сатана, в Іуду Іскаріотського; узявши хліб, вийшов і розказав про все іудеям. Дивися на істинне таїнство, адже брав хліб квасний, тобто таки хліб, а не опрісноки; ви ж бо беззаконно творите, і служите. І тримаєте Аполлінарієві бездушність та безум'я ¹¹⁶; так само і про гріхотворність бороди не могли ви навчитися з древнього писання — це узаконено від первозданної людини і праведних пророків до господя нашого Ісуса Христа. Більше того, в Новому заповіті Христовому сам владика про це не каже, так само й жоден з його апостолів, тим більше, що й святі собори це не узаконили й не поклали у святі правила; хай не буде, що сліпий учиться від темнішого за сліпого; ліпше ж відсікти й відітнути і зуби викоренити, щоб не ховалась у щілинах зубів крупиця; більше того, і язика ліпше урізати, щоб не говорив огуди та зваби і щоб інших із собою у рів не кинув. Отож хай зігніє поганий член, щоб добрих не пошкодити по-окаянному і по-духоборному. Це не пошкодить, а пошкодить бридке й лихе бажання, яке виходить із внутрішнього й лукавого скарбу серця — ось що опоганює: блуд, убивство, перелюбство, злодійство, неправдиве свідчення й огуда, яка є змістом вашого потьмареного безумства. Отже, жених один є, а не багато, опівночі він прийде, суддя живим і мертвим; живим — це православним, а мертвим — нечестивим єретикам: кожному буде по заслуді! Отож молимося за вас, возлюблені, щоб пізнали ви істинне православ'я, що це життя й просвіщення нашим душам, і це святі отці та священні собори нам передали, і прийняли ми від святих апостолів узаконене святе знамення, тобто віру в єдиного бога. Таке вістимо й кладемо заборону тим, хто щось додасть чи відніме від цього — їм анафема, і ніхто не може розрішити від цього гріха, хіба що мука, уготована огудникам. Послухайте, возлюблені, послухайте і перейдіть од злого на добре, не побажайте здійснити свою волю, а душам вашим віднайти муки".

Почули це від тих блаженних мужів беззаконні, але ті слова не знітили їх, тож, ніби вовки, не змігши витерпіти їхнього вчення, намагалися перемагати їх смертю — кинулися й запалили

зусібіч башту, як у давнину беззаконний і мерзенний цар Навуходоносор¹¹⁷. Таке й подібний до нього Матеолог учинив через безбожних священників супроти преподобних і богоносних наших отців, а вони, як оті три отроки, що приносили вседержителю молитву, посилали моління владиці Христу і волали: "Владико-господи, боже отців наших, котрий дав сина свого єдинорідного на страту, як овеча, за рід людський; ти, господи, збережи церкву свою від вовків роз'ятрених, це ж бо заради неї він кров свою чесну пролив і таке сказав: "Ворота пекельні не подолають її"; статок свій примнож, владико, по цілому всесвіту од краю до останньої землі, скинь оцю єресь силою твого святого духа і збережи жереб пречистої матері непорушним вовіки, а тих, що в ньому перебувають, прослав, освяти і милостями, які живлять нас, помилуй; покрову святим споруди на славу свою і в пам'ять нашу, і цю молитву від уст наших прийми, як прийняв ти жертву Авраамову, і зглянься на нас, як на Єффаєве спалення¹¹⁸, і прийми її, боже отців наших, як кадило пахуче, і спаси душу нашу, бо ти добрий і людинолюбний!"

Коли закінчили молитися, з небес почувся такий голос: "Радуйтеся і веселіться, бо є на небесах велика ваша мзда і станеться, як помолилися!" Почувши цей голос, нападники раптово жажнулися, і кров та морок увійшли їм в очі, й потьмарився їхній розум: коли ж бо дух святий огуджували, як же він міг освітити їх своїм світлом?

А блаженні наші отці передали свої душі в божі руки і загинули у вогні, було це в жовтні місяці, 10-го. Еклезіарха [еклезіарх = чернець, який стежив за порядком богослужіння і видав охороною церковних будівель] Парфенія було скинуто полум'ям з башти донизу і не відразу вмер, а пробув ще тридцять днів, і спочив у бозі 8 листопада, досягши невзбарі своїх співстраждальців, з ними він і з'єднався. Це була третя жертва латинських святих.

Після цього беззаконники знову кинулися з люттю і розсіяли повсюди по святих горах полки, і жодна обитель од них не сховалася, жодна башта і келія, жодне інше іноче житло, але все з усіма і те, що було й поза стінами, розбили й вогню віддали, а саморобне знаряддя з усім іншим собі позабирали, однак прота [прот = старший настоятель монастирів на Афоні] не змогли зразу перемогти з тими, що не піддалися і які були в середині затвору: згодом і цих узяли — текла пролита кров, як кололи тіла живих; обителі попалили і прота всепреподобного повісили після багатьох мук разом із протатомором [протатомор = один із духовних чинів на Афоні] на так званому Тметехалкосі. Це четверта жертва латинських святих. Після цього немилостиві латинські кровопроливці пішли на протилежний бік на південь до Ксеропотамської обителі¹¹⁹.

Тут прийшли ми до берестейського чуда, і тому попереджаю вас: доки дійде до розгляду тієї правди (чи ложне, чи істинне те чудо в Берестю), придивіться пильно на тамтешнє чудо і на берестейське. Побачите в тамтешній згоді і берестейську згоду, побачите в тамтешній любові ту поганську любов, яку біскупи хвалять, кажучи про те на початку книжки про згоду, а не треба було б її хвалити, боронити й оправдовувати, коли вона таки є любов, притягаючи для свідчення і Христа, бо той дав певний знак, як своїх учнів упізнавати. Але я б вас запитав, біскупи: чи знаєте ви не лише силу, але й саме оте божественне ім'я любові, що воно таке — любов? Чи Спас говорив про таку любов, яка віру тратить, чи про таку, яка віру заховає цілою? Скажіть мені: чи про таку любов казав Спас, котра гоніння та муки на ближніх своїх насилає, чи яка велить покласти душу один за одного? З'явіть мені: чи про таку любов казав Спас, яка в трапезах вельмивигадливих і в питті різноманітному з музиками єднається, чи яка правди й людського спасіння хоче і прагне — відкрийте це мені! Але бачу, не можете мені про неї певну правду повісти, бо ви її й не чули, а не лише б мали колись із нею пробувати. Однак я вас у тому турбувати не буду, а до розповіді повернімося, яка веде до розгляду тамтешнього чуда, розміркуйте, чи подібне воно до чуда берестейського. Зіставте, кажу, весь учинок берестейський з тамтешнім учинком: у тій так званій згоді, з'єднанні та любові побачите тріумфи, тедеумлявдамуси [Te deum laudamus = тебе, бога, хвалимо — римо-католицька

церковна пісня], і те за руку водіння, і парне ходіння, яке заводять ксьондзи-біскупи, коли йдуть з церкви на кермаш [кермаш = тут, храмове свято]; побачите подібних і світолюбних ксьондзів-біскупів, а тоді ченців того монастиря, в якому сталося на викриття їхнього безчестя те чудо!..

По тому прийшли біскупи й каплани латинські, які жертвували, мордуючи, блаженних отців, до Ксеропотамської обителі. Іноки того монастиря зустріли їх з ваєм [вай = пальмове віття] та гіллям, кажучи: "Добрі приходьте і мир Христовий з вами!" Вони відповідають: "Є і буде!" Тоді вони разом увійшли до обителі й подарували монастиреві великі дари із захопленого багатства, назвавши себе ктиторами [китор = патрон] тієї обителі — о звабо й хитрощі диявольській — разом з ними поєдналися. А після оголосу, коли згадали про свого архієпископа, котрий у Римі, і про царя — о страшні чудеса! — поглянув з небес із гнівом на злочинців бог і потрусив землю й те місце, де стояли недостойні, аж стіни огорожі з усім іншим, що було в них, розпалися, як колись Єрихон при Ісусі, сині Навинім¹²⁰. Тут же залишилася тільки одна стіна і та похилилася для знамення з роду в рід.

Прийдіть туди, в Святу гору, панове біскупи, і побачите ту стіну, розколену в час тодішньої латинської служби, яка стоїть, хоч інші попадали, для викриття єретичної мерзоти й осквернення престолу божої церкви!

Ота жертва була знищена по правді! Коли латина побачила це богознаменне чудо, — багато хто з них, відділившись, залишилися у Святій горі, і з таких стали досконалі ченці, інші від'їхали на кораблі, сповнені сорому та страху. А коли ченці тієї обителі, яка була посоромлена богом, прийшли до тями, то пізнали свій беззаконний злочин і невітшно ридали, тиняючись по горах, як птиця, і не знаходили де й голови прихилити — все-бо в тому монастирі було зруйноване через їхній злочин.

Благодатні чудодійства і те, що показувалось у честь і славу сорока святих мученикам¹²¹, тоді припинилося і зникло, коли поєдналися з латиною. Чудо ж було таке. Коли побудували святий храм від [імені] блаженних та вікопомних царів, тобто Романа та інших¹²², був він вельми гарно прикрашений. Отож прикликали святителя з причтом і храм, як годиться, освятили. Коли ж архієрей назвав на ім'я сорок мучеників, то — о чудеса! — від підніжжя святої трапези почав рости манітар, стебло і гранеси [манітар = гриб; гранеси = слово неясне], а шапкою манітар виглядав, ніби яблука, яких числом сорок — він здійнявся вгору над святою трапезою і отинив усе святилище — на таке преславне чудо всі богові й тим сорока мученикам славу воздавали. Всі тоді недужі, які були в обителі, зцілилися, діставши змогу вкусити від святого манітара. Пронеслася звістка про те чудо по всьому світу, і багато людей приходило з недугами і діставали здоров'я, а хто лежав у хворобі непорушне і сам не міг прийти, посилав до обителі з дарами і послані приносили богодарованого манітара, а коли куштували, то діставали зцілення, а що людей було багато, то весь до крихти розібрали; так у честь і на славу сорока святих великомучеників проріс він 9 березня-місяця, коли божа церква відзначає їхню пам'ять, і не одного зцілив, як у давньому Сілоамі¹²³, але всіх, хто куштував цього манітара. І кожен, де б він йе перебував, діставав собі зцілення. Таке-бо чудодійство було всім, і таку воно мало силу. А що спершу доброненависник диявол і супостат християнський православний рід перемагав, таким чудом вийшов поборений; зрештою, він і діло сотворив, бо зіткнув проклятих ченців із духоборцями, які з'єдналися супроти святої трапези. Тоді ото чудо припинилось у початках, бо святе псам віддавалося, а чудотворне діяння пожерли духоборнії вепри. Таке бог любить чинити щодо тих беззаконних духоборців й опрісників, забирає від таких богомерзких святе знамення.

Всяка-бо, каже, жертва нечестивих бридка перед богом; коли і себе за добрих вважають, то бог увіч їм противиться, щоб беззаконні не виносилися, а щоб посоромлювалися, як тепер, так і

на Христовому судилищі. Православні ж, хоч і страждають у нинішньому віці, але сподіваються і бажають узяти від мздоподавця Христа, бога нашого, уготоване благо. Таке кажу про це.

А що пребеззаконний і мерзенний цар Матеолог хоч і поткнувся на Святі гори і хотів знищити православ'я, але нічого не досяг, не зумів — самого було повергнуто і дім його знищено, як колись Саулів ¹²⁴. Афонська ж гора, як Давидів дім, росте й триває, про що розкажемо далі.

Тепер же повернемося до завершення повісті про те, що тоді трапилося. Ті іноки, які поховалися від духоборців, повиходили з вертепів та хащ і кожен до своїх місць повернувся — і побачили вони свої притулки попалені й розвалені, а братів по обителі побитих. То хто б від такого не заплакав?! Друга Рахіль ¹²⁵, Афонська пустиня, оплакуючи отців, не хотіла втішитися, бо загинули вони. Іноки ж подвійний плач і крики возносили й волали: "Боже, прийшли люди ніби в ім'я твоєї матері, осквернили святу твою церкву, зробили Афон, як сховище для овочів, поклали трупи рабів твоїх на поживу птицям небесним, а тіла преподобних твоїх — земним звірям; пролили кров їхню, як воду, навколо житла (Афона), і не були вони поховані. Пролий гнів свій на язики, котрі тебе ганьблять, і на царства, які на первістка твого, тобто православ'я, наступили! Хай небавом проллються на нас щедроти твої, господи, адже зубожіли ми вельми — допоможи нам, боже, спасителю наш, заради слави імені твого збав нас, господи! Ми ж бо люди твої і вівці пасовища твого, сповідуємося тобі, боже; вовіки, з роду в рід передаватимемо оповіді й перекази преславних наших отців!"

Отак ридуючи й волаючи, плач вони погамували і почали ховати тіла святих скрізь по Святій горі, де кого були знайшли. Через це Афонська гора відтоді й донині в благочесті пробуває, так як дерево при воді цвіте, і багатьом випрошує плід вічного життя. А нечестивий цар зі своїми згодниками, як безплідне й посохле листя, разом із пам'яттю-шумом антихристового вітру навіки згинув і до решти щез.

Придивіться ксьондзи-біскупи до тодішнього чуда: що сталося, коли престол благочестивих [при службі] осквернився латинською неправедною мшею, а придивившись до того достатньо, увіруйте, що і в Берестю те чудо насправді сталося, коли на викриття нечестя вашого замість вина з'явилася вода, і не махлюйте через прокурацькі викрути істинною вірою православних: ніби те сталося через помилку, а не через чудо. Справжнє чудо і велике чудо! Але, бачу, антихрист настільки осліпив вас цим віком і оморочив, що вже не хочете від цього чуда, явно показаного, стати чистими, прийти в чуття і страх; більше того супротивно наліпили на істину махлярську брехню, кажучи, що через помилку те сталося. Але це ви брешете як хочете! Ваш вік, ваше неправедне царство, ваше марнославство, ваша безпутна розкіш, ваша ідолопоклонна могутність, ваша поганська владність і начальство, все ваше, що вік оцей ховає в собі, — все те вам служить. І вами володіє, і навіки володітиме. Але хай тільки з цього життя прогнані будете, тоді побачите, що матимете; тоді побачите, як воно істину брехнею бороти, як тлумити її і побивати; тоді побачите ректора й учителя вашого, від якого ви тим розумом отруїлися; тоді побачите коронодавця життя оцього, від якого у цьому віці коронувалися; тоді побачите царство володаря віку цього, від якого прославилися; тоді побачите, як душевне покривало, привалене плотською силою, після смерті відкриється вам, — а зараз творіте, як хочете!

А що посилаєте православних до Скаржиних книг ¹²⁶, а руські правильця знищуєте й огуджуєте, кажучи, що в них нічого немає з антихристового вимислу, а в Скаржиних — прещедро, то правду оце казали, так воно і є! Однак чудніше те, що ті маленькі руські правильця загнали вас до великого пекла, а ще чудніше те, що через ті маленькі руські правильця ви змушені були відбігти від Христа до антихриста; і те ще дивне, що ті маленькі руські правильця на вас наслали вічну ганьбу і нині і в майбутньому віці. А чому? Тому, що не за їхнім повелінням, а по-злодійському і по-вовчому ви влізли у Христову церкву і посміли зватися,

чим ніколи не були, — пастирями, священниками, єпископами; тож оті правильця, не терплячи тієї кривди й виголосу вашого імені, доти кликали, кричали й волали, доки вас зігнали з того місця, з тієї честі й достоїнності. Чи не тому звете їх маленькими, що неправдиве священство показали, зголосили, викрили, засудили й до решти осоромили? Чи не бачите, що наклеп на них вигадуєте, нібито вони маленькі? Чи не бачите, що не можете показати більших — хоч зібрали повно з усього світу писань — від тих маленьких, які велику неправду до ґрунту зносять і виставляють на світ їхній фальш, даючи всім знати, щоб стереглися неправди? Чи не бачите, як їх од заздрості, гніву й ворожнечі вважаєте маленькими, а вони такі високі, а вони такі широкі, а вони такі великі, а вони — красні! А чому? Тому, що істина в них сидить, тому, що вони бранти [бранти = коштовності (золото й срібло найвищої проби)]: золото, срібло, коштовне каміння, тобто щирість, суд і правда царюють у них. А ви, занедбавши їхню шляхетність і достоїнство, заганяєте православних до Скарги. Дозволю вам і таке: нехай підуть! Але скажіть мені, чи знайдуть там, у Скарги, правду, чи знайдуть там суд і справедливість? Чи утаїлося від вас те, що православні багаторазово і без числа вдаються до Скарги, але не можуть знайти такого, щоб вислухав їхню правду? Хіба не знаєте, що православні завжди наслідують, а знайти справедливості за свій утиск, біду й кривду ніяк не можуть? Чи не чули ви того, що православні до Скарги прислухаються, а від Скарги правди почути ніколи не можуть? А чому? Тому, що великі книги свого сумління перед ними закрив, оглух, онімів, суду праведного показати в них не хоче, догоджаючи звабі своєї віри. Чому ж далі силуете православних бігати до Скарги, адже є такі, що завжди Скарзі служать і вік свій, служачи йому, погубили, а дослужитися справедливості не можуть ніяк? Чого ж більшого від православних хочете? Уже й вашу волю виконують, завжди трудяться іти вслід за Скаргою, а справедливості собі в Скарги витрудити, випросити, вижебрати й виплакати не можуть ніяк. Покиньте ото ж показувати православним дорогу до великих Скаржних книг, коли в них немає і найменшої правди. Нехай православні біля маленьких правилець при правді сидять удома, нехай удома біля маленьких правилець пильнують істини, нехай удома маленькими правильними спасаються, якими без найменшого сумніву сподіваються спастися і спасуться запевне. А ви вже там із великими Скаржиними книгами учиняйте як хочете, а ви вже там як хочете мудруйте, а ви вже там як хочете, так і надимайтеся, напинайтеся, кокошіться, вгору возносьтеся й вилітайте. Будьте собі без нас, ми ж бо із Христом, богом нашим, і нині і в майбутньому віці, дасть бог, сподобимося запевне бути, йому бо з отцем і святим духом честь, і хвалу, і подяку, й поклоніння посилаємо нині і завжди і вівіки віків. Амінь.

А коли б хто, не вмістивши духу святого розуму, котрий звик викривати неправду без усіякої підробки й лицемірства, і на мене хотів би наклеп звести, кажучи, що уразливе й ушіпливо мовлю в цьому писанні, то на те я так вам відповім. Навчився я від Христа істини без підхлібства, неправду неправдою, вовка вовком, злодія злодієм, розбійника розбійником, диявола дияволом називати. Сам-бо преблагий бог, коли бачив тих з єврейського роду, котрі боролися супротивно істині, сказав їм: "Ваш батько — диявол, і пожадливісті батька свого ви виконувати хочете" ¹²⁷. А як саме? Тим, що в істині не стоїте і прагнете вбивства, а кореню тому диявол батько, бо в істині не стоїть і є людиновбивця. Я навчився від Іоанна Богослова ¹²⁸ звати того, хто мудрує супротивно євангельській науці, антихристом, а хто йде поперед нього — неправедними пророками. Навчився я від апостолів Петра, Іуди й Павла тих, що мудрують, називати звабленими від благочестивої віри. Я навчився від Павла називати безсоромним псом такого, хто бездумно й огудно нападає на благочестя; він-бо те слово сказав, мовлячи: "Стережіться собак — стережіться працівників лихих" ¹²⁹, тобто неправедно найменованих пастирів, які взялися до праці в Христовому винограднику, а самі його спустошили й за рослили терцям беззаконного життя. Нехай ото ж святий дух затулить оті вуста й оніміти дасть, які це моє писання через заздрість схотіли б огудити, адже той малий потічок я начерпав з правдешнього джерела і пустив у ваші краї; і хоч він позірно малий, але покладаю надію на бога, що голодних і спраглих бачити правду удосталь напоїть, наситить і задовольнить. Про це

досить.

Буде ще й така похвалка супротивних: "Вільно тобі говорити заочно там, у далекому кутку, про нас безпечно-чванливо, хоч і правдиво, але коли б отут був, то й тобі того язика, як Никифору, прищемили й писнути б не дали!"

На те відповім я так. Сміливо кажу правду і правдою вас досягаю не тому, що далеко від вас, але знайте, що можу за правду й померти, коли бог це дасть; помоліться богові, хай сподобить вас навіч почути від мене моє слово. Я ж, хоч і бажаю, але волі божої на те ще нема, а без божої волі не хочу від себе безсоромно и по-собачому вискакувати, так як ви, на попівство; навчився-бо я благоговіти перед благоговійним і чекати від нього повеління. Коли ж братська любов православних християн виводить із належних мені місць, так як і анафема, молюся я за них, за Павлом, коли б мали у чомусь постраждати за православ'я, і бажаю з ними завжди перебувати, коли не плоттю, то вірою, любов'ю та духом. Бажаю щиро й тілесно доєднатися до них, але без божої волі цього не вчинити; можливо, скоро і дасть бог, тільки хай очистять і виметуть Христову церкву так, як ото я казав. Але те дивує: ви не хвалитеся, що слухаєте правди, а величаєтеся кривдою і звитяжством супроти правди; хвалитеся темничними затворами, биттям та забиттям хвалитеся, мирським обезчещенням, як іудеї, намагаючись зганьбити Христа, але Христос Христом і богом як раніше звався, так і тепер, а іудеї погибельними синами зуться і зватимуться. Так само і ви, їхнього сліду тримаючись, творите рабам божим. Добре, творіть і жидам наслідуйте, а ми наслідуватимемо Христу і від вашого мучительства постраждаємо. Такий-бо нам ключ залишив Христос для відкриття царства небесного, щоб ми у цьому віці страждали від погибельних синів, мовлячи: "Коли мене проженуть, то і вас проженуть, коли мене обезчестять, то й вас обезчестять, коли мене уб'ють, то і вас уб'ють, бо учень не більший за учителя свого, а раб — понад пана свого, належить-бо вам відстраждати, що і я відстраждав"¹³⁰. Придивіться, чи не так само апостоли, мученики і всі, хто живе благочесно, страждали, страждають і страждати хочуть, а волхви, чародії і мудреці світу цього знесені, за Павлом, щоб дістати гірше. Не страшіть ото ж і мене, панове біскупи, антихристом та його мукою, я його з божої ласки не боюся і відступати не хочу через ваш антихристовий страх од святої трійці — отця, і сина, і святого духа, і, дасть бог, укріплений з неба тією силою, не відступлю. Чи, може, гадаєте, що Никифорів язик, котрий викривав вашу неправду і якого ви зачинили й не чуєте, і тепер мовчить і лишається безгласний? Отож відайте, що більше супроти вас кричить і звинувачує, аніж спершу, коли не був зачинений! Зачинили ви його в Малборку¹³¹, щоб не бачив Кракова, Львова, Варшави й інших міст, але від найшляхетнішого міста, горнього Єрусалима, зачинити його не змогли. Там йому ходити й небесні палаци оглядати чистою молитвою вільно завжди. Зачинили його від лиця королівського, воєводського і від вас усіх, розкішників світу цього, щоб вас не бачив, а від лику отця, і сина, і святого духа, і від тисячі тисяч тих, що перед зором ангельським стоять, зачинити не могли його, там йому завжди вільно дивитися на світлість слави неприступного божества і премірних небесних сил. Хіба не був зачинений також Іоанн на острові Патмі¹³², але в тому затворі в отчих надрах уздрів сина і звідти ще більше почав благословити й викривати неправду. Так і ви гадали прищемити затвором Никифорів язик, а того не відаєте, що він тим ув'язненням панів ваших, повітряних піднебесних бісів, більше мучить, січе й морить і вас, їхніх служальців, так явно й голосно викриває, що той крик, перелетівши повітряні простори, пройшовши всі небесні кола, сягнув престолу святої трійці і до кінця розкриває ваше тиранство та неправду — голу, бридку, безсоромну, як саму машкару й розпутну курву; усьому світові, на землі й на небесах, виразно виставляє; викриває вас перед отцем, і сином, і святим духом, і перед усіма небесними силами, що кинуто його в темницю затвору за віру, благочестя, закон, правду й суд супроти вас, богопротивних, учинений, бо ви попрали рештки своєї чесноти. Викриває вас на землі, що ви — супроти правди, що ви гонителями й мучителями стали, що ви виявили себе неправди антихристової поборниками, вірними слугами й таїнниками [таїнники = ті, що таємно діють],

секретарями й заступниками — його правди слухати не потерпіли і погнали його в ув'язнення поганським тиранством. А коли зветися християнами, чому не терпите й собі всіляких доук, якщо б трапилися, чому їх з подякою не переносите, а супротивно мститеся навзаєм стократ і лихим відплачуєте, мучите, гнобите та вбиваєте і смієте ще й християнами називатися? Чи ж то не явна брехня, зваба й огуда на ім'я християнське? Чи ж бо не бачите, що ви не християни? Не хваліться тим, латинники, антихристове плем'я й посліддя, що ви маєте силу, владу й начальство, даровані вам од антихриста, щоб православних мучити, катувати, біду творити та безчестити, коли ви тим тиранством не можете перемогти нашого терпіння; вистрашити нас із віри нашої православної і нас потягти марно й даремно у своє поганство намислили, та ми не перелюбники антихристового ложа, але власні божі сини, хрещені в ім'я отця, і сина, і святого духа праведним хрещенням. Запевне це знайте!

Нехай вас не упевняє горде дмухання, і пишне фукання, і широкословне блекотання, грізний наказ і грубе відрігання того вашого окрику, щоб ми мали стати перелюбниками від своєї віри! Нехай це вам сподіванки й надії не чинить, бо не дочекаєтеся того ніколи в Русі! Хіба що, за Павлом, хтось полюбить смертну мудрість цього віку і якийсь лежебока запрагне блудно прожити в цьому віці, а не чесно, то до вас такий відійде й захоче поєднатися. Про такого не кажемо. Вільно людині, й самовладу вона має, захотіти спастися чи загинути, померти чи живою бути, сином божим чи сином диявольським стати — це у волі людській лежить. А від православних, яких призначено до вічного життя, східної церкви слухняних синів, цього не сподівайтесь, папи римські, кардинали, арцибіскупі, біскупі і всіляке неправедне священство латинського почту! Не сподівайтесь, владо мирська, королі, і всіляке начальство, і кожен послушник римського папи, бо з вами православні не хочуть ні в чому погоджуватися і папі поклонитися не забажають. Не сподівайтесь нині, не сподівайтесь завтра, не сподівайтесь й позавтра, в прийдешні часи і вовіки віків. Амінь.

Глава 6

ІОАННА-ЧЕНЦЯ КОРОТКЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЛАТИНСЬКІ ЗВАБИ, ПРО ЗБОЧЕННЯ З ІСТИННОГО ШЛЯХУ І ПРО ХВОРОБИ СМЕРТОНОСНОГО МУДРУВАННЯ

Запитання. Що таке зваба?

Відповідь. Зваба — це замість істини утримувати неправду і в ній нудитися, показувати її суцєю, хоч вона не є суцця і не можна того вчинити ніяк, адже того ніколи немає і не було, — те годі здійснити і замість істини утвердити й узаконити. Вони б і хотіли показувати чи утверджувати, стоячи у неправді та звабі, що їхня думка чи самомисельний закон павучого ткання з людських гадок є добрі й істинні, але коли істина суцця укріплюється й утверджується на тому місці, де була неправда, тоді неправда й думка звабного узаконення чи держави розривається і зникає, ніби павутина, істина — бо суцця й незмінна, нерушно пробуває і творить усім себе явною, що вона не тимчасова, а пробуває вічно, що вона створена і збудована не від низинних, які повзають по землі, швидкоминучих помислів, а від вишньої пресутньої сили троїчного божества, створено її і засновано вічно незмінною і втілено в тих, хто любить бога й бажає вічного життя. "Правда-бо, — каже премудрий, — безсмертна, неправда смерті піддається; нечестиві закликають і за подругу її собі беруть". Явно тож звідси, що хто не любить істину, той від бога далеко стоїть і перебуває в неправді й у звабі. Так само і Спас казав іудеям, що вірили в нього: "Як у слові моїм позостанетеся, тоді справді моїми учнями будете і пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить" ¹³³. А до тих, що не вірять, він так відповів: "Ваш батько — диявол, і пожадливісті батька свого ви виконувати хочете. Він був душолюб споконвіку і в правді не встояв, бо правди немає в нім. Як говорить неправду, то говорить зі свого — бо він неправдомовець і батько неправді. А мені ви не вірите, бо я правду кажу. Хто з вас може мені докорити за гріх? Коли правду кажу, чом мені ви не вірите? Хто від бога, той

слухає божі слова; через те ви не слухаєте, що ви не від бога" ¹³⁴.

Так і латина, оскільки не стоїть в істині, не підкоряється й не вірує істині, не слухається істини — не є ученицею Христа, засновника істини. Через це на їхнє павуче й неправдиве мудрування, коли трапляється входити з ними в бесіди чи коли вони щось запитують, годиться короткослівною істиною, ніби шершні, на їхні неміцні сіті нападати, роздирати їх і викривати неправду та нетвердість їхньої основи, на якій вони стоять і вважають, що вона є добра і суцзя, не така, як у православних. А латина перш за все погубила голову, тобто віру, про яку каже Спас, щоб ціла була збережена, уподобляючи до зміїної мудрості: "Будьте ж мудрі, як змії" ¹³⁵ та інше.

Запитання. Що таке мудрість зміїна?

Відповідь. Це значить: зберегти цілою голову; коли б плоть була роздроблена на частини, ціла голова її знову оживить. Через це Христос нам показав, як змія рятується і яка вона мудра — повелів свою плоть віддати на роздріблення і спалення дияволу в час спокуси, а голову, тобто істинне віросповідання (в отця, і сина, і святого духа) узаконив, щоб зберегти цілим, бо ця здорова голова, тобто віра, в час воскресіння знову й плоть оживить, і виклопоче через це мале страждання більшу славу й нетління вічного життя; а той, хто погубить здорову голову, тобто віру, хоч і має плоть здорову і жодної спокуси не терпить і у житті цим, як один багач ¹³⁶ розкошує, але він є мертвий. "Яка ж користь, — каже, — людині, що здобуде весь світ, але душу свою занапасть? Або що дасть людина взамін за душу свою?" ¹³⁷ Ясно, що нічого. А ще Павло, пишучи до Тимофія, назвав вдову, яка в розкошах живе, живу умерлою, бо той, що згубив віру, уже мертвий, хоч і вважається живим у плотському цьому житті. "Ідіть по цілому світові, — сказав господь Ісус, — та всьому створінню євангеліє проповідуйте. Хто увірує й охреститься, буде спасений, а хто не увірує, засуджений буде" ¹³⁸. Віра ж бо, каже, не голе сповідання, а діяльна вона заповідями, за Матвієм: "Хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа, навчаючи їх зберігати все те, що я вам заповів" ¹³⁹. А хто знищить одну із заповідей або спокусить одного з малих знищеними заповідями, ліпше йому жорновий камінь на шию накласти, втопитися й загинути самому в морі, аніж би когось із малих мав би спокусити. Отож, коли хто вмере при початках здорового віросповідання й осмислевого розмірковування про богослов'я віри, то як же ти хочеш, щоб не блудив в інших духовних заповітах та узаконеннях? Коли від святого духа відкинеться і супротивно йому починає дихати, то як же ти хочеш, щоб цнотливо життям правував і по-духовному мудрував? Ніколи так не буде, щоб зруйнувавши заповідь про віру, по-духовному мудрував, бо тоді вже мудрує сама плоть, і подібне мудрування апостол Павло смертю назвав: "Думка тілесна — то смерть, а думка духовна — життя та мир" ¹⁴⁰. Цього-бо смертного мудрування плоди такі: теперішній вік, гордість, багатство, владолюбство, слава і бог — шлунок, за Павлом: "Шлунок — їхній бог, — каже, — а слава — в їхньому соромі. Вони думають тільки про земле" ¹⁴¹.

Полинь отож розсудною думкою в усі країни латиножителів, або подивися чутливим оком і сам на позір випробуй латинимудруючих — чи не таке саме плотське і смертне мудрування, що з уст їхніх виходить, почувеш? Ось що в них: наша віра наділена ліпше мудрістю від соборної апостольської простої віри; наша римська церква головніша і старіша; наш пастир начальніший і славетніший; нашому пастирю всі мають підлягати й покорятися, бо він узяв владу від апостола Петра, щоб в'язати й розрішати; наш пастир має владу закон Христових заповідей, заповіді апостольські й устави святих богоносних отців змінювати і відміняти за своїм премудрим розсудом і розмислом, що він і чинить: віру апостольського богослів'я, з'явлену й утверджену на Першому Нікейському соборі ¹⁴², змінив, узаконивши, що дух святий виходить від отця і сина; сакрамент тайної вечері з хліба на опрісноки перемінив; пургаторіум [Пургаторіум = чистилище (латин.)] для очищення беззаконного й нечистого життя після

смерті вигадав і утворив; синаксар [Синаксар = коротке життє святих, розподілене по місяцях у році, відповідно до церковних свят] обігу річного славослов'я празників, свят і дня спасенного великодня за своїм наймудрішим розмислом перемінив; пости четвероподібні¹⁴³ євангельської проповіді відкинув; літургію священнодійства тайної вечері переправив; знамення хреста, яким хрестилися, супротивноподібно з правого боку на лівий перекинув; все інше — церковний спів і священнодійства, апостолами передані і святими отцями утверджені й закріплені, все писанням узаконене, тобто хрещення, вінчання, поховання, возведення в священничий ступінь — усе те за мудрим римським вимислом переробив і поперетворював. Ось який голос похвали латиномудруючих!

Чи ж не бачиш, боголюбче і мандрівцю мисленний, що творить, кажу, гній, земля і порох оцей, як вони мудрують, як виносяться, щоб дух перемогти. Про це — бо апостол каже, що боротьбу веде з духом: "Тіло бажає противного духові, а дух противного тілу"¹⁴⁴. Це одне одному противиться, і той проклятий, хто гіршому підкоряє ліпше, тлінному і смертному — безсмертне, тобто плоті душевне єство, на неї-бо той самий Павло, наче лев, ревно заволав, кажучи: "Нещасна я людина! Хто мене визволить від тіла цієї смерті?"¹⁴⁵ та інше. Але ми, залишивши всіляке плотське та смертне мудрування, тримаємося духовного і безсмертного, а при нагоді викриваємо звабу й неправду латинську без велемовності, за зразком, який нижче подається, і щоб їхню неправду і звабу пізнати, а самим пробути в істинній вірі — укріпимо себе й утвердимо, щоб не похитнутися.

Про віру,
перекручену латинськими папами

Спитай латинника, папу, чи кардинала, чи архиєпископа, єпископа чи будь-кого з латинського роду, коли трапиться комусь із православних зайти з ним у бесіду — хай дасть сповідання своєї віри, як він вірить. Коли ж скаже і дійде до того слова "і в духа святого, що від отця виходить і з сином єднається", він же, знаю, додасть: "І від сина". Ти ж, допустивши його до того слова "і в єдину святу соборну й апостольську церкву", коли все закінчить, спитай про це отак: "Як кажеш, що віриш у соборну й апостольську церкву і віру, коли богослов'я соборної й апостольської церкви, всі закони й устави ти перевернув і перемінив і ходиш та мудруєш, виступивши із заповітів та благочинності церковної? Як смієш неправду на істину накладати і замість істини її славити та показувати? Чи не віриш слову Христа, що отець брехні — диявол, а учні його неправду наслідують і за істину не стоять?" Тож латинник, коли не осмілиться битися, з люттю відповість: "Ми того тримаємося по соборній апостольській церкві, що дух святий виходить від отця і сина". Ти ж коротко відповідай йому: "Дай мені свідчення від євангельського й апостольського писання чи від Першого вселенського собору святих і богоносних отців, де утверджувалася православна віра, щоб було сказано: дух святий виходить від них, двох начал, — від отця і сина? Коли це мені покажеш, я тобі поклонюсь і за твоїм сповіданням вірити буду, а коли не покажеш того, ти поклонися східній соборній церкві, сповідай і віруй, вона-бо писання незмінно тримається, вірує за ним і його сповідує". Таж латинник свідчення від писання про це дати ніяк не зможе, а чванливий його дух не допустить йому покоритися істині. То що він учинить? Почне байкотлумачити Іоаннові слова, як Христос духа святого послати обіцяв, сказавши: "Він прославить мене, бо він візьме з мого"¹⁴⁶ і почне Арістотелевою мудрістю міряти й творити пресуще й неосяжне божество, не задоволений істиною, і захоче вкрасти тобі чи у тебе істину вигадками і неправдою поганської хитрості, щоб тебе тією освіченістю та велемов'ям спокусити й осліпити. Ти ж відповідай йому: "Облиш цю маячливу освіченість і тлумачення, засноване на мистецтві та вченні поганських силогізмів, а дай мені просту віру соборної й апостольської церкви, передану апостолами прямим і явним писанням і затверджену Першим собором, яку ви з вашим благочестивим папою єдиномудро й одноголосно видали і сповідуєте. Це бо є соборна віра, оскільки зійшлися з усього кола земного

богоносні отці і єдиним духом від уст слово віросповідання про святу трійцю вимовили, затвердили і закріпили так, що ані додати чогось, ані відняти. А хто гадає роздирати ризу богослов'я, зіткану на небесах святим духом, чи прикладати (щось) до основи людськими вигадками, чи віднімати щось від її краси управними земними помислами, які повзають на землі, тих прокляли і засудили на вічний вогонь, бо відали від святого духа, що такі зухвалі лиходійці не минуть ніяк геєнського вогню. Ти ж не даєш мені віросповідання соборної церкви, а часткової, тобто римської, з однієї країни і вже змінене, перетворене й не одногосне — як же смієш називати своє сповідання вірою соборної й апостольської церкви? Хіба то не явна брехня, а не істина?" Таж латинник не зможе тобі іншого відповісти, тільки таке: "Мовчи, глупаку, не знаєш нічого!" Так вони звикли творити: коли істиною неправду їхню засічеш, тоді вони скочать, як на пристановище, на цю неправду, не маючи більше ніде місця, кажучи: "Не знаєш нічого!" або: "Де цей учився? По-латині не знає, просте Євангеліє читає, комедій та машкар в єзуїтських колегіях не вчив", — гадають-бо, що в поганських комедіях Христовий розум утілюється, але ж ні, таки ні! Бо ж не може комедійний простягти мисельне око до Христового розуму, поки не звільниться від свого машкарського розуму і не стане в простоті і в смиренні. А доки ще плотське і зовнішнє мудрування проходить, і у звабі мистецтва язичницького забавлюється, а про себе високо мудрує, то не може й помріяти про духовний розум. Хай він численними мовами й поганськими вчителями, Платоном і Арістотелем та й іншими, що наслідують їхні зваби, хвалиться і виноситься; ти ж простий, невчений і смиренний русине, кріпко тримайся простого й нехитрого Євангелія, в ньому-бо для тебе сховане вічне життя. І ще скажи латиннику: "Дай мені чисте сповідання, а віру соборної церкви без придатка про отця, і сина, і святого духа, засвідчене євангельським та апостольським писанням". Тоді латинник після першої жорстокої відповіді, коли скаже: "Глупаку, не знаєш нічого" ще не переможений конечно гнівом, тут істину з'явить і скаже: "Ми приклали "і від сина" з такої-от і такої потреби — тільки тоді зрозумієш щось істотніше з його виправдання. Ти ж йому відповідай так: "А чому перший собор не додав того слова "і від", коли соборно й одногосно разом із благочестивим папою утвердили й закріпили православну віру? Чи не були такі мудрі, як це ви; чи не сміли дерзнути на нерушне й недоторканне про пресусце божество понад те, що написано й передано їхнім духом святим зображення; чи не було місця в них, щоб дух святий провіщав їхнім голосом і щоб мудрувати так само, як і ви; чи знову-таки Іоанн Богослов у забуття прийшов при неосяжнім та безмірнім розгляді, коли більше збагнув про отця, і сина, і святого духа, а менше ні: "і од" побачити і провіщати, а його ви нині через свою мудрість винайшли і насильно прикладаєте! Дай мені, латинниче, відповідь на ці чотири запитання".

З тієї їхньої відповіді побачиш неправду і звабу латинську: чи себе учинять мудрішими, чи посудять святих отців, що в них дух святий не ввійшов, чи на Іоанна-євангеліста огуду нанесуть. Побачиш на цьому вузлі, чиї учні латина — істини чи неправди, смирення чи гордості, Христові чи антихристові. Таж коли посміли за своєю злопідступністю переіменувати віру, що дивуватися, коли можуть свою віру безсоромно й нахабно називати й оголошувати вірою соборної церкви. Чи не бачиш, що не по правді це чинять і дерзають, а через звабу і неправду, допомагаючи собі більше мирською та поганською владою — виносяться отак і величаються. Хіба це не явна безсоромна, плотська прегорда мудрість? Чи ж бо не явно та неправда і зваба є плодами диявольського нечистого сімені? Хто такий став нечутливий і полонений цим життям, що не може бачити це смертне мудрування, той увіч з'являє, що достойний їхньої частини й спадку. Ти ж бо, православний християнин, через простоту, смирення і незлобність цнотливості, ніби голуб, через управність мисельну, як змія, пристарайся зберегти у цьому житті голову-віру, тоді в час воскресіння прославлений будеш святою трійцею і поселишся зі сповідниками благочестя у дворах живого бога, — це тобі дістати хай сподобить господь! Амінь.

Про церкву старішу і начальнішу

Кинь мисельним оком наперед, розумний мандрівнику, й побачиш плоть, яка зацарювала над розумною безсмертністю, плоть, не приборкану думкою здорової віри і страху божого; побачиш, як вона сліпо й безчинно на все непристойне й сумнівне й заборонене спрямовується, дерзає, скаче, грає і в які рови помилок та погібелі падає, як переноситься й перескакує з місця на місце і як вішає огудні й неправдиві слова, яких годі знайти або побачити в писанні; як влаштовує і виставляє видовищне грище понад душевне спасіння. Це ж бо з'явив апостол Яків про мислених охоронців здорової віри: коли відступлять од царства, яке є в [божому] догляді, в плотське мудрування, то годі їм уже не блудити і не бешкетувати: "Коли хто не помиляється в слові, то це муж досконалий, спроможний приборкувати й усе тіло" ¹⁴⁷ та інше. Поглянь-но і на латину: коли відступає від здорової думки богослов'я, чи не грішить словом і говорить те, що годі знайти в писанні — чи не плоть і кров там царюють, коли не по-духовному мислить, а від смертності віку цього все розуміє, навчається й говорить, од правди в неправду перескакує й намагається кріпити ту ж таки неправду неправдою, як щось суще. Але ми, за божою та істинною Христовою поміччю, оголимо те і з'явимо, що брехня є брехнею, а істина істиною.

Про церкву латина каже, ніби римська старіша. Ти ж мені, православний, до латинника так скажи: "питаю я тебе, латиннику, дай мені відповідь, що старіше й начальніше: джерело на певному й незмінному місці, чи річка, яка від джерела виходить і плине в інші місця, яка напоює навколишні країни, взявши свій водотічний склад од джерела, що дає річці виток?" Тоді латинник, коли й не схоче визнати джерело старішим, скаже: "Не буде джерела, не буде й ріки, не буде начала, не побачиш і кінця, не буде основи, не уздріти й верха". Ти ж йому відповідай: "То як же ти свою (римську) церкву робиш старішою від єрусалимської, коли звідти слово до Рима припливло і спрагу невір'я твого втоляє й дарує тобі багато, щоб ти напився й наситився, скільки тобі потрібно. "Бо вийде з Сіона закон, — каже писання, — і слово господнє — з Єрусалима" ¹⁴⁸. А коли з Єрусалима, то як смієш перетворювати чин: голову в ноги, ноги в головах ставиш і межі, прокладені богом, смієш переставляти? Чи не явні це пристрасті повітряних і піднебесних духів, котрі в цьому віці царюють — це про них каже Павло: "Бо ми не маємо боротьби проти крові і тіла, але... проти піднебесних духів злоби" ¹⁴⁹. Що це за пристрасті? Це гордість, заздрість і неправда, ними ти, латинниче, полонений. Отож знову запитую я тебе, латинниче: "Що старіше й начальніше: корінь чи гілки?" Він, певна річ, скаже, що корінь: од кореня-бо гілки виростають — кожному відомо. Ти ж відповідай йому: "То як же ти, гілкою будши, на корінь, що тебе породив, підіймаєшся, чому (що те саме) на матір свою постаєш і старішим себе оголошуєш за матір свою — чи не явна то брехня й гордість? Таж-бо слово апостола Павла, сказане про тебе іудеям, нині на тобі збудеться, бо хоч колись гілкою ти був на корені, але вона вже через невір'я відломилася і дикую гордістю переповнилася; та й корінь зовсім тобі не допоможе, коли не плодоносиш смиренням і ніяк тобі не допоможе єрусалимського слова ріка; насичуйся тим, що виблював, бо замість Христової істини даєш перевагу неправді і стверджуєш її. Де сказав законоположник це слово апостолам, у Римі чи в Єрусалимі: "Тож ідіть і навчіть всі народи, хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа, навчаючи їх зберігати все, що я вам заповів"? Чи не від Єрусалима цей голос, римлянине, до тебе дійшов і чи не такий самий ти, як інші народи? Де сказав переможець пекла, в Римі чи в Єрусалимі: "Ідіть по цілому світі та всьому живому Євангеліє проповідуйте"? Чи не від Єрусалима цей голос тебе досяг? Чи ти не один із живих у світі? Де говорив розоритель смертної держави, коли відкривав розум учням, як розуміти писання, кажучи: "Так написано є, і так потрібно було постраждати Христові й воскреснути з мертвих дня третього і щоб у ймення його проповідувалося покаяння і прощення гріхів між народів усіх, від Єрусалима почавши" ¹⁵⁰. А коли від Єрусалима, то чи й не до тебе, римлянине, цей голос відтіля долинув? Адже не сказав "почавши од Рима", але "від Єрусалима"? Хіба ти не потребуєш проповіді покаяння з іншими народами? А коли тобі проповідується покаяння від Єрусалима, чому ж ти, римлянине, дмешся й виносишся? Хіба не знаєш, що в гордості покаяння нема, але звикло воно втілюватись у смиренні, як це свідчить пророк, кажучи від божого лица: "На кого-бо, — каже, —

подивлюсь, та ж увіч на покірливого, мовчазного і тремтячого перед моїм словом" ¹⁵¹. І знову-таки Спас не каже: "Научіться од мене, адже я гордий", але "я тихий і серцем покірливий — і знайдете спокій душам своїм" ¹⁵². Чому ж ти, папо й латинниче, не навчаєшся Христового вчення, покірливості і смирення, але вивчив гордість поганську і над смиренний, покірливий і бідний Єрусалим, який носить подобу Христову і його вчення уміщає, виносишся та величаєшся гордістю, славою та багатством? Хіба через те, що Єрусалим в убогості, смиренності й безчесті, а ти у багатстві, славі, величності й честі? Чи не знаєш і чи не утаїлося від тебе, що теперішній вік у випробі, боротьбі, трудах, а майбутній — у перемозі, в подоланні та мирі? "А коли я, — каже, — даскал і учитель ваш, цей випроб поніс, то належить учням та послідовникам моїм це чистилище в світі цім пропливти — тісний-бо і скорбний шлях веде до життя і мало є таких, що йдуть ним і наслідують їм, всі-бо простують по широкому та просторому, що веде до погибелі, і воліють його триматися" ¹⁵³. Стережися небезпеки і вдивись у себе, папо, чи не ти цьому наставник, коли гордість любиш, а смирення зневажаєш. Так воно і є! Чи не бачиш, що кажеш неправду про старшинство церкви, а не істину, латинниче? Чи потребуємо ще свідчень для оголення неправди твоєї? Хоч і маємо того безліч, але обличимо все, тільки два-три слова наведемо й покажемо, що неправду кажеш, коли вістиш, а не істину. А оскільки ти неправда і в ній плутаєшся, і з нею вік свій проводиш та проходиш, од неправди і плід свій понеси. Ви ж бо, о православні, не печальтеся, бо хто на землі хоч трохи опечалиться, на небесах навіки звеличиться. Не зважайте на латинську, пістряво прикрашену неправду, але в простоті та істині простуйте і з Христом та правдою навіки царюватимете, що вам дістати, господи сподоби! Амінь.

Про начальство та владу старійшинства пап римських

Ступай, латинниче, з неправди в неправду, бо їй властиво не стояти на одному місці, оскільки вона не суцзя, але обходити країни й тулятися, перескакуючи з місця на місце і подивлятися привиддям, а не сутністю своєю. Але істина не така, вона-бо єдина поставилася й утвердилася — вічно й нерушно перебуває і стоїть на одному місці на нерушній основі. Кажеш, що найстарший і найначальніший ти від усіх патріархів, пастирям пастир, маєш владу більшу від усіх і можеш, що хочеш, творити й узаконяти, а узаконення переробляти і відкидати, в'язати й розрішати — цю владу, кажеш, прийняв од Петра, оскільки Петро здійснив подвиг свого життя в Римі. Йому ж сказав Христос: "Ти скеля [По-грецькому, Петро — скеля], і на скелі оцій побудую я церкву свою — і сили адові не переможуть її" ¹⁵⁴. І далі: "І ключі тобі дам від царства небесного" ¹⁵⁵, а далі тричі запитав: "Петре, чи ти любиш мене... паси ягнята мої" ¹⁵⁶ та інше. Ми ж цьому слову від Христа Петрові сказаному, віримо, бо так воно є. Але запитуємо тебе, папо або латинниче папської віри, покажи мені від писання Петрового чи когось іншого від святих: від кого ти цю владу, Петрові од Христа даровану, прийняв і хто її тобі дав? Коли від Петра, кажеш, це іде, засвідчи Петровим писанням. Де Петро каже: "Я — Петро, верховний апостол, звіщаю до відома тих, котрі після мене будуть, що владу оцю, яку прийняв від владики Христа, щоб в'язати й розрішати, і ключ для відчинення царства небесного, і начальство пастирства з усією достойністю, яку мені даровано, перекладаю на римських пап, цю честь їм дарую і найстаршими їх над усіма вчиняю. Хай підкоряються їм, коли будуть говорити й узаконювати"? Чи не бачиш, що то неправда, а не істина. Цього-бо ані в Петровім писанні, ані в інших апостолів не знайти ніяк. Отож, латинниче, неправду кажеш, коли говориш так, і на Петра зводиш брехню, наклеп та огуду. А що тому Петру від Христа доручено було пасти не римські, але інших країн та народів вівці, де Петро взяв жереб проповіді і раніше Рима їх просвітив, — це з Петрового писання увіч видно, бо не називає в своїм писанні, як Павло, іменуючи одну країну чи народ, тобто: "До римлян", "До корінфян", "галатів", "ефесян", "филіп'ян", "До колосян", "До солунян", "євреїв" тощо, але "Соборне послання Петра". Що значить — "соборне"? Тобто не однієї частини, країни чи народу в римських межах, але

багатьох. Рима ж не згадує зовсім, бо не про римлян дбав Петро, де жертвою римських убивць упав ¹⁵⁷, а про тих, що спасалися і приймали з доброю старанністю проповідне слово, що і стверджує, пишучи таке: "Захожанам Розпорошення [Тобто тим, що заходять у різні країни Малої Азії]: Понту, Галатії, Каппадокії, Азії і Віфінії" ¹⁵⁸. А звідки ти взяв свою владу і старійшинство — покажи писанням! Коли ж не покажеш, то накладаєш на Петра примусом брехню і наклеп, бо того він не казав і не думав — це ти намагаєшся утворити з нічого сутнє, бо не можна земній людині творити як богові; тільки бог може сказати: "Будь!" — і стане слово ділом. А що Петро постраждав у Римі, то через це ту владу силою тягнеш до себе замість Петрової матері. І це знамення є плід тих-таки Петрових убивць, адже Петро начальствував не зовнішньою владою і силою над послідовниками своїми і віруючими в Христа, але владою духовною, тобто безсумнівною вірою, конечною убогістю, смиренням, терпінням хрестоносного життя і вседушною любов'ю як до бога, так і до ближнього. Диявол же, не терплячи його влади й начальства, той істині супротивник, що і владику вбив, щоб не володів істиною при неправді його, звелів і Петра-начальника вбити. Коли б Христос, чи його учень Петро, носив зовнішню владу, не допустив би, щоб його вбили, але захистився б слугами. Одначе він сказав "Моє царство не із світу цього" ¹⁵⁹, тому як овеча дав повести себе, щоб заколоти. І голосу не подав, як вівця, коли її увіч стрижуть — так і він не розтулив вуст своїх, смиренного, його судили та інше. Отак він на самовільну муку ішов, не опираючись, йому і Петро (який прийняв од нього владу) наслідував, волівши праведно померти. Ти ж, по-перше, не покажеш явно, що від Петра цю владу перейняв, супротивне й інше, бо домагаєшся й шукаєш не духовної влади й начальства (тобто смирення, приниження, [прийняття] образ та безчестя, як це буває в того, хто є при благочесті, також прагнення правди і жадання блаженства), але влади мирської, гордості, марнославства, владолюбства, честі, величності, начальства, поганського панування, щоб перевищувати всіх славою й силою — прагнеш ти цього й жадаєш! Чи не бачиш, що це є неправда: не від Петра тобі дано цю владу й начальство. Не від Петра-бо, не від Петра, але від світовладного господаря й начальника, котрий і Петра повелів убити і котрий безнастанно воює супроти істини. А Петрову владу не звідти пізнають, коли хто сам її шукає, а звідси: треба показати в собі владу Петрових добродійностей, а хто уздрить плоди Петрові, що їх видно в духовному начальнику, здивовано скаже: воістину цей Петровий намісник правдивий, оскільки його діла творить, діє, вчить і говорить, як сказав господь: "Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та прославляли отця вашого, що на небі" ¹⁶⁰. Чи не бачиш, що не треба тобі самому шукати влади й начальства, щоб тебе шанували й покорялися тобі люди, але треба тільки просвітити своє духовне світло добродійного життя і смирення (ним же світив і Петро). Тоді природним наслідуванням люди, бачивши це, і бога прославлять, і тобі покорятимуться, як богом прославленому, і візьмуть собі за начальника і найстаршого пастиря, і воздадуть тобі достойну честь не тільки Петрову, але й самого Христа. Ти ж бо супротивно твориш, світлом Петрових чеснот не світиш, а кажеш, що його владу носиш у собі, а інших силою, по-поганському принуджуєш (твердиш, ніби неправду цю і наклеп, який вигадав на Петра, прийняв од нього) і явно наказуєш так себе славити, а показати це ані писанням, ані образом, ані подобизною доброго життя не можеш аж ніяк. Чи не явне то доброборство, коли неправдою істину з усім старанням хочеш подолати і в цьому весь свій вік вправляєшся, однак істину подолати не можеш і марно трудишся, дістаючи собі таким подвигом вічне безчестя. Чи цей ключ од Петра (щоб зачиняти й відчиняти ворота входу до царства небесного) ти прийняв, коли супроти істини борешся? Чи не бачиш, що сам у темниці гордості духами лукавими зачинений і світолюбством та розтлінним життям зв'язаний і марнославством мирської влади полонений? Як, хочеш іншим відчиняти ворота царства небесного, коли і для тебе вони зачинені і сидиш ти поза розумінням і думкою, що таке царство небесне? Чи не бачиш, що це не влада Петрова, але зваба бісівська і влада князів повітряних тьми віку цього, темних, похмурих, скорботних і нечистих духів, вони і Петра, котрий проповідував правду, убили, і нині безнастанно й невсипуще борються супроти єства людського, а що божий образ ганьблять, то на лівому боці постануть у час другого пришествя і

страшного випробування Христового. Коли ж бо і при Христі звабою було вкрадено апостола ¹⁶¹, стережися і ти, папо, й придивляйся добре, чи не в їхню мережу зав'яз і через те так високо мудруєш? Над ними іншої перемоги, як тільки через смирення, безчестя і хрестоносне життя (дбаючи про істину в цьому житті аж до смерті) здобути годі, і коли ти показати владу, дану від Петра папам, пастирям і наставникам, не можеш або не хочеш чи боїшся, щоб Петро не викрив тебе своїм узаконенням, як належить володарювати й начальствувати над отарою овець, що йдуть за пастирями, то ми тобі про те звістимо і з'явимо. У першому своєму соборному посланні він так каже: "Тож благаю між вами пресвітерів, співпресвітер та свідок Христових страждань, співучасник слави, що повинна заявитись: пасіте стадо боже, що у вас, наглядайте не з примусу, але добровільно, по-божому, не для брудної наживи, а ревно, не пануйте над спадком божим, але будьте для стада за взір" ¹⁶². Чого ж ти, папо, кажучи, що взяв владу від Петра, супротивно до тієї влади, чиниш і дієш, оскільки не пасеш по-божому і ревно для спасіння, а з примусу і за честь свого старійшинства та похвали, щоб тебе на землі прославляли й підносили; коли перед богом согрішають, не зважаєш, а коли тобі честі не віддадуть і не звеличують твого імені, гнівом дишеш і помщаєшся? Чи не бачиш, що чиниш супротивно Петровому вченню, примусом пасеш, не по-божому, а через марнославство.

А він же сказав: "Не для брудної наживи, а ревно". Чому ж ти, папо, шукаєш прибутки життя цього від стада овець, тільки того шукаєш, щоб кланялися тобі й шанували ім'я твоє, турботи про них не виявляєш, щоб звільнилися від злоби лукавих духів, що гніздяться в повітрі, і не печалуєшся про цей диявольський полон? Бачимо ми через що, бо ти сам захотів бути діятелем, вірним рабом і повірником мирського князя та з ним наслідуєш уготований йому пекельний вогонь. Знову-таки Петро каже: "Не пануйте над спадком божим (чи ти пастир, чи наставник), але будьте для стада за взір". Яка сила цього останнього слова, дивися пильно, розумний мандрівнику, і побачиш у ньому несправедне начальство і владу римських пап, які на Петра наклепи й брехню зводять, нібито від нього мають оцю мирську владу, — за нею вседушно гоняться і вбивають, щоб над усіма верх узяти. Нині Петро ясно показав цим своїм ученням, що брешуть на нього, коли кажуть, що папи римські владу взяли від убитого за істину Петра, а не від того, що вбиває за істину, від гордого господаря, котрий володіє цим віком і з небес був скинутий. Петро-бо так каже: "Пасі стадо (папо чи пастирю), не пануючи над спадком божим, але ставши для стада за взір". Чому Петро сказав: "не пануючи над спадком божим", поясни нам! Тобто не для того будь пастирем, щоб тебе шанували, улещували, величали, підносили і честь тобі віддавали і щоб ти в житті цьому тільки того й шукав від послідовників, а для того, щоб ти, як пастир, показав взір для стада, щоб виявив чин смирення, покірливості, довготерпіння, убогості, благоговіння, простоти, беззлобності й інші добродійні взірці із себе щоб ти зробив, щоб побачило тебе стадо твоє, що добре пасеш, ходиш праведно і на істину незвабно наставляєш — воно вивчить од тебе слід доброго життя, як правильним шляхом до бога іти і на манівці злоби та лукавства не ухилитися й не блудити, а за такий взірець, що явиш начальнику пастирів, приймеш нев'янучий вінець слави. Чи не бачиш спадок, який дав Петро пастирям: "Не пануйте над спадком божим, але будьте для стада за взір"? Чому ж ти, папо, владою від Петра хвалишся, а супротивно до тієї влади й Петрового вчення борешся й воюєш, оскільки "пануючи" начальствуєш і ще принуджуєш і примушуєш, щоб тебе по-поганському боготворили, взірця ж добродійного жодного в своєму пастирстві не з'являєш і не показуєш. Петро каже: "Будьте для стада за взір", а який взірець ти показуєш стаду, яви мені його на світло, щоб ясно побачив, він-бо в гордості, в марнославстві, у владолюбстві, в начальстволюбстві, у здирстві, в світолюбстві, в об'їданні, в надмірних розкошах і в усіх задоволеннях плотських забаганок, що їх цей вік носить і вміщає і які ти в своєму пастирстві носиш — ось який взірець даєш для спасіння! Повір мені, що такий взірець не в царство, а просто в геєну завабить тих, що його наслідують і то без найменшої завади; за таким взірцем стадо заблукає у вічну погибель. Чи не відаєш, що цей взірець поганського начальства, життя й невір'я носить у собі, а не Христовий та його учня Петра? Чи не бачиш, що не маєш ані влади,

ані начальства, ані того ключа Петрового? Не хвалися, не покажеш, що це так, писанням-істиною, бо тільки неправдою мариш і порожніми словами куглюєш [Куглювати = жонглювати, бавитися], щоб хтось, хто не може уздріти облуди порожніх бесід, навернувся на звабу. Коли ж істина засіяє, тоді облуда неправди, як дим од вітру, зникне. Знаємо, що на Першому Нікейському соборі пошановано було той стіл колишніх святих і благочестивих пап первосидінням, оскільки вони тримали в собі владу Петрових плодів і ключ смирення, покірливості й убогості при собі носили, і це добродійне начало в тих святих папах утримувалося, сяяло й достатньо світило до семи соборів; потім же, коли став окрадений гордістю, забував, померк і потемнів, відсікся від братського одногосся і захотів ходити по своїй волі, любов братську й рівність зневажив, возлетівши на гору слави, багатства й начальства мирської влади, тоді і від дарованого тобі первоосідного столу був відсічений і з пам'ятних книг вичернений і викинутий, а від Петрової влади і тих, що владу мають, проклятий. Чи не бачиш, як неправдою, але не істиною по-поганському хвалишся, якої не маєш, а показати явно не можеш і не хочеш покоритися істині. Але ти в час свого кінця те високе мудрування побачиш і їстимеш плоди своїх діл у вірі. Ви ж, о православні, пробувайте кріпкі й непоступливі в істині та вірі, щоб із Христом правдиво у безконечні віки сподобитися царювати — чого вам дай, господи, дістати. Амінь.

Про наслідки для тих, хто прагне латинських плодів

Коли вже ти в неправду і звабу, папо римський, уплутався, зав'яз і замотався, признаємо тобі те, чим ти похвалився, що все духовне на плотське і закони святого духа на свою волю перемінив і перетворив, олицемінив усі церковні таїнства і священнодійства, від істини на неправду змінив, тобто причастя Христового тіла, хрест, хрещення, вінчання, поховання, виведення на священство, вигадав чистилище, свята й празники поміняв, ухитрився сотворити зміну в часі і русі сонця та місяця заради незгоди¹⁶³, і ні в чому любові та єдності з православними не маєш, і вже відсікся та відщепився від усіх частин церковного тіла і соборної апостольської церкви. Куди ж іще підеш зі своєю неправдою, оскільки вона, не будши суццою, встояти не може, в місцях, куди була приведена, вся обтекла звабою і послідовників своїх покорила, оцарствила і зв'язала узами нерозв'язними високомудрості, гордості та марнославства. Але потерпіть, православні, і побачите цю неправду, яка ступить ще на один, останній, конечний ступінь, щоб звершити все таїнство цього віку. Який же це останній і найвищий ступінь? Ось який — лишилося римському папі і його царству виригнути хулу па вишнього, велике сотворити гоніння на благочестя — православних гнітити й мучити, а породити антихриста, царя всіх звершень злоби й підступів диявольських, який закріпить латинську звабу своїм пришествям; а його господь Ісус уб'є духом своїх вуст і знищить своїм явленням. Вже являється тайна беззаконня, ото ж збагни її, доки з середини не вийде і не з'явиться беззаконний. Тому-то вам, православним, утіхи більше в цьому світі не залишилося, тільки від Христа, який сказав: "Страждання зазнаєте в світі, але будьте відважні: я світ переміг!"¹⁶⁴ І далі: "Щоб разом із ним прославитись, бо я думаю, що страждання теперішнього часу нічого не варті супроти тієї слави, що має з'явитися в нас"¹⁶⁵, — сказав Павло. І знову Христос: "А хто витерпить аж до кінця, той буде спасений"¹⁶⁶. Через те подобає православним кріпко готуватися терпіти прийдешні біди й скорботу й не журитися. Той, що має прийти, той прийде і не затримається. Мине, ніби сон, це скоротічне життя, скоро мине! Отож будьмо готові на славне воскресіння добрим і очищеним життям, щоб дістатись на правий бік, і сподобитися почути благословенний голос, який дарує вічне життя. А латинську обмову не слухайте і не дивуйтеся з їхньої красної і хитрословесної брехні, оскільки вона мертва і безплідна, хоч зовні наче домовина прикрашена і малюнками поцяцькована й упістрявлена, а коли відчиниш і плода пошукаєш, то побачиш там сморід, гній, кістки й черву. Так і ти, розплющивши очі здорового глузду, побачиш у латинському костьолі, вірі, законі та житті смородорозумність та безплідність. Скільки їх, честі й наслідування достойних, легко в

неправедних перетворюється; дивлячись на їхні машкари й комедії, вони гадають, що це щось сутнє, — не знають-бо, що це зваба й брехня. Ви ж бо, о православні, держіться істини від усієї кріпості мислі й сили душі (в ній же й божественна любов спочиває), щоб бути увінчаним від істини в час випробування плодів, чого, дай господи, вам дістати! Амінь.

Я хотів викривальне писати й про тайну вечерю, календар та інші їхні, латинські, переміни (від істини на неправду і звабу), але оскільки побачив, що про те все досить написав од божественного писання Василь ¹⁶⁷, тому й покинув про те писати. Це ж бо Василеве писання перевірів належно й побачив, що воно писалось не від власної фантазії нововинайденого помислу, а від божественного писання, як і звістив. Тому прийміть це, молю вас, із щирістю вседушевної любові й утвердіть себе у вірі — є в тому писанні істинний слід православного сповідання, віри в Христа. Мандруючи по ньому, розумний мандрівник зваби еретицтва уникне, а знайде себе в істинній вірі святої соборної апостольської церкви, в ній-бо вас хай збереже Христос. Амінь.

Про латинський чистець, вигаданий майстром дияволом
та його учнями, папами римськими

Залишилося мені сказати ще кілька слів про латинський чистець і показати, що це явна зваба, й брехня, і фантазія самого підземного владики диявола. Так я почну.

Запитаю тебе, латинниче: чи буде суд, чи ні — як віруєш? Він же обов'язково відповість, що буде. Тоді я знову до нього: коли буде суд, то кого судитиме суддя, коли беззаконники й грішники очистяться в чистці? Чи не знаєш, що суд буде не на невірних, а на вірних, котрі хрещені в ім'я отця, і сина, і святого духа і які не виявили справжньої віри, не берегли заповідей господніх, як сказав господь: "Якщо ви мене любите, мої заповіді зберігайте... Хто не любить мене, той не береже моїх слів" ¹⁶⁸. Той, хто не додержує заповідей, не може бути вірний, той, хто не вірує, безплідне життя провадить, хоч пригоджує богу, і хрещення в собі безчестить — всі такі стануть із лівого боку для вироку суду. Віра-бо, за Яковом-апостолом, без діла мертва, так само й діло без віри. Невірних же судити не потрібно, оскільки вони гинуть у безвір'ї, осуджені вже за життя непізнанням бога, і тим, що не прийняли дару печаті хрещення; це про них сказав Павло: "Котрі бо згрішили без закону, без закону й загинуть, а котрі згрішили в законі, приймуть суд за законом" ¹⁶⁹. Каже про це й Давид: "Не воскреснуть нечестиві на суд, але на мучення являться без випробу" ¹⁷⁰. Закон же вірним — це Євангеліє нового життя. "Тож ідіть, — каже господь, — і навчіть усі народи, хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа, навчаючи їх зберігати все те, що я вам заповів". Коли їм буде суд, то що таке пургаторіум? Коли є пургаторіум, не треба суду, коли є чистець, то де правий і лівий бік, які розділяють овець, що плодоносять добрими ділами в цьому житті, від неплодних козлиськ? Коли є чистець, то немає потреби в лівому боці, так само і в правому; коли є чистець, то чи правильне буде речене суддею тим, що стоять ліворуч і праворуч? Одним [сказав]: "Прийдіть благословенні мого отця, посядьте царство, уготоване вам від закладин світу" ¹⁷¹. А чому? Тому, що віру ділом показали. "Бо я голодував був — і ви нагодували мене" ¹⁷². А другим [сказав]: "Ідіть ви від мене, прокляті, у вічний огонь, що дияволіві та його посланцям приготований" ¹⁷³. А чому? Тому, що безділну віру сповідуєте. "Бо я голодував був — і ви не нагодували мене" та інше. Коли ці слова суддя хоче виголосити тим, що стоять з правого і лівого боку, то пургаторіум — брехня і вигаданий синами неправди. Коли є чистець після смерті, то чи правильне буде слово, сказане Христом, що "всі, хто в гробах, його голос почують і повиходять ті, що чинили добро, на воскресення життя, а котрі зло чинили, на воскресення суду" ¹⁷⁴? А якщо ті, хто сотворив зло, вийшовши з гробу, на суд ідуть — коли ж і в який час, латинниче, будеш чиститися? Давши відповідь, у геєну йдуть, а не в чистець, "Ідіть ви від мене, — каже, — прокляті, у вічний огонь, що дияволіві та його посланцям приготований". Чи не бачиш брехню, створену від отця

диявола його учнями? Але ми належно викриємо неправду і цю латинську звабу. Коли є пургаторіум, то чи правильне буде мовлене Христом, що за все марно сказане людьми воздається словом у судний день? Коли за слово воздадуть, то за діло чи не воздадуть? Чи не віриш Христу? Звідси й пізнається, що не віриш йому. Коли ж не тільки за зле діло, але й за марне слово воздадуть людям у день судний, якщо покаанням у цьому житті не очистяться, то коли будеш чиститися, латинниче, якщо на лівому боці будеш і відповідь дістанеш таку: "Ідіть ви від мене, прокляті, у вічний огонь"? Глянь, що не каже скорочено: "Ідіть, і помучтеся, й очистіться від гріха. І знову поверніться очищені, щоб достойно ввійти в царство небесне, бо туди все нечисте й погане не входить", але каже ясно: "Ідіть ви у вічний огонь, що дияволові та його посланцям приготований". А коли в диявольську геєну відсилає, там уже не буде скорочення чи обмеження часу й послаблення мукам, оскільки сказано: "У вічний огонь", і так кінчається: "І ці підуть на вічну муку, а праведники на вічне життя"¹⁷⁵. А коли каже "вічно", то там кінця немає, де кому яка частина буде — на життя чи на муки. А в другому місці каже: "Де їхній черв'як не вмирає і не гасне огонь"¹⁷⁶. А коли буде суд, то що посіємо тут, те й пожнемо, за словом апостола Павла: "Бо хто сіє для власного тіла свого, той від тіла тління пожне". А що це — тління? Це зникнення, безплідне життя, свинське споживання і скотська бездумність про майбутнє. "А хто сіє для духа, той від духа пожне життя вічне"¹⁷⁷. А що це — дух? Це чистота, піст, повстримність, молитва, послух, пам'ять божа, боязнь суду, думка про смертність. "Поминай, — говориться, — смерть і не согрішиш". "Бо мусимо, — вістить Павло, — всі ми з'явитися перед судовим престолом Христовим, щоб кожен прийняв згідно з тим, що в тілі робив він — чи добре, чи лихе"¹⁷⁸. І далі: "Як хто нівечить божого храма, того знівечить бог, бо храм божий святий, а храм той — то ви"¹⁷⁹. Як же людина цей храм нівечить, це всім відомо: по-перше, невір'ям у сказане богом; також, коли не кладе труду, щоб виконати Христові заповіді, які він велів виконувати і заборонив порушувати. Хто ж заповіді Христові не виконує, той чинить тоді супротивно владиці, тобто для князя тьми віку цього живе поганським життям і волю його чинить та виконує плотськими похотями, для гріха працює, і служить, і так нівечить храм божий, оскільки не уготував і не очистив у собі місця для вселення бога і вміщення благодаті божої заповідями добрих діл; лукавства і злоби не вигнав, божої любові не вселив і не постарався вмістити, а був посудиною цього світу і знівечив храм божої оселі, куди обіцяв приходити й перебувати, коли будуть збережені заповіді, кажучи: "Я, — каже, — і отець мій прийдемо і оселю в ньому закладемо"¹⁸⁰. Чи не бачиш, як нівечиться храм божий? А коли знівечений храм від цього життя без покаання буде забраний смертю, як і коли очиститься, приготується до входу в царство небесне, коли немає часу на очищення, а на суд і відповідь, на життя чи на вічну муку, бо ж час покаання минув, справи й труд відійшли, берегти заповіді вже годі, добротності час уже минув, час сльозам, молитві й милостині забрано? Чи не бачиш, що чистець — це лжа і зваба? Коли є чистець по смерті, то чому той багатий не очистився, що в муках і в пеклі, та ще й відділений прірвою від Авраамових милостивих надр, щоб стражденний Лазар не втішив його й не прохолодив хоч би краплиною води з кінчика пальця, а коли той молить, щоб дали йому поміч, відповів йому, кажучи: "Згадай, сину, що ти вже прийняв за життя свого добре своє, а Лазар так само — лихе, тепер він тут тішиться, а ти мучишся. А окрім того всього, поміж нами та вами велика безодня поставлена, так що ті, що хочуть переходити, не можуть ізвідси до вас, ані не переходять ізвідти до нас"¹⁸¹. Що таке прірва? Таж кінець життя означає, де вже нема часу ні на покаання, ні на діяння, ні на сіяння, але йде жниво добрих чи лихих плодів, за труд — спокій, а за спокій цього життя — вічний труд муки, за покаання ж — утіха. "Блаженні засмучені, — каже, — бо вони будуть утішені"¹⁸²; горе тим, що сміються, бо плакатимуть, але не допоможе їм вічний плач. "Ось тепер час приємний, — каже апостол, — ось тепер день спасіння"¹⁸³, а смерті нема. "Бо ж у смерті нема пам'ятання про тебе, — каже Давид, — у шеолі [Шеол = пекло] хто ж буде хвалити тебе?"¹⁸⁴, бо що в житті цьому приготував, те в майбутньому візьмеш, а що тут посіяв, те там пожнеш. І не милість уготована тим, що примножують задоволення цим життям, не милість краплі води при спразі, а в огні їм горіти, як той багатий — ось що візьмеш! Коли плевели [Плевели = бур'ян у хлібі; тут:

учення, супротивне істині] гріховні посієш, то вогонь постійний, негасимий погнеш. Чи не бачиш, що від неправди вигадано чистець, бо осоромлюється, коли його істина викриває й освітлює, він-бо плід вигадки, а не сутність істини. Але хай він, як змія, в'ється і скаче, ми його знову викривати почнемо й обійдемо його обителі, уготовані для тих, що стануть на лівому боці, щоб явно була пізнана неправда і зваба, бо не всім буде один кут чи пристанище в мучилищі, але різноякі, за чином, саном і життям кожного, як і слава тим, що стануть по правий бік: ті сонце, ті місяць, ті зорі після того, як проспівують славу світлооким і честь візьмуть у них, у тих численних обителях, що про них сказав Христос, — в домі отця небесного. Коли ж є чистець по смерті, то чому цноті немилостивій вхід до чертога зачинено і не каже жених, коли товчуться безчасно: "Ідіть очистіться і знову прийдете", але "я ніколи не знав вас. Відійдіть від мене" ¹⁸⁵. А коли бог каже: "Не знаю вас", то що значать ці слова? Чи не те, що так само постраждають, як безплідні козлиська, котрим він сказав: "Ідіть від мене, прокляті". Гадаю, що не менше приймуть страждань і мук, ніж козлиська. А чому цим не каже "прокляті", а тільки "не знаю вас"? А тому: коли цнотливістю наслідуватимуть його, коли цноту й чистоту плотську збережуть, але не очистяться від жорстокосердя і злосливості і не виявлять милості до ближнього, то світильники свої погасять без оливи милосердя. Тим-то жених приносить їм благу відповідь, хоч вони милості й не достойні. Так само й Авраам каже до багатого "сину", хоч і не виконує його прохання, і тут те саме: "Я ніколи не знав вас. Відійдіть від мене", — досить їм і тої муки, що вони будуть зачинені [в пеклі] й божого лиця не бачитимуть. Про те мучилище пророк каже: "Хто буде нечестивий, той не побачить божої слави" ¹⁸⁶. Так, гадаю, постраждає іночий чин, який на бран природних похотей, щоб перемогти плоть, озброюється і виходить, але буває переможений чуттєвими речами і топче свою обітницю, оскільки в невір'ї знемагає і, як пес на свою блювотину, вертається і береться до мирських чуттєвих забаганок і, набувши такі речі чи ржу того скарбу, пожадливо в нутро своє замикає. Але це вже інше.

Я ж мучити буду й томити викриттям неправдивий чистець. Коли є пургаторіум після смерті, то чого тому, хто осмілився в поганій одежі ввійти у шлюб, владика повелів зв'язати руки й ноги і в глупу тьму вкинути? Чому не дозволив йому насолодитися шлюбним весіллям? Отак, гадаю, постраждають не від бога зване духовенство, єпископи та інші священики, що духовний сан гвалтом забирають, але не знають, що таке дух, і в поганій одежі, тобто з неочищеною совістю входять у шлюб тайної вечері, щоб жертвувати богові в дусі — вони-бо по-плотському живуть і мудрують. "Коли хто, — каже, — єпископства чи священства бажає сам від себе, а не від бога покликаний, справді бажає добру річ, — каже божественний Павло, — але подобає, каже, йому плоди того діла в собі з'явити, тобто бути непорочним, тверезим, цнотливим, благоговійним, чесним, гостинним, учительним, не п'яницею, не заводіякою, не сварливим, не користолюбцем, але тихим, незаздрисним, несрібнолюбцем, мужем однієї дружини, своїм домом добре правити та інше чинити" ¹⁸⁷. Нині ж супротивно чинять, діло єпископське всі люблять, а дільних плодів ніяких таких не показують, більше того, в усьому всі ті добродійності злобою побивають; на шлюб священства одні, що звані від бога, чисті і від духа святого посвячені в чертог царського мешкання звикли входити, а ці незвані, не маючи й одежі шлюбної, самі від себе входять та маєтками володіють і не сподобляться [вони] радості святого духа та женихового весілля. І як не жахаєшся дому владика, коли прийде глянути на тих, які виляглись незвано утверджені, а не тому поставлені, що мають шлюбну одягу? Що учиниш тоді, коли тих, що безсоромно осмілилися ввійти, повелить господь зв'язати по руках та ногах і вкинути у кромішню п'ятому, звідки немає спасіння? А хоч і званий ти на цей духовний шлюб, то випробувати себе подобає: чи маєш ти шлюбну одягу, тобто чисту совість і непорочне життя? Ніякої-бо тобі користі від дерзновенності, хоч і ввійдеш, але коли не сподобишся женихової радості, то навпаки, постраждаєш, а за дерзновенність буде велено тебе вкинути у тьму кромішню. Коли є чистець після смерті, то чому пан раба того, що талант закопував, раба відчайдушного, звелів кинути у тьму кромішню, де плач і скрегіт зубів, а чому не послав його до чистця очиститися? З цього постраждає влада, що духовно володіє розумом, коли замість збільшувати спасених, через

нехтування закопують дбання і промисел про стадо, про виправлення овець зовсім не думають, а від цього і страждають, оскільки тільки заради насичення плоті попляться, тобто в попи стрижуться, а за примноження спасених душ не дбають. Постраждає також і влада мирська: вони-бо добрий талант, даний їм від бога, закопують у своїх похотях і солодошах тілесного гною, а про примноження божої хвали не дбають нітрохи, забуваючи про голос суду, що "від кожного, кому дано багато, багато від нього і жадатимуть"¹⁸⁸, і тут-таки: "А кому багато повірено, від того ще більше жадатимуть" і забувають, що заради цього від бога боже прийняли, щоб цим бога прославляти; вони ж бо супротивно чинять, виснажують на свій сморід та марну славу цього світу божі добра і зачиняють своєю скупістю сердечні ворота, дані для спасіння їхнього та їхніх підручних, і не множать божого дарування в славу божу, через що не дадуть користі ні собі, ні братії своїй, тільки закопують ці божі дарування в суєті та тлінності світу цього, гадаючи, що бог того не бачить. А що учините, містоутримувачі й багатосельці [Багатосельці = ті, що володіють багатьма селами], коли пан за дане вам спитати вас захоче? Що тоді відповісте? Коли кажеш, як це нині звик говорити, мовлячи: "Вільно мені над своїм, що хочу з ним учинити, те учиню, а де хочу потратити, там потрачу". Чи ж воно твоє, оте, що маєш? Чи ти створив його, чи з матеріної утроби з собою це для життя виніс? Не твоє воно, бідаче, не твоє, і без божої волі не можеш жодної rischi потратити і загубити — тоді це побачиш, коли з тебе спитається, а тепер це сховано від твоїх плотських очей. Коли ж кажеш, що владу над цим маєш, чому не маєш влади, щоб вічно жити і не вмирати? Отож бачиш, що не своє утримуєш, бо, прийшовши, смерть тебе за природним законом, а більше за велінням божим, схопить і раптово від міст і сіл, маєтків та скарбів, від любих друзів відлучить і як найостаннішого з убогих внесе в утробу сиріє землі. Де тоді твоя влада, де твоє те, що кажеш: вільно тобі? Чи не знаєш, що спитається з тебе до найменшого про добро, яке ти зробив, і про все судді та царю даси відповідь?

Але повернімося знову до неправдивого чистця. Коли є чистець після смерті, то чому (в цьому житті залишений) тісний і скорбний шлях, призначений від подвигоположника, веде в життя, а широкий, просторий веде в погибель — чому ж не каже, що в чистець? Чи не бачите, погібелі сини, котрі вивчили від батька неправди диявола мистецтво неправди, яка мережа та рів створені на звабу його учням? Коли є чистець після смерті, то чому подвигоположник із заборною узаконив, кажучи: "Увіходьте тісними ворітьми"?¹⁸⁹ А чому? Бо коли ними не увійдеш, то вічного життя не побачиш; у тісних-бо ворітьях — життя, а в широких — погибель. І багато хто мандрує в погибель, волючи більше туди йти, як у життя. Коли ж є чистець після смерті, то чому законоположник нужду залишив і узаконив у плоті, сказавши: "Через великі утиски треба нам входити у боже царство"¹⁹⁰. А що таке нужда? Це наш християнський пургаторіум, котрий вірні заради віри пропливають (одні між народами, що не знають бога, інші між латинами, що пізнали бога, але через гордість відпали і однаково з невірними мудрують); наші християни очищаються, проходячи через безчестя, наругу, ганьбу, наклепи, обмови, насміхи, гоніння, біднотворення, приниження, гніт, биття, в темниці замкнення, муки та вбивство, які чинить антихристове насліддя, папська віра; так очищаються наші істинні християни в цьому житті за Христовою заповіддю, щоб бути достойними ввійти у вічне життя тісним і скорбним шляхом, який втискується і вміщається в тісні смертні ворота, за якими — простір, вічний спокій, життя й царство боже знаходять — "коли треба, — каже, — царство боже й нужденні дістають". Бо наш пургаторіум, істинних християн, — у плоті, в неправдивих же — по смерті; наша нужда — в терпінні заради 'царства божого, у латини ж, антихристових слуг, — в докуці та гніті [інших]. Вони стараються заради царства божого до решти обезчестити православних і в свою звабу полонити й підкорити поганською силою, а це чинять не за образом добродійності, який подав Христос: "Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та прославляли отця вашого, що на небі"¹⁹¹, але, супротивно цій славі отця небесного, примушують по-мучительському християн до справ лукавого отця і вбивці, як раніше, в часи ідолопоклонства християн примушували нечестиві

царі, кажучи: "Хай вклоняться Ваалу, Аполлону чи якомусь іншому ідолу, поганському богу, а коли не хочуть, то гнітять їх і мучте, маєтки розграбуйте, а коли й після того вклонитися не захочуть, то вбийте зовсім". Таке й нині латина чинить православним християнам, оновлюючи давнє ідолопоклонство та гоніння, бо каже: "Поклонися папі, приймай його від себе вигаданий закон, новоутворений календар і шануй, від давнього відступися, а всю звабу віри чесно шануй, на нас нічого істинного не кажи, брехні і зваби нашої не огуджуй. Коли ж не хочете, беріть їх і мучте докуками й бідами. Ви, війти, бурмистри, лантвійти [Лантвійт = голова колегії лавників, що складала міський уряд], влада мирська, міська і повсюди, не давайте Русі ніякого простору для життя їхнього, в судах Русь не боронить, хоч, може, й кривду їй діятимуть, у сусідстві любові не виказуйте, з ними не водяться і більше їх ненавидьте; у куплях, торгах, ремеслах русин із папістом однієї волі хай не мають; у цехах ремісницьких русину бути не належить, доки не попалиться; на війтівства та бурмистрівства та інші посади від руського народу хай не поставляються, доки не повірять у папу. Коли ж цим Русі не допечете і не захочуть вони від своєї християнської віри відступити і папі, як ідолу, поклонитися, розорите їхню божу службу, на свята за старим календарем дзвонити не давайте, а силою змусьте святити й празникувати за новим і виною [Вина = судова кара, штраф] це їм заборонить. Коли ж і тепер не послухають, Христове причастя обезчестьте, пролійте на землю й ногами побийте й потопчіть, церкви запечатайте і зусібч чинить біди, докучаючи, хай через ці біди й докуки поклоняться папі й римському костьолові. Коли ж і такими нападами їх не здолаєте, у темницях зачиняйте і без вини вини на них накладайте, бийте, безчестьте й убийте в ім'я найсвятішого папи — прощення й розгрішення від нього приймете і в чистцю за те і за всі беззаконства після смерті очиститесь".

Чи не бачите, погібелі сини, навіщо такий звабний і поганський чистець собі після смерті спорудили, адже ті, що по-поганському прожили життя цього марнотного віку, після смерті входять у чистець, а з чистця вискакують і в небесне царство. Віру мені поймай, папо й папісте папін, що вже з того чистця після смерті, в який праведним божим судом укинтий будеш, довіку вискочити або виплинути не зможеш — свідок цьому сам Христос, який сказав: "І ці підуть на вічну муку, а праведники — на вічне життя"¹⁹². Чому ж не сказав тут: "Докучники, мучителі та вбивці підуть у вічне життя", але "праведники"? І де є правда в твоїх поганських плодах, папо, і ти, папісте, — яви мені її! Чи не бачиш, православний християнине, плоди латинської правди: поганське безвір'я, мучительський, ідолопоклонницький норов? Чи не бачиш ти, що по істинному пургаторіуму від латинських докук пливеш у цьому житті, щоб, очистившись скорботами й бідами, був достойний увійти в царство небесне; латина ж, докучаючи і заповіді Христові ділом руйнуючи, після смерті воліє очиститись у вічній геєні. Хай вони своїй звабі слідуєть і на чистець по смерті сподіваються, ти ж, православниче, в цьому житті цей чистець пропливи, як і твій законоположник проплив сам і його послідовники-учні; в цьому чистці, доки ми у плоті цій пробуємо, нас вони спонукають і вчать, щоб ми пургувалися й чистилися, бо подвиг великий нас чекає, бо "тіло, — каже, — бажає противного духові, а дух противного тілу і супротивні вони один одному". І далі: "А в усьому себе виявляємо, як служителів божих, у великій терпінні, у скорботах, у бідах, у тіснотах"¹⁹³, — каже божественний Павло.

Ще трохи про неправдивий чистець скажемо і все дивне й бридке покажемо, бо є він неправдою і звабою, а не істиною. Коли є чистець після смерті, то де віра, надія та любов і збереження божих заповідей? Хто не любить бога, їх не береже, а хто не береже, той не вірує, а хто не вірить — той осуджений; той, хто не вірить сину, котрий говорив, учив і приклад показав, не побачить життя. Коли є чистець після смерті, то навіщо проповідується Євангеліє заповідей нового життя, що веде до життя вічного? Чи не для того, щоб очистити людське єство для входу в царство боже й уникнути уготованої дияволу геєні? Ясно, що для того. Чи не бачиш, православниче, неправедний латинський чистець? Чи не бачиш, папський латиннику,

що ти відсікся від усіх частин віри, закону, заповіту і краси церковної і від усієї соборної та апостольської церкви і валяєшся у звабі й неправді? Але ти собі йди з машкарами та комедіями; ви ж, православні, наслідуйте істину, щоб з істиною у вічних обителях поселитися і сподобитися насолоди від невимовних радостей, — сподоби вас, господи, бути їхніми наслідниками. Амінь.

Глава 7

ПРО ЄРЕТИКІВ

Отаке про латинську звабу короткослівно було сказано. Про інші єресі не треба вам і писати. Самим-бо вам добре відомо з писання апостольського і святих богоносних отців, що єретики — неправдиві пророки, які упереджають антихриста. Адже і латина хоче воскреснути, але сім'я зваби носить у собі, посіяне єдиним майстром-дияволом, і невір'я явно не показує. Про них Іоанн Богослов, Петро, Іуда і Павло досить говорять, що і сліпому, який уміє мислити, можна відчути, адже Петро каже: "А між людом були й неправдиві пророки, як будуть між вас учителі неправдиві, що впровадять згубні єресі, відречуться від владики, що викупив їх, і стягнуть на себе самі скору погибель. І багато хто піде за пожадливістю їхньою" ¹⁹⁴ та інше. Слідуючи цьому, й Павло каже: "Людини-єретика по першій та другій наставленні відрікайся, знаючи, що зіпсувався такий та грішить, і він сам себе засудив" ¹⁹⁵. А оскільки єретик засуджений, то що ти хочеш, православний християнине, чи шукаєш почути від нього щось здорове? Нічого іншого не знайдеш, тільки те, що й ти будеш осуджений. "Кажу-чи йому, — мовить, — радуватися, єднається з ним невір'ям". І як не боїшся розмовляти із змієм? Хіба не знаєш, що смертоносне жало згубну отруту в устах носить, якою умертвляє тих, що слухають? Дбай, православний християнине, щоб не отруїтися зловір'ям єресі!

Запитання. Що таке єресь?

Відповідь. Єресь — це безчестя, розбещений розум, зваба думки, виснаження помислу, сумнів у істині, двоєдушність, мисельна сліпота, конечно невір'я.

Запитання. Що таке благочестя?

Відповідь. Благочестя — це непохитна і безсумнівна віра, істинне уповання, розумодушевна міць, здоровий помисел, благоговіння до бога, простота, конечно беззлобність. "То щоб знав ти, — каже Тимофію, — як треба поводитися в божому домі, що ним є церква бога живого, стовп і підвалина правди, Безсумнівно, велика це таємниця благочестя: бог у тілі з'явився" ¹⁹⁶ та інше. А оскільки це є таємниця, що бог явився у тілі, як же єретики не вірять Павловому й інших апостолів слову, що це є таємниця, але намагаються земним помислом глибше [від божого] помислу тайну цю збагнути, як і побачити те, що відоме земним, і до чого можна наклепникам доторкнутися рукою. Чи бачиш ти звабу, єресь, нечестя, безумство, сліпоту і злостивість?

Але чи треба багато говорити про єретиків? Вони-бо, коли б не були в божому трипостасному образі й не носили розуму, слова і духа у плоті, нічим не різнилися б законом та життям від безсловесних свиней. Де-бо в них віра, де церква, де священство, де жертва, де правило, де славослов'я, де піст і приборкання єства, де дух? Чи не все плоть, і кров, і споживання безчасове свинського закону? Про них і Петро каже: "Вони, немов звірина нерозумна, зроджена природою на зловлення та загибель, зневажають те, чого не розуміють і в тлінні своїм будуть знищені"; і далі: "Вони повсякденну розпусту вважають за розкіш, самі — бруд і неслава, вони насолоджуються своїми оманами, бенкетуючи з вами, їхні очі наповнені перелюбом та гріхом безупинним, вони зваблюють душі неуміцнені" ¹⁹⁷ та інше. Також Іуда каже: "А ці зневажають,

чого не знають, а що знають із природи, як німа звірина, то й у тому псуються" та інше. І далі: "Вони скелі підводні на ваших вечерях любові, бо з вами без страху їдять та себе попасають" та інше. І далі: "Це ремствуючі, незадоволені з долі своєї, що ходять у своїх пожадливостях, а уста їхні говорять чванливе; вони вихваляють особи для зиску. А ви, улюблені, згадуйте слова, що їх давніше казали апостоли господа нашого Ісуса Христа, які вам говорили: "За останнього часу будуть глузії, що ходитимуть за своїми по-жадливостямн та безбожністю. Це ті, що відлучуються від єдності, тілесні, що духа не мають" ¹⁹⁸. Чи не бачиш єретицьку мудрість, що вони — плоть і кров, а духа не мають. "Плоть і кров посісти божого царства не можуть", як сказав Павло ¹⁹⁹. Через це словами Петра та Іуди до вас кажу. Ви ж, улюблені православні християни, роде вибраний, народе святий, царське свячення, люди оновлення, котрі вчите себе святою своєю вірою, духом святим і молитесь, самі себе в любові божій тримайте, чекаючи милості господа нашого Ісуса Христа на вічне життя. Її б нам усім дістати в самому тому Ісусі Христі, господі нашому, з ним же отцю слава, честь, і держава, й поклоніння зі святим духом нині, завжди і навіки. Амінь.

Глава 8

ЗАГАДКА ФІЛОСОФАМ ЛАТИНСЬКИМ, ЛЯДСЬКИМ І ТИМ, ЩО ВСЛІД ЗА НИМИ ПОГНАЛИСЯ ДО ЗВАБНИХ ЛАСОЩІВ, БІЛОБОРОДИМ РУСЬКИМ ДИТИНЧАТАМ

Скажіть мені, о премудрі, які знаєте вправності та мистецтва граматичні, діалектичні, риторичні та філософські, у який спосіб Христос відкрив розум розуміти писання простакам, котрі його наслідували? А було воно так. Лука мовить: після воскресіння "він їв перед ними. І промовив до них: "Це слова, що сказав я до вас, коли був іще з вами: потрібно, щоб виконалось усе, що про мене в законі Мойсеєвім та в пророків і в псальмах написано". Тоді розум розкрив їм, щоб вони зрозуміли писання, і сказав він до них: "Так написано є" ²⁰⁰ та інше. Почерпніть же від своєї премудрості філософської і відкрийте мені ті ворота, які відчиняються до духовного розуму: які ті ворота, в якому головному місці вони замкнені, скажіть докладно, як вони відчиняються — покажіть мені ключа! Коли таке мале розкажете мені, зрозумію, яку користь дає вам ота бридня, за якою ви гонитеся. А коли не розгадаєте тієї простої, нехитрої загадки, не від вимислу практичного, але від істини, яка сама від себе провістить, я тоді, залишивши латинських філософів, до тебе, брате мій русине, повертаюся зі словом і даю здорову й позиточну раду для спасіння душевного: покиньте бігати вслід за латиною і за вченням їхнім, бо, втопившись трудом зваби, невір'ям, напевне так поздихаєте, як і всі вони! Таж ліпше вдома у благочесті сидіти, хоч і не багато знаючи, та з отцем, і сином, і зі святим духом нероздільно і нині — й будете ви там! Амінь.

Глава 9

СЛІД ДО ОСЯГНЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ МИСТЕЦТВА, ЯКЕ ПРИВОДИТЬ ДО ЦАРЮЮЧОЇ БЕЗСМЕРТНОЇ ТА ВІЧНОЇ ПРАВДИ

Перше: убогим стати, як Христос.

Друге: відректися себе й душу свою в цьому житті зненавидіти.

Третє: взявши ярмо хреста Христового, — випробування, боротьби, подвигів у думці та плоті, в терпінні супроти лукавих піднебесних духів, — перепливти і тіснотою голоду та спраги протиснутися з пильною повсякчасною Ісусовою молитвою, зів'ялити та висушити плоть і кров потом тіла і подвигом мисельного дослухання в нічному неспанні, в денній тверезості і в сидінні на певному місці та в безмовності.

Четверте: загасити любов і пам'ять цього світу, неухильно спрямовувати мисельне око в

майбутній вік, щиро бажаючи небесного царя, — каятися, плакати; завжди бачити і постійно поминати в сердечній клітці пам'ять про смерть, і сподіватися повсякчас на межу й день відходу, готуватися до того.

П'яте: від усієї сили, міцї, думки душею та серцем досягати божої волї, свою ж убити й поховати в забутті, берегти з усією пильністю і любов'ю Христові заповіді і, бережучи, завжди в число перших устигати, створене забувати, бо нічого не створив.

Шосте: безчестя і смерті хрестної шукати, бажати і знаходити в світі цим огуджене.

Коли хто піде цим слідом, шукаючи безсмертну правду, навчиться і знайде найчудовішу і найсвітлоноснішу оту правду й уздрить у ній воскресіння передніше загального воскресіння і всі таїнства, яких язик, за словами Павла, вимовити не може, і не досягне, і не осягне. Коли ж інакше хтось захоче і спробує досягти й осягнути таїнство правди — через зовнішнє учення правди, то заблудить в антихристову звабу й гордість, куди і латинський рід заблудив, або в інші єресі впаде того ж майстерства — вигадки князя містра-диявола, сина геєнського, блазнителя віку цього — від нього хай вас збереже Христос благословенною простотою. Амінь.

Ці-бо святїї, хоч і зовнішнє вчення вивчили, але не можуть нічого пізнати про істину від філософської пихи, доки не підуть, зневаживши це, по тісному путі слідом Христового розуму. Коли ж знайдуть його, то й істину пізнають, смиренності досягнуть і будуть на путі спасіння наставниками для слїпих і тих, що не відають бога. Нині в латинському роді супротивно чинять: вивчивши граматичну й велемовну порожньословицю, тобто риторичку, починають надиматися, даскалами і мудрими називаються, проповідують, учать, а самі сидять у безумстві й буйстві премудрості цього світу, як казав Павло: "Цьогосвітна-бо мудрість — у бога глупота"²⁰¹, через що бідахи ніколи не зможуть звикнути до простоти, смирення і беззлобності.

Глава 10

НОВИНА, ЧИ ЗВІСТКА ПРО ТЕ, ЯК ЗНАЙШЛИ ТІЛО ВБИТОГО ВАРЛААМА, АРХІЄПИСКОПА ОХРИДСЬКОГО, У МІСТІ ВЕЛІСІ, ЯКИЙ ПОСТРАЖДАВ ЗА ІСТИНУ Й БУВ КИНУТИЙ У РІКУ, ЩО ЗВЕТЬСЯ ВАРДАР. ЯК ЙОГО ЗНАЙШЛИ, А ПОТІМ ПЕРЕНЕСЛИ ТЕ ТРИБЛАЖЕННЕ ТІЛО ДО ОХРИДА. І НИНІ В МЕРТВІХ ВОНО БІЛЬШЕ ЯК У ЖИВИХ СУЩЕ. ЧУДА ТВОРИТЬ І ПРОПОВІДУЄ ТАІНСТВО ВОСКРЕСІННЯ І НАДІЮ ПРИЙДЕШНЬОГО ВІКУ, ДО РЕШТИ ОСОРОМЛЮЮЧИ ТА ВИКРИВАЮЧИ СВІТ І СВІТОДЕРЖЦЯ-ДИЯВОЛА

Коли вбили і кинули в річку блаженного того отця, а було то в час гоніння й нападок і на інших християн, ніхто не осмілювався шукати те тіло, щоб витягти його, отож він якийсь тиждень пробув у воді, поки той заколот трохи утишився й улїгся, учинений дияволом через гнівнелюті турські серця. Коли ж усе заспокоїлося, в одному селі, що було за два дні ходу від міста Веліса, мешкав чоловік добрий життям, гостинний для странніх, милостинодавець і жебраколюбець, за заняттям — рибалка. Йому був голос уві сні вночі, "Піди, — сказано було, — туди й туди ловити рибу, матимеш добрий улов". Він ото, вставши після сну, подивувався тому явленню й подався ловити рибу в указаний бік, куди йому було назначено. Коли ж наблизився до того місця, на березі ріки стояло дерево, а на ньому побачив білого птаха, який нерушно сидів, схожого до орла. Цьому він вельми подивувався, гадаючи, що воно таке, бо ніколи нічого подібного не бачив на очі. Отож коли дійшов до того місця, то поблизу того птаха побачив при березі винесене поверх води тіло блаженного — воно стояло на одному місці нерушно. Птах отой, ніби якийсь сторож, утупив зір, дивлячись просто на те тіло. Благочестивий муж пізнав був тіло архієпископа по ранах і з чуток, як його вбили та вкинули в ріку. Тоді він витяг його, вніс таємно в село і поклав біля церкви, бо намислив був його поховати. Птах же той, поки він ніс оте тіло, слідом за ним летів угорі, доки тіло не поклали; тоді він сів на церкві, стережучи тіло. А той боголюбець намислив був поховати мертвого біля церкви. Тоді явився йому вві сні Варлаам, кажучи: "Поховай мене всередині церкви, біля олтаря, бо за церкву я постраждав і

помер". Той боголюбець звістив про те родичам і приятелям-сусідам і скликав їх для поховання того тіла. Коли ж ті мужі і священник зійшлися, то почали все робити за звичаєм, як це належить при похороні. А як було справлено обряд і надійшов час покласти те тіло у гріб, тоді багато хто почав до нього торкатися, щоб підняти і в гріб покласти, але воно не далось й трохи порушитися.

Це перше чудо. Здивувалися всі йому й залишались у недомислі, яка ж це причина, що годі його здвигнути. Потім, розмисливши, сказали: "Може, ми недостойні торкатися, через це й не дається нам, щоб поховати?" Тоді почали випробовувати по одному, кому дасться те тіло понестись, а кому не дасться. По тій спробі ледве знайшлося троє благоговійних мужів, які мали славу в усіх тамтешніх посельців, що вони доброжительні; цим у гріб покласти себе не боронив, і його чесно поховали. Після того погребу птах, який сидів на церкві й стеріг оте тіло, відлетів і зробився невидимий.

Коли ж минув рік, відколи те тіло поклали у гріб, було янгольське видіння одному єпископу, благочестивому, сиротолюбцю і в усьому славному сумлінням та життям, був-бо він охоронець Христових заповідей — до нього подано голос, який сказав: "Винеси скарб сокровенний звідти, щоб славився бог". До цього було й Варлаамове заявлення, він із обуренням мовив: "Доки триматимете мене в затворі цієї темниці, щоб не міг я подати помочі бідним і стражденним від усіляких недуг і бісівських спокус. Хай пізнають, як хто надумав кого перемогти, то самі будуть переможені; а хто надумав кого умертвити, будуть умертвенні; а хто надумав кого обезчестити, самі обезчестяться і вічно перебуватимуть у нарузі; і хоч надумали мене убити, оце нині живий я, і починаю їх убивати, і погублю я їх од лица божого, щоб не гніздилося диявольське плем'я, віджену, очищу й посвячу вмістилище житла божого і вчиню, щоб були всі у божій милості. Винесіть мене, щоб явити всьому світу, о єпископе?"

Коли єпископ з жахом прокинувся, то розсудив те з'явлення. Тоді відразу ж рушив до міста Охриди, скликав православних і звістив, що сталося. Вони ж, почувши про те, розпалилися ревністю любовного вогню й молили єпископа, щоб без загайки поїхати разом із ним і чесно донести мощі блаженного від того села до Охридського міста. Єпископ учинив цілком за їхньою порадою й молінням. Однак, щоб не перепинила бісівська заздрість їхнього починання, пустили чутку серед безбожних турків, а щоб не заборонили їм дістати те, чого бажали, надумали учинити прилюдну раду — так колись Йосип з Никодимом випросили в Пілата, щоб дозволив їм, ніби простого прочанина, про якого нікому було потурбуватися, тобто Христа, поховати, сховавши його славу,— бачили-бо, що він творець та будівник цілого світу, але приховували те, щоб швидше дістати (без мук сумління чи якогось страху, що могло викликати в Пілата підозру) Христове тіло й погребти його — коли б од слави почали прохати, то не взяли б Христового тіла, щоб поховати. Отож почали з безчестя і через це швидко бажане дістали — сказали так до Пілата: "О судде, дай нам того бідака й сіромаху вбитого, який не мав де голови прихилити, ми його поховаємо", — він дав зволення і повелів. Так оце й охридяни, пішовши до кадії (мусульманський суддя) і до інших турецьких начальних Охридського міста, промовчавши про з'явлення Варлаама й чудо, яке сотворив і творити хоче, так почали прохати, кажучи: "О кадіє і ви, панове начальні цього міста, прочули ми, що без вини та гріха вбито убогого єпископа нашого міста убивцями, що живуть у місті Велісі, і там-то і там він безчесно похований. Нині ж ми згадали, що цей сіромаха був родом із нашого міста, тут-таки він сподобився бути й єпископом. Молимо вас, повеліть нам, щоб перенесли свого мерця на його батьківщину, вам і мзда буде від нас, що захочете, тільки зважте на наше прохання". Вони ж, почувши про мзду, більше заради цього, а не заради прохання, взявши з них належне, дозволили, щоб перенесли блаженного Варлаама в Охридське місто.

Тоді отож, узявши дозвіл і розпорядження від властей Охридського міста, православні християни відійшли разом із тим єпископом за тілом, а дійшовши, за належним звичаєм, перш

ніж діяти, помолилися. Тоді взяли моці з гробу й поклали їх на утвореному одрі. Але — о чудеса! Коли оглядали тіло, шукаючи посічених ран, то рани були зцілені й позаростали, і не було вже знайти, що тіло сікли, кололи й пробивали, а лишилися тільки малі якісь знаки, де він був пробитий і посічений. Од ран же цих — о дивні діла твої, господи, і чи є слово, яким можна восхвалити чудеса твої! — миро пахуче витекло і всіх сповнило приємним запахом та радістю, аж не знали всі, якими вустами і славословленнями прославити бога, що уславив свого святого, як почати і воздати подякою за таку благодать і дар того, хто дарував їм блаженного й освяченого Варлаама. Але як уміли, так богові належне славослов'я сотворили. Тоді ото прийшли болящі й одержимі всілякими недугами та стражданнями, в ім'я святого торкалися й помазувалися миром, відтак вертали здоров'я і звільнялись од недуг та страждань і, ніби ратники, були звільнені від насилля й полону диявольського з цих бід та страждань — цього досягали, торкаючись тіла блаженного, і відсилались у свободу здоров'я, приймаючи кожен зцілення своєму недугу; і було, видно здоров'ятворне джерело, яке виходило від мертвих і голих кісток; і дарував він, животворящий, страдникам утіху та здоров'я. Хто ж бо не подивується і не прославить бога, дивного у святих своїх, що таку силу дає угодникам своїм, адже і після смерті більше, ніж при здоров'ї життя цього, мають владу чудо творити, виганяти бісів, недуги лікувати, болящих зціляти і збавляти від бід та всіляких напастей! Слава, владико, твоїй невимовній премудрості й силі! Слава таїнству смерті й твоєму розп'яттю! Слава хресту і безчестю твоєму! Слава воскресінню і славі твоїй, що хрестом і насильництвом смерті нас прославляєш і від лукавого віку цього в царство небесне перенесиш! Хай буде слава нині, і завжди, і вівіки віків! Амінь.

Отак, духовно торжествуючи, ті хрестоносні люди взяли Варлаама в Охридське місто й поклали в церкві охридської архієпископії, де він постійно зцілює і дарує благодать тим, котрі благодаті шукають.

Коли, може, вважаєте, що це, розказане мною, зваба, підіть до Охридського міста, тоді повірите і звіститеся, що це не байки — мною оповіджене. Коли ж у мандрівку не хочете йти, а тримаєтеся своїх батьківських місць, ділом віру покажіть, наслідуйте добродійності, життю, подвигу і вінцю Варлаамовому, і ви цю благодать дістанете з неба, чого, господи, вам хочу побажати. Амінь.

ПРИМІТКИ

Іван Вишевський писав свої твори українською літературною мовою свого часу, що її ми тепер називаємо книжною українською; трапляються в тексті місця (напр., опис нападу латинців на Афон, новела про Варлаама) написані старослов'янською мовою. При перекладі на сучасну українську літературну мову перекладач намагався по змозі залишати ту частину лексики І. Вишенського, яка йде від зв'язку з розмовною живою мовою народу. Незмінним лишається написання історичних реалій, географічних назв, назв національностей. Цитати з Біблії, по можливості, звірено за українським перекладом книги (це зазначено в примітках), а ті з них, що в тексті повторюються, подаються без посилань. До нашого видання ввійшли всі, відомі на сьогодні, твори полеміста.

КНИЖКА

"Книжка" — це збірка послань І. Вишенського, складена ним самим. Дослідники вважають, що її побудовано за зразком так званої "Книжиці", яка вийшла в Острозі 1598 р. і також складалася з десяти розділів, мала передмову та оглав. Свою "Книжку" І. Вишенський послав на Україну з Афону не раніше 1599 р. і не пізніше 1601 р., розраховуючи, що її читатимуть на братських

зібраннях. Львівські братчики не видали цієї книги, мабуть, з огляду на можливі переслідування з боку влади, а може, через те, що не поділяли крайніх, аскетичних поглядів автора.

ГЛАВА 1

І. Франко вважав, що "Викриття диявола-світодержця" написано на поч. 80-х рр. XVI ст. А. Кримський висловив припущення, що твір написано в 1599-1600 р. як вступну главу "Книжки". На нашу [Валерій Шевчук] думку, цей твір написано раніше, але при переписуванні до нього вносилися доповнення й корективи.

ГЛАВА 2

"Послання князю Острозькому" було створено в кінці 1598 р. або ж у 1599 р. після того, як І. Вишенський прочитав "Апокрисис" Христофора Філарета — відповідь на трактат П. Скарги "Синод Брестський" (1597). "Апокрисис" вийшов спершу польською мовою в кінці 1597 р. у Кракові, а близько 1599 р. в перекладі на книжну українську мову. Одне з цих видань потрапило на Афон.

ГЛАВА 3

"Пораду" написано І. Вишенським після прийняття єпископами унії 1596 р., очевидно, в самому кінці XVI ст. І. Франко вважав апологію чернецтва у "Поряді" за введене у твір самостійне художнє тіло. І. Єрьомін не поділяє цієї думки.

ГЛАВА 4

Цей твір має ще назву "Писання до всіх взагалі, що живуть у Лядській землі", написано його до Брестської унії 1596 р. І. Франко висунув гіпотезу, що цей твір — відповідь на лист-скаргу львівських братчиків на львівського єпископа Г. Балабана, надісланий 7 вересня 1592 р. до патріарха Єремії; деякі позиції листа братчиків і "Писання" І. Вишенського справді подібні.

ГЛАВА 5

Іван Франко відносив час написання "Послання до єпископів" до першої половини 1598 р.

ГЛАВА 6

І. Франко відносив час написання "Короткого повідомлення про латинські заваби" до 1589-1590 р., І. Житецький вважав, що твір написано між 1598 і 1599 рр.

ГЛАВА 7

На думку І. Єрьоміна розділ "Про єретиків" був дописаний І. Вишенським при остаточному укладенні "Книжки", тобто наприкінці XVI ст. І. Франко вважав, що цей розділ було написано одночасно з "Коротким повідомленням про латинські заваби".

ГЛАВА 8

І. Франко відніс "Загадку філософам латинським" до 1590 р. І. Єрьомін вважає, що "Загадку" написано спеціально для "Книжки" в 1599-1600 рр.

ГЛАВА 9

"Слід до осягнення". (або "Слід короткий") І. Франко відніс до кінця 80-х рр. XVI ст., коли І. Вишенський тільки почав своє чернече життя на Афоні. І. Єрьомін вважає, що "Слід" написано одночасно із "Загадкою філософам".

ГЛАВА 10

"Новина", на відміну від інших творів І. Вишенського, — не послання, а художній твір оповідного жанру. Український історик XIX ст. С. Голубєв вважав, що "Новина" не належить перу І. Вишенського, це тільки виписка з якогось твору, присвяченого архієпископу Варлааму, складеного, очевидно, болгариним, сучасником Варлаама. "Новина" датується 1599 чи 1600 рр. На нашу думку, І. Вишенський художньо опрацював сюжет, узятий із якогось збірника, писаного старослов'янською мовою.

-
1. Павло — апостол, проповідник християнства в I ст. н. е., автор ряду послань, які ввійшли в канонічний текст Нового заповіту Біблії. Павло був найулюбленішим письменником І. Вишенського, тому він так часто на нього посилався. Очевидно, наслідуванням Павлу зумовлюється й сама форма творів І. Вишенського — послання.
 2. Лот — біблійний персонаж, єдиний житель м. Содом (знищеного разом з м. Гоморрою за розпусне життя їхніх мешканців), який врятувався. Він переселився в м. Сігор.
 3. Князь Василь — мається на увазі князь Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький (1526-1608), визначний культурний та просвітній діяч, фундатор Острозької школи та друкарні, борець проти католицької експансії на Україні.
 4. ...облудними пастирями... — Мається на увазі духовенство, яке перейшло в унію.
 5. ...єпископів, що відступили від православної віри...— Див. прим. 58.
 6. Охрида (Охрид) — місто в Югославії (Македонія) над озером тієї ж назви; Веліс — тепер Титов-Велес, місто в Югославії на р. Вардар; архієпископ Варлаам (Валам) — особа історична, займав охридську кафедру в 90-х рр. XVI ст., 28 травня 1598 р., за Мухаммеда III, йому відрубали голову в м. Велесі.
 7. ...мій учитель — простак, котрий риболовців на людиноловців обертає...— Ідеться про Христа, перші послідовники якого були рибалки (брати Петро-Симон та Андрій, Зеведей і його сини Яків та Іоанн).
 8. ... яку я Христові на горі оголив і показав.— Ідеться про епізод, описаний в Євангелії від Матвія (IV, 8-10): диявол вивів Христа на гору й показав йому царства та їхню славу, від яких Христос відрікся.
 9. Собор у Берестію — Брестський собор 1596 р., на якому було проголошено об'єднання (унію) православної церкви з католицькою.
 10. Згаданий дієписець — Петро Скарга (1536-1612), польський релігійний письменник, фанатичний проповідник католицизму, один з ініціаторів Брестської унії.
 11. Євангеліє від Матвія, XXIII, 12.
 12. Сенахерім (Саннахерім, Санхерів, Саргон) — ассирійський цар, син Салманасара, царював у

VIII ст. до н. е.

13.... комедійським та машкарським набоженством...-Тут І. Вишенський виступав проти театральних вистав, які поширилися на Україні в кінці XVI ст. і на яких розігрувалися здебільшого сцени на біблійні сюжети. Особливо дбали про розвиток релігійного театру при своїх школах єзуїти (т. зв. єзуїтський театр).

14.... духами піднебесними лукавими...— За біблійною легендою, один із старійшин ангелів Денниця, чи Люцифер повстав проти бога і був скинутий з небес, зробившись із світлого духа темним. За ним рушив весь його полк. Після цього одні з демонів почали жити в повітрі (піднебесні духи), другі на землі, а треті — в пеклі, під землею. Вважалося, що повітряні духи шкодять людині блискавкою, вихорами, градом, схиляють її до гріха.

15.... той, хто ... одним помахом 185 тисяч ассирійського війська побив.— За біблійною легендою, військо ассирійського царя Санхеріва напало на Єрусалим і обложило його. Бог послав ангела, який уночі забив в ассирійському таборі 185 тисяч воїнів.

16. Євангелія й Апостола в церкві на літургії простою мовою не вивертайте...— І. Вишенський був прихильником старослов'янської (церковно-слов'янської, словенської) мови як спільної літературної мови всього православного слов'янства і протиставляв цю мову латинській як спільній літературній мові римокатоликів. Думка про потребу перекладати Біблію, зокрема Новий заповіт, мовою наближеною до народної, належала протестантам, отже, тут письменник полемізує саме з ними, хоч простий люд у ті часи старослов'янську мову розумів уже погано. Тому І. Вишенський радить читати тексти старослов'янською, а тлумачити їх "простою", тобто живою українською мовою.

17. А що дехто з наших ганить словенську мову і не любить її...— У кінці XVI ст. на Україні почала вироблятися книжна українська мова як результат поєднання старослов'янської й народної розмовної, що викликане було потребою наблизити книжні тексти до розуміння народних мас. Цікаво, що апологізуючи старослов'янську мову, сам І. Вишенський писав переважно тою-таки книжною українською. Це, очевидно, пояснюється тим, що, посилаючи свої твори на Україну, він розраховував на поширення їх серед народу.

18. ... без граматик, риторик, діалектик... — Саме ці предмети склали систему навчання в тодішніх колегіумах — це була система загальноєвропейська. І. Вишенський протиставляє їй іншу, засвоєну місцевою традицією ще з часів Київської Русі, вважаючи що збереження цієї традиції сприятиме консолідації сил у боротьбі з католицизмом.

19. Чи не ліпше тобі вивчити Часословець, Псалтир, Октоїх... — Маються на увазі церковні книги, за якими проводилося навчання у слов'янських школах. Часословець містив щоденні церковні відправи, до XIX ст.— перший шкільний підручник, так само як Псалтир. Октоїх — збірник церковних співів, упорядкованих за вісьмома масами, також використовувався як шкільний підручник.

20. ... мова зайшла... про очищення нашої православної церкви. — Ідеться про очищення від протестантизму, що поширився на той час внаслідок морального розкладу самої православної церкви, та уніатсько-католицьких впливів.

21. Очистіться од двоєженців і куплених церков... — За законами православної церкви священник не мав права одружуватися вдруге, це правило в часи І. Вишенського часто порушувалося. Куплені церкви — церкви, що були власністю шляхти і, як усяка власність, продавалися чи здавалися в оренду.

22. Содом, Гоморра — назви міфічних біблійних міст, мешканців яких бог покарав вогнем із неба. Див. прим. 2.
23. Євангеліє від Матвія, III, 4.
24. Цар Давид (кін. XI ст.— бл. 950 р. до н. е.) — ізраїльсько-іудейський цар. Йому приписують авторство Псалтиря ("Давидові псалми").
25. Василиск — міфічна істота, зображалася з головою півня, тулубом жаби і хвостом змії, від її погляду гинуло все живе. Василиском також звали ящірку. Гаспид — змії.
26. Перше послання Павла до коринфян, 111, 18-19.
27. Тут переказується епізод зустрічі Христа з юнаком (Євангеліє від Матвія, XIX, 16-26).
28. Євангеліє від Матвія, XXIII, 38.
29. Чи не запустів дім Слуцьких... — Князі Слуцькі (Олельковичі) вели свій рід від київського князя Олександра Володимировича (Олелька) з кінця XIV ст. Останньою з роду Слуцьких була княжна Софія, яка вийшла заміж за кн. Януша Радивиля, після чого князівство Слуцьке перейшло до Радивилів (кінець XVI ст.).
30. Псалтир, XXXIII, 22.
31. Мається на увазі притча, розказана євангелістом Лукою (XVI, 19-31), про багатія, який вів розкішне життя і не с хотів дати й крихот зі свого столу жебракові Лазарю, через що пішов у пекло, а Лазар потрапив у рай.
32. Стефан — Стефан Баторій (1533-1681), спочатку семиградський князь, а потім (з 1576 р.) польський король, вів численні війни.
33. ... Костянтин Острозький, котрий простоту християнську відкинув.. — Ідеться про сина Костянтина (Василя) Острозького (див. прим. 3), який відступив від православ'я і помер бездітним у 1588 чи 1589 р.
34. Авраам — біблійний персонаж. Іудейський патріарх.
35. Авсітідстей (Авел-Шіттім, Аве-Сіттім) — місто в Моавії (Передня Азія); автор однієї з біблійних книг Йов жив у землі Хус, що лежала на заході Палестини; Товій (Товія) — благочестивий ізраїльтянин, біблійний персонаж; Ніневія — місто в Передній Азії на р. Тігр.
36. Веліар (Велійяар) — біблійна назва темної сили, синонім до слів диявол, сатана.
37. Херувими — у християнській міфології один із дев'яти ангельських чинів, зображались у вигляді шестикрилих істот з тілом, усіяним очима, їм відведено другий чин у першому ступені; серафими — вищий із дев'яти ангельських чинів у небесній ієрархії, зображались в людському образі з шістьма крилами.
38. Перше послання до коринфян, III, 2.
39. Євангеліст — так називали протестантів: лютеран і кальвіністів; суботники — секта, пов'язана з т. зв. єрессю жидовствуючих, які виконували обряди за законом Мойсеєвим, але не визнавали Талмуду, схилились перед Старим заповітом, а Новий або не визнавали, або ставили нижче Старого; новохрещенці-т. зв. анабаптисти, секта, що поширилася з XVI ст., заперечували

церкву, вимагали хрестити дорослих, визнавали здебільшого Новий заповіт, а Старий тільки частково.

40. Перше послання Павла до коринфян, XIV, 20.

41. ... на Кифу, Павла і Аполлоса розділився нині... —Кифа (Нефа) — камінь, скеля; грецьке петра — також скеля, звідси Петро; Аполлос — іудей родом з Александрії, проповідник християнства в його ранній період ("Дії апостолів", XVIII, 24-28).

42. ... ім'я, дане апостолами в Антіохії — "християнин".— Назва "християнин" виникла в м. Антіохії (Мала Азія), де збиралися перші послідовники Христа ("Дії апостолів", XI, 19-30).

43. Арапи — араби; сіверяни — жителі північних країн; слов'яни — можливо, це словени; арабанаші — арабіти, християнська секта в Аравії; мултяни — румуни; богданці — молдавани.

44. Перше послання Павла до коринфян, I, 13. У Вишеньського, крім Павла, згадується ще Петро й Аполлос, в Євангелії ж вони згадуються в попередньому реченні (I, 12).

45. Послання Павла до галатів, V, 17.

46. ... як середа-різдво череву, а як п'ятниця — великдень... не згадую вже про інші дозволені дні.-Середа і п'ятниця вважалися днями посту, в які заборонялося їсти скоромне, інші дні називалися "дозволеними".

47. Афраїм (Єфраїм, Єфрем)-місто неподалік Єрусалима, біля якого певний час перебував, за євангельською легендою, Христос; тут первосвященики і фарисеї хотіли його вистежити.

48. Євангеліє від Іоанна. I, 12-13.

49. Жидичин — Жидичинський монастир, знаходився неподалік Луцька. Гору Святого Спаса — очевидно, йдеться про село Спас (Самбірщина), де був відомий монастир, у XVII ст. — осідок перемишлянських православних єпископів.

50. Євангеліє від Луки, XIX, 46.

51. Волочильне-побажання, віншування у великодній понеділок, за що дають дарунок ("волочильне") — калач і крашанки. При цьому співалися "волочильні" пісні.

52. Георгія-мученика — свято, т. зв. Юрія, відзначалося 23 квітня ст. ст.

53. Пирого і яйця надгробні в Острозі чи де б то не було... — Ідеться про т. зв. "проводи" на другий понеділок після великодня, коли на могили клалися пироги, паски, яйця, звичай, який зберігся і дотепер.

54. ... колиски та шибениці в їхній (Петра і Павла) день... — Петра й Павла відзначали 29 червня ст. ст.; колиски — гойдалки, шибениці — рід гойдалок.

55.Елзавеліні жерці — тобто жерці Вельзевула (Веалзевула, Ваала, Баала, Бела), сірійсько-фінікійського божества. В Новому заповіті слово "Вельзевул" стало синонімом слова сатана.

56.Послання Павла до євреїв, X, 38.

57.Книга пророка Ісаї, I, 21-22.

58. Тут названо ініціаторів Брестської унії. Михайло, архієпископ, — Михайло Рогоза (? — 1599), був митрополитом з 1588 р.; Потій Іпатій (1541-1613) — єпископ володимирський. з 1600 по 1613 р. уніатський митрополит; Кирило — Кирило Терлецький (?-1607), — єпископ пінський і турівський (з 1572 р.), а потім луцький та острозький (з 1585 р.); Леонтій — Леонтій Пельчицький, єпископ пінський і турівський (з 1585 р.); Дионісій — Дионісій Збируйський — єпископ холмський (з 1585 р.); Григорко — Григорій Заборовський, єпископ полоцький і вітебський.

59. Євангеліє від Матвія, XXVIII, 19.

60. Євангеліє від Іоанна, XV, 15.

61. Євангеліє від Матвія, XVI, 24.

62. Євангеліє від Іоанна, XII, 25.

63. Євангеліє від Матвія, XIX, 29.

64. Євангеліє від Матвія, X, 37.

65. Євангеліє від Матвія, XIX, 21.

66. Вільний переказ слів Євангелія від Матвія, XIII, 10.

67. Вільний переказ слів Євангелія від Матвія, XIII, 11-13.

68. Євангеліє від Луки, XXIV, 49.

69. Дионісій Ареопагіт — знатний афінянин, навернений у християнство Павлом ("Дії апостолів", XVII, 34). Йому приписують ряд релігійних творів. Тут мається на увазі твір "Про церковну ієрархію".

70.... патріархи чи грецькі владики... жебраки, волоцюги, облудники! — Не маючи достатніх коштів для своїх владицтв, східні патріархи їздили на Україну і в Росію, а також посилали своїх посланців, по милостиню. Часто під виглядом таких посланців виступали всілякі пройдисвіти та авантюристи.

71.... ксьондзе біскупе луцький... — Ідеться про К. Терлецького. див. прим. 58.

72. Никифор — протосингел (перший заступник) константинопольського патріарха, голова антиуніатського Брестського собору 1596р., діяльний учасник Острозького вченого гуртка. Був неправдиво звинувачений у шпигунстві на користь Туреччини і кинутий до Марієнбурзької фортеці-тюрми, де й помер.

73. Євангеліє від Матвія, XIX, 27.

74. Холмський єпископ — Д. Збируйський, див. прим. 58.

75. Саксон і майдебурзьке право — зведення законоположень, якими керувалися уряди міст, котрим надавалося право самоуправління (магдебурзьке право). Тут мається на увазі, що Д. Збируйський був міщанином, можливо, лавником.

76. Пінський (єпископ) — Л. Пельчицький, див. прим. 58.

77.Євангеліє від Луки, XIV, 33.

78.Євангеліє від Марка, VIII, 38.

79.... баламутом... Ісидором... — Ісидор (?-1463) — грецький єпископ, потім митрополит "всієї Русі" (з 1436 р.). На Ферраро-флорентійському соборі 1440 р. згодився на унію грецької та римської церкви, за що дістав титул кардинала.

80.Ієремія — патріарх константинопольський у 1572-1594 рр. Під час поїздка за милостинею в Москву відвідав у 1588-1689 рр. Україну, втрутився тут у церковні справи, рішуче ставши на боці братств проти місцевих ієрархів, усунув двоєженця митрополита Онисифора, встановив посаду патріаршого екзарха (намісника) тощо.

81.Євангеліє від Матвія, XII, 34.

82.Книга пророка Ісаї, I, 2.

83.Євангеліє від Матвія, VII, 15.

84.Євангеліє від Матвія, V, 29.

85.Євангеліє від Іоанна, X, 1.

86.Євангеліє від Іоанна, XIV, 15.

87.Послання Павла до галатів, I, 8.

88.Скорочена цитата із "Об'явлення Іоанна Богослова" (Апокаліпсис), XXII, 18-19.

89.Послання Павла до филил'ян, III, 17-19.

90.Це сказав не Павло, а Петро в Першому посланні, IV, 5.

91.Євангеліє від Іоанна, I, 12-13.

92.Яків та Ісав — біблійні персонажі, сини Ісаака та Ревеки; старший син Ісав продав братові Якову своє первородство за хліб і сочевичну юшку (Буття, XXV, 29-34).

93.Євангеліє від Луки, XVI, 15.

94.Григорій (Чудотворець, ? — 270 рр. н. е.) — єпископ Неокесарії, автор ряду богословських книг; Василій Великий (329-378) — християнський богослов; Златоусти Іоанн (347-407) — богослов, автор багатьох проповідей, книги "Про священство" та ін.

95.Послання Павла до галатів, III, 27.

96.Євангеліє від Луки, XXII, 27.

97.Євангеліє від Луки, IX, 48.

98.Анна — за євангельською легендою, іудейський первосвященик, тесть Каіафи, який судив Христа. Каіафа — прізвисько іудейського первосвященика Йосифа, поставленого римською владою. Він порадив покарати Христа смертю, брав участь у суді над ним, переслідував його послідовників.

- 99.Пілат Понтійський — римський намісник Іудеї, затвердив смертний вирок Христу. Ірод Великий (73-4 рр. до н. е.) — цар іудейський, відзначався жорстокістю, за євангельською легендою, в його правління народився Христос.
- 100.Дії апостолів, XX, 28.
- 101.Дії апостолів, XX, 29.
- 102.Перше послання Павла до Тимофія, III, 2-7.
- 103.Подальша повість про напад римокатоликів на Афон — не належить перу І. Вишевського, він виписав її з якоїсь старослов'янської книги, додавши свої супровідні вставки.
- 104.Матеолог Михайло — візантійський імператор Михайло VIII Палеолог (царював з 1259 по 1282 р.); Калойян (Камен) — болгарський цар з 1196 по 1207 р. В описі, який тут подається, змішано події, пов'язані з прийняттям унії візантійським імператором Михайлом Палеологом (6 червня 1272 р.), і події т. зв. Четвертого хрестового походу в час царювання Калойяна. Напад на Афон та землетрус, описаний тут, був за Михайла Палеолога — це він воював, а потім укладав мир з латинцями.
- 105.Пропондія (Пропонтида) — Мармурове море; Фракія — історична область на сході Балканського півострова між Егейським, Чорним та Мармуровим морями; Феталія — Фессалія, область на півночі Греції в басейні р. Пеня; Ахаїя — давня назва північної приморської області Пелопоннеса (Греція). Пелоповий острів — це півострів Пелопоннес.
- 106.Послання Павла до римлян, XII, 19.
- 107.Георгій Зограф — монастир на північно-західному схилі Афона. За легендою, в цьому монастирі образ великомученика Георгія сам по собі написався на дошці, тому Георгія назвали Зографом, тобто живописним.
- 108.Перше соборне послання Петра, III, 14.
- 109.Євангеліє від Іоанна, XIV, 26.
- 110.Євангеліє від Іоанна, XIV, 16.
- 111.Вільний переказ слів Євангелія від Іоанна. XVI, 12-13.
- 112.Едем — за біблійними легендами, рай.
- 113.П'ятий євангеліст. — Ідеться про апокрифічні Євангелія, не узаконені церквою, які, в основному, розповідають про дитинство Христа ("Першоєвангеліє Якова", "Євангеліє Хоми"), а "Никодимове Євангеліє" і "Дії Пілата" — про страждання Христа.
- 114.Сім боговибраних соборів — це т. зв. вселенські собори, зібрання представників церкви для вирішення питань і справ віровчення, устрою та управління церквою. Сім соборів — це ті, які відбулися до розколу християнської церкви на західну та східну.
- 115.Махомет Сарасинський — Мухаммед (бл. 570-632), релігійний проповідник, засновник ісламської релігії.
- 116....Аполлінарієві бездушність та безумство... — Аполлінарій Молодший, єпископ лаодикійський (жив у Сирії в IV ст.), засновник секти аполлінаристів, його вчення було

засуджене на багатьох соборах, оскільки він заперечував божественність Христа.
Аполлінарієва бездушність — заперечення присутності святого духа в Христі.

117.Навуходоносор (604-562 або 561 рр. до н. е.) — вавілонський цар-завойовник, захопив Сірію, Фінікію, Палестину, пограбував і зруйнував Єрусалим.

118.Єффаєве спалення... — Єффай (Їфтах) — суддя ізраїльський, за біблійною легендою, віддав у жертву богу через спалення рідну дочку в подяку за перемогу над ворогами.

119.Ксеропотамська обитель (Ксеропотам — по-грецькому сухорічна)-один із найдавніших афонських монастирів на західному схилі. В часи Михайла Палеолога справді був зруйнований землетрусом.

120.... розпалися, як колись Єрихон при Ісусі, сині Навинім... — Єрихон — одне з давніх міст Палестини в Йорданській долині поблизу Єрусалима; його взяв в облогу іудейський цар Ісус Навін і, за біблійною легендою, стіни міста розсипались од звуку його труб.

121.Сорок святих мучеників — сорок християн, що постраждали в 320 р. в Севатії Вірменській. Пам'ять відзначають 9 березня ст. ст.

122.... Романа та інших... — У VIII ст. обитель Ксеропотам на Афоні запустила, так само був у занепаді й храм на честь сорока мучеників. Обитель і храм відновив візантійський царевич Павло, який звернувся до імператора Романа (очевидно, Першого, царював з 919 по 944 рр.) по допомогу.

123.Давній Сілоам — джерело з купальнею в північно-західній частині Єрусалима. Вода з нього вважалася священною.

124.... дім його знищено, як колись Саулів. — Саул — цар іудейський (XI ст. до н. е.); дім Саула, за біблійною легендою, занепа, його єдиний внук був каліка (кривий).

125.Рахіль — за біблійною легендою, дружина Якова, сина Ісаака, Плач Рахілі за дітьми оспівав пророк Єремія (XXXI, 15); цей плач начебто чули й тоді, коли Ірод побив немовлят (Євангеліє від Матвія, II, 18).

126.Скаржині книги — "Про єдність костьолу божого... ". Вільно, 1577; "Про урядження і єдність костьолу божого... ". 1590; "Життя святих старого й нового закону... ". Вільно, 1579; "Казання на неділі і свята цілого року... ", Краків, 1595; "Нагадування до євангеліків... ", 1591; "Казання сеймові"; "Синод Брестський", 1597 та ін.

127.Євангеліє від Іоанна, VIII, 44.

128.Іоанн Богослов — апостол і євангеліст, один із найближчих учнів Христа, автор Апокаліпсису, трьох Послань і Євангелія.

129.Послання Павла до филип'ян. III, 2.

130.Переказ різних євангельських виразів (Євангеліє від Матвія, V. 11; X, 24; від Луки. VI, 22).

131.Малборк — Марієнбург, див. прим. 72.

132.... зачинений також Іоанн на острові Патмі... — Іоанн Богослов був засланий на о. Патмос із Рима, де він проповідував християнство.

133. Євангеліє від Іоанна, VIII, 31-32.
134. Євангеліє від Іоанна, VIII, 44-47.
135. Євангеліє від Матвія, X, 16.
136. Мається на увазі притча, розказана євангелістом Лукою (XVI, 19-31), про багатія, який вів розкішне життя і не схотів дати й крихот зі свого столу жебракові Лазарю, через що пішов у пекло, а Лазар потрапив у рай.
137. Євангеліє від Матвія, XVI, 26.
138. Євангеліє від Марка, XVI, 15-16.
139. Євангеліє від Матвія, XXVIII, 19-20.
140. Послання Павла до римлян, VIII, 6.
141. Послання Павла до филип'ян, III, 19.
142. Перший Нікейський собор відбувся 325 р. в м. Нікеї (Мала Азія).
143. ... пости четвероподібні... — тобто чотиридесятниця, головний великий піст перед Великоднем.
144. Послання Павла до галатів, V, 17.
145. Послання Павла до римлян, VII, 24.
146. Євангеліє від Іоанна, XVI, 14.
147. Соборне послання Якова, III, 2.
148. Книга пророка Ісаї, II, 3.
149. Послання Павла до ефесян, VI, 12.
150. Євангеліє від Луки, XXIV, 46-47.
151. Переказ слів книги пророка Ісаї, LXVI, 2.
152. Євангеліє від Матвія, XI, 29.
153. Вільний переказ євангельського тексту (Євангеліє від Матвія, VII. 13-14).
154. Євангеліє від Матвія, XVI, 18.
155. Євангеліє від Матвія, XVI, 19.
156. Переказ євангельського тексту (Євангеліє від Іоанна, XXI, 15-17).
157. ... Петро... жертвою римських убивць упав... — Апостол Петро загинув мученицькою смертю, був розп'ятий униз головою близько 68 р. за імператора Нерона.
158. Перше соборне послання Петра, I, 1; Понт, Галатія, Азія, Віфінія — області в Малій Азії.

159. Євангеліє від Іоанна, XVIII, 36.
160. Євангеліє від Матвія, V, 16.
161. ... було вкрадено апостола... — Мається на увазі зрада апостола Іуди Іскаріотського.
162. Перше соборне послання Петра, V, 1-3.
163. ... ухитрився сотворити зміну в часі і русі сонця та місяця заради незгоди... — Ідеться про запровадження папою Григорієм XIII нового календаря (григоріанський календар), що викликало на Україні сум'яття: православні боролися проти введення нового календаря не менш завзято, ніж проти католицизму, ототожнюючи ці поняття. Новий календар запроваджено 1582 р.
164. Євангеліє від Іоанна, XVI, 33.
165. Послання Павла до римлян, VIII, 17-18.
166. Євангеліє від Матвія, X, 22.
167. ... про те все досить написав од божественного писання Василь... — Мається на увазі Василь Суразький, визначний діяч Острозького вченого гуртка, і його Книжиця (в шести розділах) "Про єдину істинну православну віру", що вийшла 1588 р. в Острозі. Статтю "Про новоутворений календар" В. Суразького було вміщено і в книзі "Правило істинного життя християнського". Острог. 1598.
168. Євангеліє від Іоанна, XIV, 15, 24.
169. Послання Павла до римлян, II, 12.
170. Вільний переказ слів Псалтиря, I, 5.
171. Євангеліє від Матвія, XXV, 34.
172. Євангеліє від Матвія, XXV, 35.
173. Євангеліє від Матвія, XXV, 41.
174. Євангеліє від Іоанна, V, 28-29.
175. Євангеліє від Матвія, XXV, 46.
176. Євангеліє від Марка, IX, 44.
177. Послання Павла до галатів, VI, 8.
178. Друге послання Павла до корінфян, V, 10.
179. Перше послання Павла до корінфян, III, 17.
180. Переказ біблійного тексту (Євангеліє від Іоанна, XIV, 23).
181. Це слова Авраама. Євангеліє від Луки, XVI, 26-36.
182. Євангеліє від Матвія, V, 4.

183. Друге послання Павла до корінфян, VI, 2.
184. Псалтир, VI, 6.
185. Євангеліє від Матвія, VII, 23.
186. Переказ євангельського тексту (Послання Павла до римлян, III, 23).
187. Переказ євангельського тексту (Перше послання Павла до Тимофія, III, 1-4).
188. Євангеліє від Луки, XII, 48.
189. Євангеліє від Матвія, VII, 13.
190. Дії апостолів, XIV, 22.
191. Євангеліє від Матвія, V, 16,
192. Євангеліє від Матвія, XXV, 46.
193. Друге послання Павла до корінфян, VI, 4.
194. Друге соборне послання Петра, II, 1-2.
195. Послання Павла до Тита, III, 10-11.
196. Перше послання Павла до Тимофія, III, 15-16.
197. Друге соборне послання Петра, II, 12-14.
198. Соборне послання Іуди, 10, 12, 16-19.
199. Перше послання Павла до корінфян, XV, 50.
200. Євангеліє від Луки, XXIV, 43-46.
201. Перше послання Павла до корінфян, III, 19.

Джерело: *Вишенський І.* Твори / З книжної української мови перекл. В. Шевчук; передм. і приміт. В. Шевчука. — К.: Дніпро, 1986. — 247 с.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/vyshenskyi_ivan/knyzhka